

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 3(80) 2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Вітвіцький С. С. – ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Заступник головного редактора:

Назимко Є. С. – перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Відповідальний секретар:

Буга Г. С. – начальник відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка); **Одажю Ю. М.** – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова); **Бобкова А. Г.** – головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, заслужений юрист України; **Буга В. В.** – декан факультету № 4 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент; **Вапнярчук В. В.** – професор кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор; **Волобуєв А. Ф.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Захарченко А. М.** – завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Зозуля Є. В.** – професор кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Клемпарський М. М.** – професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Короткова Ю. М.** – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДонДУВС, доктор педагогічних наук, професор; **Куракін О. М.** – проректор ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Лопатинська І. С.** – завідувачка кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін КННІ ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Лоскутов Т. О.** – професор кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Мердова О. М.** – завідувачка кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент; **Ніколенко Л. М.** – завідувачка кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 3 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Одерій О. В.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Петров Є. В.** – суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор; **Халимон С. І.** – головний науковий співробітник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»

включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність: 081 – Право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ (Протокол № 2 від 05.10.2022 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія KB № 22761-12661ПР
від 30.05.2017 р., видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: lj.d.dnuvs.in.ua

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-3-7>**Міщук Інна Володимирівна,**

кандидат юридичних наук, доцент

*(Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1491-161X>

ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано поняття «територіальна громада», також була зроблена спроба щодо тлумачення поняття «об'єднана територіальна громада». Вдалося виокремити таку проблему, як відсутність законодавчого тлумачення цього поняття, та вказано на важливість його наявності задля недопущення помилкових тверджень у майбутньому.

Досліджено характерні особливості та принципи об'єднаних територіальних громад. До основних принципів віднесено: добровільність, прозорість та відкритість, конституційність та законність, економічну ефективність, державну підтримку, повсюдність місцевого самоврядування та відповідальність.

Охарактеризовано етапи процесу об'єднання територіальних громад, до яких належать: ініціювання добровільного об'єднання; громадського обговорення пропозиції добровільного об'єднання; прийняття радою рішення про надання згоди на добровільне об'єднання та делегування представника для розробки проекту рішення про добровільне об'єднання; прийняття радою рішення про схвалення проекту рішення про добровільне об'єднання; подання рішення до обласної державної адміністрації для надання висновку щодо відповідності цього проекту Конституції та законам України; розпорядження голови обласної державної адміністрації щодо відповідності цього проекту Конституції та законам України; прийняття радами рішення про добровільне об'єднання територіальних громад.

Було визначено особливості та характерні ознаки територіальних громад в країнах Європи: Республіки Польща та Федеративної Республіки Німеччина. Під час аналізу вдалося визначити, що в Україні, Польщі та Німеччині є такі спільні риси, як добровільність об'єднання територіальних громад та розширення та конкретизація сфери діяльності органів місцевого самоврядування. Тобто на основі вище викладеного можемо зазначити, що реформа децентралізації в Україні розвивається саме за європейським зразком.

Ключові слова: територіальна громада, об'єднана територіальна громада, добровільність, місцеве самоврядування, народовладдя, законність.

Постановка проблеми. З 2014 року вступила в дію, а з 2015 року в Україні почала впроваджуватися реформа децентралізації, яка мала на меті створення ефективного місцевого самоврядування, що дасть можливість покращити інститут прямого народовладдя, а також допоможе нам на шляху вступу України в Європейський Союз, позаяк сам процес децентралізації є досить укоріненним та популярним явищем серед країн Європи і, зокрема, повністю регламентований Європейською хартією місцевого самоврядування. Варто розуміти, що не всі громадяни України досконало розуміють систему створення ОТГ, а також засади їхньої діяльності, тому у нашій роботі ми хочемо дослідити та охарактеризувати

особливості ОТГ в Україні, а також порівняти їх з іншими європейськими державами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вибрана тема нашого дослідження є актуальною, достатньо науковців зосередили увагу на вивченні цього питання, зокрема М. Гайдар, С. Потапенко, М. Крат, О. Софій, О. Колодій та інші. Зазначимо, що для більш повного розкриття теми ми аналізували офіційні законодавчі джерела, зокрема Конституцію України, ЗУ «Про місцеве самоврядування», ЗУ «Про об'єднані територіальні громади», також нами було проаналізовано інші нормативно-правові акти, зокрема це Конституція Республіки Польща.

Мета цієї статті – дослідити та проаналізувати характерні особливості об'єднаної територіальної громади; проаналізувати поняття та характерні ознаки об'єднаної територіальної громади, здійснити аналіз методів та способів їх об'єднання, а також провести порівняльну характеристику з іншими країнами.

Виклад основного матеріалу. Вибрана тема нашого дослідження напряму торкається поняття «територіальна громада», тому для кращого оперування інформацією пропонуємо спочатку дослідити визначення цього терміна.

Якщо говорити про законодавче визначення поняття «територіальна громада», то маємо таке: Закон України «Про місцеве самоврядування» визначає територіальну громаду як жителів, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр [1, ст. 1]. Отже, в українському законодавстві сформульована дефініція «територіальна громада», що дає можливість чітко розуміти такий інститут.

Дещо інша ситуація із поняттям «об'єднана територіальна громада». Здійснивши аналіз нормативної бази щодо досліджуваного нами інституту, ми дійшли висновку, що відсутнє його чітке визначення. ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад» не містить пряме визначення об'єднаної територіальної громади, в ньому наявні лише декілька положень, за якими це визначення можна навести і згенерувати самостійно, зокрема: ст. 3 вказує, що об'єднана територіальна громада, адміністративним центром якої визначено місто, є міською територіальною громадою, центром якої визначено селище – селищною, центром якої визначено село – сільською [2, ст. 3]; ст. 4 зазначає, що добровільне об'єднання територіальних громад не призводить до зміни статусу населених пунктів як сільської чи міської місцевості [2, ст. 4].

М. Гайдар у своїй праці «До питання поняття об'єднаної територіальної громади в Україні» також виділяє цю проблему і пояснює це тим, що термін «об'єднання територіальних громад» фігурує у більшості нормативно-правових актів, які були прийняті у зв'язку із запровадженням реформи децентралізації, однак ані законодавчого, ані єдиного доктринального підходу до визначення терміна «об'єднана територіальна громада» досі не вироблено [3, с. 88].

Отже, з вищесказаного виникає проблема у єдиному трактуванні поняття «об'єднана територіальна громада», адже законодавчо визначеного поняття цьому терміна немає.

Варто звернути увагу на зміст Конституції України, зокрема ст. 140, в якій зазначено, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [4, ст. 140]. Тобто можемо зробити висновок, що об'єднання територіальних громад дозволено на конституційному рівні і віднести це до особливостей їх об'єднання.

Якщо ж розбирати об'єднання територіальних громад детальніше, то неможливо не зазначити про принципи, на яких воно базується, зокрема це:

- принцип добровільності, тобто примусового об'єднання не повинно і не може бути;

- принцип прозорості та відкритості, який сприяє взаємодії громадян та органів місцевого самоврядування щодо об'єднання;

- принцип конституційності та законності, тобто бачимо і конституційне визначення об'єднання – це ст. 140, а також спеціальні нормативно-правові акти – ЗУ «Про місцеве самоврядування» та ЗУ «Про об'єднані територіальні громади»;

- принцип економічної ефективності, який сприяє спільній роботі влади, бізнесу та громадян, мета якої – створення економічного потенціалу територіальної громади, покращення економічного майбутнього і підвищення якості життя населення;

- принцип державної підтримки означає, що держава здійснює всебічну підтримку в об'єднанні територіальних громад;

- принцип повсюдності місцевого самоврядування означає, що юрисдикція органів місцевого самоврядування поширюється на всю територію відповідної територіальної громади;

- принцип відповідальності, за яким органи місцевого самоврядування та їх посадові особи несуть відповідальність перед громадою.

Законодавство України визначає перелік таких особливостей добровільного об'єднання територіальних громад:

- 1) у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування;

- 2) територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися;

- 3) об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області;

- 4) у разі прийняття рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади;

- 5) якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання;

- 6) об'єднання територіальних громад здійснюється відповідно до перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, області [2, ст. 4].

Якщо ж досліджувати суб'єктів об'єднаних територіальних громад, то є важлива вимога – територіальна наближеність, тобто, іншими словами, це мають бути сусідні територіальні громади сіл, селищ та міст.

Об'єднання територіальних громад здійснюється відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад та складається з таких етапів, як: ініціювання добровільного об'єднання; громадське обговорення пропозиції добровільного об'єднання; прийняття радою рішення про надання згоди на добровільне об'єднання та делегування представника для розробки проекту рішення про добровільне об'єднання; прийняття радою рішення про схвалення проекту рішення про добровільне об'єднання; подання рішення до обласної державної адміністрації для надання висновку щодо відповідності цього проекту Конституції та законам України; розпорядження голови обласної державної адміністрації щодо відповідності цього проекту Конституції та законам України; прийняття радами рішення про добровільне об'єднання територіальних громад. Тобто відповідно до Закону процес добровільного об'єднання територіальних громад обов'язково відбувається за активної участі місцевих жителів та з їхньої добровільної згоди [5, с. 50].

ОТГ вважається утвореною з дня набрання чинності рішеннями всіх рад, що прийняли рішення про добровільне об'єднання територіальних громад. Юридично під час прийняття радою, яка виступила з ініціативою добровільного об'єднання, рішення про утворення ОТГ одночасно з утворенням відбувається передача майна, прав та обов'язків територіальних громад до ОТГ, яка визнається їх правонаступником. Члени ОТГ є платниками місцевих податків і зборів до її бюджету. Звідси можна дійти висновку, що по суті ОТГ являє собою «федерацію» територіальних громад з об'єднанням їхнього майна, прав та обов'язків. У межах своєї території ОТГ та її органи отримують всю повноту повноважень щодо регулювання земельних відносин, а також їм передаються земельні ділянки державної власності сільськогосподарського призначення, проте постає питання щодо містобудівної або землевпорядної документації [6].

Що стосується створення ОТГ за кордоном, то можемо розглянути це явище на прикладі Польщі. Головним нормативно-правовим документом, що регламентує реформу децентралізації, є Конституція Республіки Польща від 1997 року, в якій зазначається, що територіальний устрій Польщі гарантує децентралізацію публічної влади. Устрій самоврядування не є ієрархічним. Структури самоврядування мають доповнюватись, а не взаємно накладатись. Ані повітове, ні воєводське самоврядування не здійснюють нагляду над гмінним самоврядуванням [7, ст. 15].

Відразу зазначимо, що адміністративно-територіальний устрій України та Республіки Польща є дещо схожим і має систему, що складається з трьох рівнів:

- воєводство сміливо можна ототожнювати з поняттям область;

- повіт – це адміністративно-територіальна одиниця, яка в Україні має назву район;

- гміна – базова одиниця, яка включає у себе один або ж декілька населених пунктів, тобто як наша громада.

Базовий рівень самоврядування – гміни. Компетенції гміни – всі публічні завдання, не передбачені для інших суб'єктів; задоволення колективних потреб спільноти; виконання завдань, делегованих центральним урядом [8].

Другий рівень самоврядування – повіт. На відміну від гміни, повіт виконує ті публічні завдання, які надані йому законами. Повіт, як і гміна, є юридичною особою, і його самостійність підлягає судовому захисту. Повіт виконує те, чого гміна виконати не може. Повіт не має жодних контрольних або керівних повноважень щодо гміни [8].

Третій рівень місцевого самоврядування – воєводство. Реалізує регіональні інтереси держави.

Закон затверджує самостійність і власну юрисдикцію воєводства як одиниці самоврядування, а також дуалістичну модель управління воєводством двома окремими структурами:

- виконавчий орган регіонального самоврядування на чолі з маршалом;
- урядова адміністрація на чолі з воєводою.

Основне поле діяльності: економічний розвиток, міжнародна економічна співпраця, стимулювання ринкової конкуренції та інновацій, розвиток національної та локальної свідомості. Воєводство відповідальне за створення стратегії розвитку регіону та проведення регіональної політики, яка складається із забезпечення умов економічного розвитку, розбудови соціальної і технічної інфраструктури, пошуку і поєднання публічних та приватних коштів, підтримки освіти й науки,

забезпечення співпраці між наукою й промисловістю, охорони природи й культурної спадщини [8].

Досвід взаємодії державної влади й місцевого самоврядування в Німеччині (ФРН) є прикладом реалізації континентальної системи місцевого самоврядування в країні з федеративним устроєм, де органи місцевого самоврядування мають широку компетентність і значну незалежність від державних органів. Правовий статус органів місцевого самоврядування у Федеративній Республіці Німеччини, порядок їх утворення і функціонування визначаються насамперед конституціями та законодавством окремих земель. Основний закон ФРН від 1949 року закріплює, що територіальними одиницями у ФРН є землі, округи та громади.

Територія Німеччини поділена на 16 земель. Землі Німеччини поділяються на більше ніж 50 округів. Округи – на райони та міста, які мають статус районів (їх близько 630). Райони поділяються на громади, причому багато міст мають статус громад. Загалом у країні налічується 90% сільських громад і 10 – міських (разом 8 590 громад) [9, с. 131].

У Німеччині є 5 різних органів організації влади на місцях, але фактично в Німеччині функціонує чотири таких моделі, як:

- 1) південнонімецька модель (землі – Баварія, Саксонія, Баден-Вюртенберг): самоврядування здійснюється через представницький орган (раду) і бургомістра, які вибираються населенням громади. Бургомістр є головою виконавчого комітету та водночас головою цієї ради. Він має досить сильні позиції у системі місцевого самоврядування, оскільки здебільшого без погодження з радою вирішує кадрові питання, володіє суттєвими правами у фінансово-бюджетній сфері;

- 2) північнонімецька модель (землі – Нижня Саксонія, Північна Рейн-Вестфалія): представницький орган (рада) вибирає директора громади, який є головою виконавчої влади і формує свій виконавчий орган;

- 3) модель рада-бургомістр (землі Рейнланд – Пфальц, Саар, сільські громади землі Шлезвіг-Гольштейн): виборний представницький орган (рада громади чи міська рада) вибирає бургомістра, який має досить широку компетенцію, одноосібно вирішуючи багато важливих питань громади;

- 4) рада-магістратура (земля Гессен, земля-місто Гамбург): виборний представницький орган (рада) вибирає голову ради і формує з числа професійних управлінців свій колегіальний виконавчий орган (магістратуру) [9, с. 132].

Якщо ж говорити про те, як саме ці моделі формуються та на основі чого впроваджуються, то тут дуже чітко висвітлюється принцип добровільності, тобто саме населення тієї чи іншої громади здатне вирішувати, яку модель організації місцевої влади вони хочуть бачити у своїй громаді та який тип публічної влади є характерним для їхньої громади.

Тобто, дослідивши об'єднані територіальні громади в Україні, Польщі та Німеччині, можемо відразу назвати головну спільну рису – добровільність, тобто, іншими словами, це розвиток безпосередньо інституту прямого народовладдя, а також розширення та конкретизація сфери діяльності для органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Також ми можемо ствердити, що й інші принципи, на яких базується діяльність ОТГ в Україні, простежуються і в Польщі, і в Німеччині.

Висновки. Отже, підсумовуючи, зазначимо, що законодавець чітко розкриває поняття «територіальна громада» як жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміні-

стративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр. Що стосується поняття «об'єднані територіальні громади», то є плюралістичний підхід і сторони науковців, але законодавством України чітко не передбачено тлумачення цього поняття. На нашу думку, найбільш вдалими є таке визначення поняття «об'єднані територіальні громади» – це вид громад, які утворювалися в Україні під час реформи децентралізації у 2015–2020 роках шляхом добровільного об'єднання суміжних територіальних громад сіл, селищ, міст (відповідних сільських, селищних та міських рад).

Закріплені основні принципи об'єднання територіальних громад, серед яких найважливішим є принцип добровільності, який вказує саме на розвиток прямого народовладдя. Також є ще інші принципи, зокрема: прин-

цип прозорості та відкритості; принцип конституційності та законності; принцип економічної ефективності; принцип державної підтримки; принцип повсюдності місцевого самоврядування; принцип відповідальності.

Позаяк реформа децентралізації є важливим кроком на шляху вступу України в Європейський Союз, то було досліджено та проведено паралелі щодо створення ОТГ у країнах Європи, а саме у Польщі та Німеччині. Відразу варто зазначити, що модель децентралізації в Україні є майже ідентичною з моделлю в Республіці Польща, що ж стосується Німеччини, то маємо важливі спільні риси: добровільність об'єднання територіальних громад та розширення та конкретизацію сфери діяльності органів місцевого самоврядування, що ж стосується відмінних рис – наявність у ФРН чотирьох моделей місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 25.05.1997р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.08.2022).
2. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015р. № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 91. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 02.08.2022).
3. Гайдар М.Є. До питання поняття об'єднаної територіальної громади в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 87–91.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.08.2022).
5. Потапенко С. Характерні риси об'єднаної територіальної громади. *Вісник АПСВТ*. 2019. № 2. С. 47–55.
6. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF> (дата звернення: 08.01.2022).
7. Конституція Республіки Польща від 1997 року. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/poland.pdf> (дата звернення: 02.08.2022).
8. Крат М., Софій О. Порівняльний аналіз процесу децентралізації України та Польщі. *Аналітична записка*. ГО Європейський діалог. 2017 р. URL: <http://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/10/Porivnyalniy-analiz-protseesu-detsentralizatsiyi-Ukrayini-ta-Polshhi.pdf> (дата звернення: 02.08.2022).
9. Колодій О.М. Процес децентралізації: німецький досвід в українських реаліях. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 17. С. 130–134.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro misceve samovryaduvannya v Ukrainy» [The Law of Ukraine «About local self-government in Ukraine»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro dobrovil'ne ob'yednannya tery'torial'ny'h gromad» [The Law of Ukraine “On Voluntary Unification of Territorial Communities”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> [in Ukrainian].
3. Haidar, M.Y. (2019) Do pytannia poniattia ob'yednanoi terytorialnoi hromady v Ukrainy [To the issue of the concept of a united territorial community in Ukraine]. *Shchasopys Kyivskoho universytetu prava*. 3, 87–91 [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254K/96-VR [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Potapenko, S.O. (2019) Kharakterni rysy ob'yednanoi terytorialnoi hromady [Characteristic features of the united territorial community]. *Visnyk APSVT*, 2, 47–55 [in Ukrainian].
6. Metody'ka formuvannya spromozhny'h tery'torial'ny'h gromad [Methods of formation of capable territorial communities]: zatverdzhenni postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.04.2015. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].
7. Konstytuciya Respubliky' Pol'shha vid 1997 roku [The Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997]. Retrieved from: <https://legalns.com/download/books/cons/poland.pdf> [in Ukrainian].
8. Krat M., Sofii O. (2017) Porivnialnyi analiz protseesu detsentralizatsii Ukrainy ta Polshchi [Comparative analysis of the decentralization process of Ukraine and Poland]. *Analitychna zapyska*, HO Yevropeyskyi dialoh, 2017. Retrieved from: <http://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/10/Porivnyalniy-analiz-protseesu-detsentralizatsiyi-Ukrayini-ta-Polshhi.pdf> [in Ukrainian].
9. Kolodii, O.M. (2018) Protseesu detsentralizatsii: nimetskyi dosvid v Ukrainykykh realiakh [Decentralization process: German experience in Ukrainian realities]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 17, 130–134 [in Ukrainian].

Mishchuk Inna,

PhD in Law, Associate Professor

(The National University of Water and Environmental Engineering, Rivne)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1491-161X>

CONCEPTS AND CHARACTERISTIC FEATURES OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITY

The article analyzed the concept of “territorial community” and asked the legislator about the interpretation of the concept of “united territorial community” on the basis of which it was possible to identify such a problem as the absence of a legislative interpretation of this concept, and indicated the importance of its availability in order to prevent false statements in the future.

In our work, the characteristic features of united territorial communities are investigated, the features include: voluntariness, transparency and openness, constitutionality and legality, economic efficiency, state support, ubiquity of local self-government and accountability.

We also decided to get acquainted with the main stages of the process of uniting the territorial communities to which belong: initiating a voluntary association; public discussion of the voluntary association proposal; adoption by the council of a decision to grant consent to voluntary unification and delegation of a representative to develop a draft decision on voluntary unification; accepting by government decision on voluntary association; submitting a decision to the regional state administration to provide an opinion on the compliance of this project with the Constitution and laws of Ukraine; the prescript of the head of the regional state administration regarding compliance of this project with the Constitution and laws of Ukraine; adoption by the councils of a decision on the voluntary association of territorial communities.

Also, reflecting on the fact that Ukraine wants to join the European Union, it was necessary to determine the peculiarities and characteristic features of territorial communities in the European countries of the Republic of Poland and the Federal Republic of Germany. During the analysis, it was possible to determine that Ukraine, Poland and Germany have such common features as the voluntary association of territorial communities and the expansion and specification of the sphere of activity of local government. On the basis of the above, we can note that the decentralization reform in Ukraine is developing precisely according to the European model.

Key words: territorial community, united territorial community, voluntariness, local self-government, people's rule, legality.

Надійшла до редколегії: 26.08.2022

УДК 341.231.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-8-12>**Філатов Віктор Вікторович,**

кандидат юридичних наук, доцент

(Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8059-3736>

АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ФОРМ РОБОТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ У СФЕРІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

У статті здійснено комплексний аналіз правових форм роботи Організації Об'єднаних Націй у сфері перехідного правосуддя. Досліджено такі правові форми роботи Організації Об'єднаних Націй у сфері перехідного правосуддя: 1) створення трибуналів Організації Об'єднаних Націй у постконфліктних державах; 2) сприяння в укладенні мирних угод сторонами конфлікту; 3) представництво на місцях задля допомоги державам у виробленні стратегій перехідного періоду; 4) захист окремих категорій жертв конфлікту (дітей, жінок, цивільних осіб); 5) забезпечення права на відшкодування; 6) створення тимчасових адміністрацій Організації Об'єднаних Націй; 7) надання допомоги в реінтеграції відчужених членів спільнот; 8) сприяння в документуванні порушень прав людини та насильства в постконфліктних державах. Автор систематизує такі особливості досліджених правових форм, як взаємозалежність і взаємозумовленість, одновекторність та цілеспрямованість, організаційно-правове втілення, безпосередній зв'язок з акторами та національним контекстом. Усі досліджені правові форми роботи Організації Об'єднаних Націй у сфері перехідного правосуддя автор поділяє на три групи: а) постконфліктні (їх реалізація відбувається в умовах, коли перехідні процеси вже почалися та є певні мирні домовленості між сторонами конфлікту, хоча іноді вони досить крихкі); б) доконфліктні (реалізуються перед початком активної фази конфлікту з метою мінімізувати її виникнення або максимально її відтягнути в часі та полягають у роботі із чинниками, які можуть призвести до ескалації і подальшого розвитку протистояння); в) супутні (застосовуються у процесі конфлікту для вирішення першочергових завдань перехідного правосуддя та пов'язані з вирішенням невідкладних завдань в інтересах окремих цільових груп).

Ключові слова: захист прав людини, міжнародно-правові акти, напрями та принципи, Організація Об'єднаних Націй, правові форми роботи, постконфліктний розвиток, перехідне правосуддя, соціальні потреби.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Механізми перехідного правосуддя, які сьогодні реалізуються в Україні, значною мірою залежать від правових форм роботи Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) в умовах перехідних процесів. Останні дають можливість не лише прискорити процес світобудування, а й розширити функціональні можливості національних інституцій, які задіяні у цьому процесі. Сьогодні дається взнаки відсутність комплексних наукових праць, у яких розкривається сутність моделі перехідного правосуддя, зокрема й положення щодо ролі ООН у процесі постконфліктного розвитку держав, яка гальмує перехідні процеси в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Питання правового статусу та мандату Організації Об'єднаних Націй у різні часи вивчали Астрід Джамар, Крістін Белл, Роджер Бартельс, Елізабет Баумгартнер, Матс Бердал, Марія Жоао Карапету, Емі Скотт, Кетрін Тернер, Грегорі Таунсенд, Роберт Форстер та інші вчені. Однак спеціальних досліджень правових форм роботи ООН в умовах постконфліктного розвитку держав у вітчизняній науці не проводилося, що вказує на актуальність вибраної теми дослідження.

Формування цілей статті. Метою розвідки є комплексний теоретико-правовий аналіз окремих правових форм роботи Організації Об'єднаних Націй у сфері перехідного правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Пропонуємо охарактеризувати правові форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя з оперттям на відповідні міжнародно-правові акти, що дасть змогу одночасно вирішити два питання: проаналізувати сутність окремих правових форм та ознайомитися з установчими документами ООН, на яких базується робота її структурних утворень.

Спочатку розглянемо *створення трибуналів ООН у постконфліктних державах*. У Доповіді Генерального секретаря ООН від 23 серпня 2004 р. зазначається, що практика створення трибуналів в окремих випадках допомагає в пошуках справедливості та дає жертвам конфлікту надію на невідворотність покарання для винних осіб. Однак у цій доповіді зауважено, що національна система правосуддя повинна бути первинним засобом забезпечення відповідальності. Лише в тих випадках, коли такої можливості немає, зростає роль міжнародної спільноти. Створення трибуналів ООН відбувається з метою забезпечення відповідальності за серйозні порушення міжнародних стандартів прав людини та норм міжнародного гуманітарного права [1].

Зарубіжні вчені схильні вважати, що практика міжнародних трибуналів не дає змогу запобігати виникненню конфліктів у майбутньому. Тобто вона є своєрідним засобом інституційної підтримки зруйнованої конфліктом національної системи правосуддя [2, с. 330]. Ключова проблема цієї правової форми ООН, на думку Роджера Бартельса, полягає у складності розмежування категорій «міжнародний» і «неміжнародний» збройний конфлікт. Також проблеми виникають щодо вирішення іншого питання, а саме забезпечення кримінального переслідування на постконфліктному етапі (коли сам конфлікт уже закінчився) або ж коли конфлікт триває та вже мають місце насильство і злочини [3, с. 668].

Розглянемо питання *сприяння в укладенні мирних угод сторонами конфлікту*. У листі Постійного представника Бельгії в ООН від 4 лютого 2019 р. на ім'я Генерального секретаря ООН зазначено, що участь представників ООН у процесах укладення мирних угод між сторонами конфлікту значно активізувалася, адже це стосується важливих ініціатив у межах перехідного правосуддя, які спрямовані на примирення та неповторення конфлікту в майбутньому [4]. У доповіді Спеціального доповідача з питання сприяння встановленню істини, правосуддю, покаранню та гарантіям неповторення від 7 вересня 2015 р. зазначено, що мирні угоди необхідні для визначення держави на конституційному рівні. Зокрема, це стосується форми правління, яка повинна гарантувати дотримання міжнародних стандартів прав людини, а також право участі громадянського суспільства в управлінні державою [5].

Певний зв'язок конституцій та мирних угод розкривається в науковій праці Кетрін Тернер, яка стверджує, що конституції та мирні угоди прагнуть встановити мир на національному рівні. Ці два документи можуть мати різну природу й характер, проте в постконфліктних ситуаціях вони часто поєднуються, а іноді взаємозамінні. Як приклад науковець наводить Конституцію Південної Африки, Дарфурську мирну угоду та Непальську всеосяжну мирну угоду, які у схожий спосіб регулюють і захищають економічні, соціальні та культурні права, виконуючи в результаті однакову функцію [6, с. 45]. Марія Жоао Карапету дещо уточнює поєднання конституцій та мирних угод. Вона вважає, що за допомогою останніх вирішуються досить важливі проблеми постконфліктного розвитку: звільнення політ'язнів, повернення переміщених осіб, залучення правопорушників до пошуку правди й примирення [7]. Астрід Джамар та Крістін Белл називають дуже важливу ознаку мирних угод у межах перехідного правосуддя – здатність поєднувати антагоністичні форми, які супроводжують суспільний перехід, наприклад амністію та притягнення винних до відповідальності (у мирних угодах визначаються підстави амністії, а також передумови послаблення санкцій, які не пов'язані з вчиненням тяжких злочинів) [8, с. 43].

Далі варто проаналізувати питання *представництва на місцях задля допомоги державам у виробленні стратегій перехідного періоду*. З приводу цієї форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя Емі Скотт зазначає, що представництво на місцях дає змогу подолати інституційні розбіжності в поглядах сторін конфлікту. Потенціал цієї форми може використовуватися для підвищення узгодженості міжнародних зусиль із розбудови миру. Зрештою, держава отримує стратегію перехідного правосуддя, яка унеможливить ризик повернення країни до конфлікту [9, с. 16]. Матс Бердал наголошує на тому, що в досліджуваній правовій формі роботи

ООН у сфері перехідного правосуддя розкривається архітектура миротворчості, яка скерована на реагування місій на події на місцях. Це покращує постконфліктні наслідки та дає можливість викорінювати практику насильства й порушення прав людини, а також виходити на етап сталого розвитку [10, с. 370].

Обговоримо *забезпечення права на відшкодування*. У межах реалізації зазначеної форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя досить важливо з'ясувати, чи був прямий і безперервний причинно-наслідковий зв'язок між понесеною втратою та протиправним діянням, тобто конфліктом. У цьому випадку йдеться не тільки про порушення норм міжнародного гуманітарного права (*ius in bello*), варто враховувати збитки внаслідок *ius ad bellum*, тобто ведення активних бойових дій [11, с. 606]. Реалізація зазначеної форми відбувається за рахунок компенсаційних комісій ООН, які фактично наділені інноваційними функціями та мають унікальну методологію. Базовим документом, який визначає сутність цієї правової форми роботи ООН, є Основні принципи та вказівки щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права від 21 березня 2006 р. [12].

Грегори Таунсенд щодо цієї правової форми роботи ООН у сфері перехідного правосуддя зазначає, що вона беззаперечно встановила новий стандарт для установ постконфліктної компенсації. Успіх її реалізації пояснюється позитивним політичним контекстом, який сприяє ефективному відшкодуванню шкоди, завданої жертвам конфлікту [13, с. 344].

Проаналізуємо *захист окремих категорій жертв конфлікту*. У постконфліктних державах завжди будуть категорії жертв, які мають індивідуальний міжнародно-правовий статус та вимагають особливих гарантій захисту. Формування таких категорій може відбуватися за різними ознаками. З огляду на це ООН передбачила механізми правового захисту окремих груп постраждалих, які є вузькоспрямованими та орієнтовані на наслідки порушення прав постраждалих, фіксацію таких правопорушень, а також створення умов для відшкодування моральної і майнової шкоди. Для прикладу візьmemo жертв катувань, які в умовах перехідного періоду вимагають особливого підходу на етапах як документування випадків катувань та жорстокого поводження, так і реабілітації. Усі зазначені аспекти врегульовані окремою Резолюцією Ради з прав людини від 12 квітня 2013 р., у якій наголошено на тому, що жертви катувань, гендерного чи сексуального насильства повинні брати безпосередню участь у процедурах відновлення правди (визначення винних у насильстві осіб) та відшкодуванні шкоди. Причому участь повинна ґрунтуватися на принципі недопущення отримання жертвами катувань повторної психологічної травми [14].

Реалізація зазначеної правової форми роботи ООН передбачає не лише надання конкретних гарантій, а й методологічне забезпечення цього процесу, яке засноване на подальшому оцінюванні ефективності підтримки, що надається інституціями ООН. Зокрема, у доповіді Генерального секретаря Ради безпеки ООН від 11 липня 2013 р. вказано, що методика оцінки якості допомоги жертвам конфліктів має вагоме значення та дає можливість відстежувати прогрес, відображати досягнуті результати, а також активізувати діяльність у потрібних напрямках. При цьому критерії оцінки ефективності такої допомоги постійно оновлюються, що забезпечує комплексність моніторингу [15].

Важливою формою роботи ООН у сфері перехідного правосуддя є *створення тимчасових адміністрацій ООН*. У процесі дослідження тимчасових форм управління в постконфліктних державах Роберт Форстер вказує на такі переваги роботи тимчасових адміністрацій ООН: 1) дають змогу скерувати публічну владу на шлях інституційних реформ; 2) сприяють просуванню домовленостей між сторонами конфлікту щодо примирення й пошуку історичної правди; 3) дають можливість вирішити питання політичної конкуренції між зацікавленими сторонами, які намагаються забезпечити собі доступ до державних ресурсів; 4) допомагають вирішити проблему нечітких інституційних мандатів, які обмежують свободу дій для окремих акторів, тобто учасників перехідних процесів; 5) сприяють рівномірному розподілу обов'язків публічної влади на перехідному етапі розвитку держави [16]. Таким чином, зазначена правова форма роботи ООН забезпечує виконання важливих завдань перехідного правосуддя, які пов'язані з процесами відновлення верховенства права та розбудовою ефективної системи взаємодії нової влади і громадянського суспільства.

У межах *допомоги в реінтеграції відчужених членів спільнот* як правової форми роботи ООН реінтеграція забезпечується в комплексі з реорієнтацією. Остання розуміється як надання допомоги колишнім комбатантам до початку довгострокового процесу реінтеграції з метою задоволення ключових потреб комбатантів і членів їхніх сімей. Своєю чергою реінтеграція передбачає процес трансформації комбатантів у цивільних осіб, тобто йдеться про соціально-економічні процеси, які відбуваються здебільшого на місцевому рівні та не обмежуються строками [17]. Варто зауважити,

що в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 12 січня 2009 р. «Зміцнення миру шляхом практичних заходів із роззброєння» наголошено на тому, що практичні заходи з роззброєння спрямовані на вирішення проблеми незаконної торгівлі стрілецькою зброєю та легким озброєнням. Це сприяє реінтеграції комбатантів та дає змогу сформувати ефективну стратегію управління зброєю, яка сприяє сталому процесу розбудови миру [18].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі. На підставі проведеного аналізу варто назвати такі особливості правових форм роботи ООН у сфері перехідного правосуддя: 1) взаємозалежність і взаємозумовленість (усі форми реалізуються в комплексі, хоча окремі з них можуть мати факультативний характер); 2) одновекторність та цілеспрямованість (розглянуті правові форми роботи ООН об'єднані однією загальною метою перехідного періоду – примиренням і досягненням сталого розвитку постконфліктної держави); 3) організаційно-правове втілення (кожна з проаналізованих правових форм реалізується спеціальними структурними інституціями ООН, які мають особливий мандат та зосереджені на конкретних формах роботи); 4) безпосередній зв'язок з акторами та національним контекстом (кожна правова форма візуалізована на рівні потреб окремих категорій осіб, які або брали безпосередню участь у збройному протистоянні, або стали жертвами конфлікту (наприклад, комбатанти, біженці, внутрішньо переміщені особи, цивільне населення, приймаючі громади)).

Перспективним напрямом наукового пошуку є аналіз практичних аспектів реалізації досліджених правових форм у межах перехідного правосуддя.

Список використаних джерел

1. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies : Report of the Secretary-General. 23 August 2004 S/2004/616*.
2. Meernik J.D., Nichols A., King K.L. The Impact of International Tribunals and Domestic Trials on Peace and Human Rights After Civil War. *International Studies Perspectives*. 2010. Vol. 11. № 4. P. 309–334.
3. Bartels R. The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. *International criminal law review*. 2020. Vol. 20. P. 596–668.
4. Концептуальна записка для обговорення в Раді Безпеки на тему «Миробудування та підтримка миру: правосуддя перехідного періоду в умовах конфлікту та у постконфліктних ситуаціях» : лист Постійного представника Бельгії при Організації Об'єднаних Націй від 4 лютого 2019 р. на ім'я Генерального секретаря ООН. S/2020/98*.
5. Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff: General Assembly United Nations, 7 September 2015. A/HRC/30/42.
6. Turner C. Deconstructing Transitional Justice. *Law Critique*. 2013. Vol. 24. P. 193–209.
7. João Carapêto M. Challenges and Proposals on Transitional Justice Mechanisms. URL: https://www.researchgate.net/publication/310507555_Issues_challenges_and_proposals_on_Transitional_Justice_mechanisms (access date: 24.08.2022).
8. Jamar A., Bell Ch. Transitional justice and Peace Negotiations with a Gender Lens. New York : University of Edinburgh, 2018. 28 p.
9. Scott A. The United Nations Peacebuilding Commission: An Early Assessment. *Journal of Peacebuilding & Development*. 2008. Vol. 4. P. 7–16.
10. Berdal M. The UN Peacebuilding Commission: The Rise and Fall of a Good Idea. *Critical Perspectives on the Political Economy of Peacebuilding*. 2008. Vol. 11. P. 356–372.
11. Kazazi M. United Nations Compensation Commission and Liability for Use of Force. *ZaöRV*. 2018. Vol. 78. P. 603–607.
12. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law : United Nations Doc. A/RES/60/147 on 21 March 2006.
13. Townsend G. The United Nations Compensation Commission: Mass Reparations Apotheosis. *Loy. L.A. Int'l & Comp. L. Rev.* 2020. Vol. 31. P. 325–344.
14. Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment: rehabilitation of torture victims : Resolution adopted by the Human Rights Council on 12 April 2013 A/HRC/RES/22/21.
15. Measuring the effectiveness of the support provided by the United Nations system for the promotion of the rule of law in conflict and post-conflict situations : Report of the Secretary-General Security Council on 11 June 2013 S/2013/341*.

16. Forster R. Interim Governance Arrangements in Post-Conflict and Fragile Settings: Sixth Edinburgh Dialogue on Post-Conflict Constitution-Building. Stockholm : UK Foreign, Commonwealth & Development Office, 2019. 45 p.
17. Disarmament, demobilization and reintegration : Report of the Secretary-General General Assembly United Nations on 2 March 2006 A/60/705.
18. Consolidation of peace through practical disarmament measures : Resolution adopted by the General Assembly United Nations on 12 January 2009 A/RES/63/62.

References

1. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General. 23 August 2004 S/2004/616* [in English].
2. Meernik, J.D., Nichols, A., King, K.L. (2010). The Impact of International Tribunals and Domestic Trials on Peace and Human Rights After Civil War. *International Studies Perspectives*, vol. 11, no. 4, pp. 309–334 [in English].
3. Bartels, R. (2020). The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. *International criminal law review*, vol. 20, pp. 596–668 [in English].
4. Kontseptualna zapyska dlia obhovorennia v Radi Bezpeky na temu “Myrobutuvannia ta pidtrymka myru: pravosuddia perekhidnoho periodu v umovakh konfliktu ta u postkonfliktnykh sytuatsiakh”: lyst Postiinoho predstavnyka Belhii pry Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 4 liutoho 2019 r. na imia Heneralnoho sekretaria OON [Concept note for Security Council discussions on “Peacebuilding and peacekeeping: transitional justice in conflict and post-conflict situations”: letter dated 4 February 2019 from the Permanent Representative of Belgium to the United Nations to the Secretary-General of the United Nations]. S/2020/98* [in Ukrainian].
5. De Greiff, P. (2015). Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence. General Assembly United Nations, 7 September A/HRC/30/42 [in English].
6. Turner, C. (2013). Deconstructing Transitional Justice. *Law Critique*, vol. 24, pp. 193–209 [in English].
7. João Carapêto, M. (2016). Challenges and Proposals on Transitional Justice Mechanisms. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/310507555_Issues_challenges_and_proposals_on_Transitional_Justice_mechanisms [in English].
8. Jamar, A., Bell, Ch. (2018). Transitional justice and Peace Negotiations with a Gender Lens. New York: University of Edinburgh, 28 p. [in English].
9. Scott, A. (2008). The United Nations Peacebuilding Commission: An Early Assessment. *Journal of Peacebuilding & Development*, vol. 4, pp. 7–16 [in English].
10. Berdal, M. (2008). The UN Peacebuilding Commission: The Rise and Fall of a Good Idea. *Critical Perspectives on the Political Economy of Peacebuilding*, vol. 11, pp. 356–372 [in English].
11. Kazazi, M. (2018). United Nations Compensation Commission and Liability for Use of Force. *ZaöRV*, vol. 78, pp. 603–607 [in English].
12. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law: United Nations Doc. A/RES/60/147 on 21 March 2006 [in English].
13. Townsend, G. (2020). The United Nations Compensation Commission: Mass Reparations Apotheosis. *Loy. L.A. Int'l & Comp. L. Rev.*, vol. 31, pp. 325–344 [in English].
14. Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment: rehabilitation of torture victims: Resolution adopted by the Human Rights Council on 12 April 2013 A/HRC/RES/22/21 [in English].
15. Measuring the effectiveness of the support provided by the United Nations system for the promotion of the rule of law in conflict and post-conflict situations: Report of the Secretary-General Security Council on 11 June 2013 S/2013/341* [in English].
16. Forster, R. (2019). Interim Governance Arrangements in Post-Conflict and Fragile Settings: Sixth Edinburgh Dialogue on Post-Conflict Constitution-Building. Stockholm: UK Foreign, Commonwealth & Development Office, 45 p. [in English].
17. Disarmament, demobilization and reintegration: Report of the Secretary-General General Assembly United Nations on 2 March 2006 A/60/705 [in English].
18. Consolidation of peace through practical disarmament measures: Resolution adopted by the General Assembly United Nations on 12 January 2009 A/RES/63/62 [in English].

Filatov Viktor,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor

(University of Customs and Finance, Dnipro)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8059-3736>

ANALYSIS OF LEGAL FORMS OF UNITED NATIONS WORK IN THE FIELD OF TRANSITIONAL JUSTICE

The article provides a comprehensive analysis of legal forms of United Nations work in the field of transitional justice. The author notes that the mechanisms of transitional justice, which are implemented in Ukraine today, largely depend on the legal forms of the work of the United Nations in the conditions of transitional processes. Moreover, these forms make it possible to speed up the peacebuilding process and expand the functional capabilities of national institutions involved in this process. The following legal forms of the work of the United Nations in the field of transitional justice were studied: 1) creation of United Nations tribunals in post-conflict states; 2) assistance in concluding peace agreements by the parties to the conflict;

3) field representation to assist states in developing transition strategies; 4) protection of certain categories of conflict victims (children, women, civilians); 5) ensuring the right to compensation; 6) creation of temporary United Nations administrations; 7) assistance in the reintegration of alienated members of communities; 8) assistance in documenting human rights violations and violence in post-conflict states. The author systematizes the following features of the studied legal forms: interdependence and interdependence, singleness and purposefulness, organizational and legal embodiment, direct connection with actors and national context. The author divides all researched legal forms of United Nations work in the field of transitional justice into three groups: a) post-conflict (their implementation takes place in conditions when transitional processes have already begun, and there are certain peace agreements between the parties to the conflict, although sometimes they are quite fragile); b) pre-conflict (implemented before the beginning of the active phase of the conflict in order to minimize its occurrence or to delay it as much as possible and consist in working with factors that can lead to escalation and further development of the confrontation); c) accompanying (applied in the conflict process to solve the priority tasks of transitional justice and related to the solution of urgent tasks in the interests of certain target groups).

Key words: protection of human rights, international legal acts, directions and principles, United Nations, legal forms of work, post-conflict development, transitional justice, social upheavals.

Надійшла до редколегії 01.09.2022

Хвойницька-Перейма Христина Михайлівна,

кандидат філософських наук

(Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5348-9338>

ПОГЛЯД НА ДОКТРИНУ ПРИРОДНОГО ПРАВА КРИЗЬ ТЕОЛОГІЧНУ ПРИЗМУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті досліджено специфіку трактування феномену природного права у творах видатних мислителів середньовіччя. Розглянуто питання, пов'язане з формуванням основних системоутворюючих принципів християнського нормотворення. Продемонстровано проблеми тлумачення природно-правових принципів у працях богословів середніх віків. Проаналізовано, що основною заслугою християнського нормотворення є виділення природного права як критерію оцінки позитивних норм та створення ієрархічного порядку правової системи.

Ключові слова: природне право, позитивне право, розум, теологія, християнство, істина.

Постановка проблеми. Сучасна Україна після здобуття незалежності, особливо у складних умовах сьогодення, зазнає значних змін і трансформацій. Формування вільної демократичної держави, у якій домінуючим елементом є верховенство права, – це завжди складний і клопіткий процес, який тісно пов'язаний із переосмисленням суспільно-політичних інститутів, норм моралі та значення права в соціумі і приватному житті.

Верховенству права в державі передують формування й розвиток правової культури, значне підвищення правосвідомості суспільства. Саме ці елементи якнайповніше впливатимуть на гармонійне входження нашої держави до європейської спільноти. Досконале вивчення теорії природного права, яке визначає права людини як вроджену й невідчужувану константу, є необхідним для реалізації цих складних процесів. Також воно сприяє формуванню свободи, рівності, справедливості та зміцненню основ демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У правовій та філософській літературі питанню дослідження походження й становлення поняття природного права приділяли увагу П. Рабінович, А. Баумейстер, В. Нерсисянц, В. Литвинов, М. Патеї-Братасюк, М. Рогович, Д. Фейнберг, Д. Коулмен, Б. Бікс та інші науковці. Проте є значні прогалини у вивченні цієї теми.

Метою статті є розгляд та осмислення процесу формування й видозмінення поняття природного права, його розуміння мислителями середньовічної епохи. Для реалізації цього звернемося до концепцій природного права середньовічних мислителів та розкриття їхніх позицій кризь призму Божественної справедливості.

Виклад основного матеріалу. Середньовічна інтерпретація ідеї природного права базується на її християнському розумінні. Замість космічного загального морального закону, що визначав природне право всіх людей у розумінні стоїків, джерелом і принципом морального закону християнські мислителі вважали Божу премудрість і волю Божу. Природне право в такій концепції є відображенням Божої справедливості та Божо-

го провидіння. Природне право асоціюється з правом Божим, а встановлене людьми (позитивне) право є другорядним, менш важливим. Замість нього (позитивного) діє природне право як вища справедливість. Мислителі розмірковували лише про те, чи таке природне право цілком зливається з поняттям Божественного права, чи воно співпадає з ним. Не викликало сумнівів твердження про обов'язковість природного права та вищість його над будь-якими людськими законами.

В епоху середньовіччя концепція природного права набула вузькотеретичного характеру й теологічної спрямованості, що додало природно-правовим поглядам морально-філософського забарвлення та стало на заваді розвитку вчення про природне право у власне юридичному аспекті. Однак, незважаючи на це, не можна заперечувати правову спрямованість деяких богословсько-політичних учень того часу. Найхарактернішою рисою філософських шукань стала ідея про Бога, який абсолютно підноситься над природою, яка сама по собі не володіє жодними закономірностями та живе лише тією мірою, якою цього хоче Бог.

Природа та людина абсолютно й беззастережно залежать від Бога, який створив їх із нічого та може знову повернути їх у ніщо. Природним спонуканням людини є пізнання Божественної сутності через відправлення Божественного культу. Думка про природну закономірність природи та про її вплив на життя людини зводилася в загальних рисах до уявлення про причинність, згідно з якою все, що відбувається у природі, є безпосереднім результатом трансцендентної та нескінченної Божественної волі. У поняття закону природи вкладався сенс, узгоджений з усією системою релігійних ідей.

Отже, у середньовіччя ідея природного права мала теократичний характер, а його система базувалася на розробках римських юристів та істинах Святого Письма.

Ще в IV ст. Августин Блаженний, протиставивши Божий і земний світи у праці «Про град Божий», вважав, що земне життя необхідно освятити ідеями вищої Божої справедливості. Сама людина не здатна без Божої

допомоги встановити на землі правопорядок. Тут не йдеться про природний закон чи природне право як таке, а стверджується верховенство Божої волі і Божої справедливості, яка є єдиним істинним правом і єдиним законом.

Августин зазначив, що у світі є дві держави, а саме «град Божий» та «град земний», які прямо протилежні та значною мірою протистоять одна одній. Він писав: «Два гради створені двома родами любові: град земний – любов'ю до себе, доведеною до презирства до Бога, і град небесний – любов'ю до Бога, доведеною до презирства до себе. Перший вбачає славу свою в собі самому, останній – у Богові. Бо шукає перший слави серед людей, а найбільша слава для іншого є Бог, свідок совісті. Один у славі своїй підносить свою голову, другий же говорить своєму Богові: “Ти, Господи, <...> слава моя, і мою голову Ти підіймаєш” (Пс 3, 4). В одному випадку панує хіть, що керує і правителями, і народами його; в іншому служать одне одному по любові і великі правителі, і слухняні підлегли. Перший град в особі свого правителя звеличує власну силу; другий же говорить своєму Богові: “Возлюблю Тебе, Господи, фортецю мою” (Пс 17, 2). Навіть мудрі в першому граді, ведучи життя людське, досягали благ тіла чи душі або того й іншого разом; ті ж із них, хто змогли пізнати Бога, не прославляли Його як Бога та не дякували, але зникчемою своїми думками, і запаморочилось нетямуще їхнє серце, називаючи себе мудрими, збожеволіли та славу нетлінного Бога змінили на подобу образу тлінної людини, і птахів, і чотириногих, і гадів. Саме до шанування ідолів цього роду прийшли вони – і вожді, і ведені – та поклонялися і служили створінню більш, як Творцеві, який благословенний навіки, амінь (Рим 1, 21-25). В іншому ж граді вся людська мудрість – у благочесті, у шануванні істинних Богів, в очікуванні як нагороди не тільки суспільства святих, але й ангелів; щоб Бог був у всьому (1 Кор 15, 28)» [1, с. 228].

Августин Блаженний стверджував, що поза градом Божим, тобто церквою, не може бути істинної справедливості, справді спільних інтересів, зміцнюючим началом яких є любов до Бога. Церква «мандрує по землі, маючи мету на небі», церква «і тепер є царство земне», тільки в ній «право й загальна користь, щира справедливість, мир і спокій» [1, с. 692]. Град Божий обіймає не тільки Бога та людей, а й усе суще. Його земне втілення є результатом боротьби добра та зла. Початки того й іншого включені в усі існуючі державні утворення. Тому всі держави Августин ділив на два види: 1) організації насильства й розбою, початки яких були покладені братовбивцею Каїном, – уособлюють гріх, несправедливість, насильство, «суспільство нечестивих»; 2) християнські держави, влада яких заснована на турботі про підданих. У них державна влада, не здатна власними силами впоратися зі злом, сподівається на допомогу церкви в досягненні справжньої справедливості та благодаті. Церква не втілюється в конкретних державних формах, є над державою та направляє дії державних мужів, хоча формально держава Бога («Град Божий») і не збігається із церквою. Фактично саме церква, як безпосередній представник Бога на землі, виконує роль державного стрижня у вирішенні соціально-політичних проблем, є зримим прототипом державного устрою. Таким чином, уся система права, а отже, і правова культура, розглядається Августином у контексті протиставлення двох «градів» – Божого й земного. Тільки в Божому граді ми можемо говорити про правову культуру, оскільки все наявне позитивне (людське) право – це втілення в суспільному житті Божественного права.

Людина взагалі не здатна сама встановити правопорядок на землі. Можна зазначити, що, згідно з Августином, правопорядок на землі створив Бог після гріхопадіння перших людей, щоб уберегти наступні покоління від загибелі в безодні зла й незліченних гріхів. Отже, підставою правопорядку є страх Божий і дотримання Його заповідей. Бог, погрожуючи людині покаранням, тим самим допомагає їй утриматися на краю безодні зла, утриматися від вчинення протиправних діянь. Із цього постає, що якісний стан правового життя можливий лише в такій державі, яка є зліпком «граду Божого», де панує церква та де люди об'єднуються в суспільство на основі любові до Бога й водночас страху перед Ним. У такому суспільстві за посередництвом церкви встановлюються непорушні, небесні принципи Божественного права – початку абсолютної справедливості та благодаті. Критерієм правової культури суспільства слугує ступінь тотожності у правовій системі Божественного та людського права, ступінь виявлення в державних законах небесних принципів абсолютної справедливості і благодаті. Як бачимо, ця ідея не нова, Августина навряд чи можна вважати новатором в осмисленні феномену правової культури суспільства. Фактично про те саме говорив Цицерон, для якого критерієм правової культури суспільства був ступінь виявлення в чинному праві справедливого природного закону.

Принципова відмінність позиції Аврелія Августина від думок попередників – теоцентричність його вчення. «Отець церкви» зумів перекласти язичницьке розуміння правової культури на біблійну основу, підготувавши ґрунт для розвитку цієї проблеми в руслі християнського мислення.

У Візантійській імперії, де християнство стало панівною державною релігією вже в IV ст., за панування традиції римського права як основи кодифікованого й обов'язкового для всього населення діючого права все-таки проявився в галузі права вплив християнських ідей. Свідченням цього є Звід цивільного права, створений у часи правління Юстиніана (VI ст.). Цей звід, до створення якого були залучені найдосвідченіші юристи того часу на чолі з Трибоніаном, складався із чотирьох частин. Перша частина – Кодекс Юстиніана – містила осмислені згідно з вимогами епохи основні законодавчі принципи чинного римського права; друга (найбільша) – Дигести – це збірник правових норм, запозичених у римських юристів; третя – Інституції – це короткі настанови для візантійських юристів; четверта – Новели – це нові закони часів правління Юстиніана (515–565 рр.).

Прикметно, що вчені-укладачі Зводу цивільного права врахували зміни, які відбулися в реальному житті, особливо пов'язані з утвердженням християнства. Це позначилося, зокрема, на юридичному визнанні античної ідеї природного права, згідно з якою всі люди є рівними від природи, а отже, засноване на підкоренні людини людині рабство суперечить людській природі. Впливом цієї ідеї та ідеї християнської справедливості можна пояснити також включення у Звід цивільного права звичаєвого права етнічно розмаїтого населення імперії, реформи сімейного права, наголос на правовому статусі жінки. Наближеність до реальних життєвих потреб свого часу, юридична санкція приватної власності, регулювання торгових операцій, прав спадкоємства, сімейного права та інших інституцій, що були основним змістом Новел Юстиніана, засновані на визнанні насамперед природного права, і це зумовило популярність Зводу цивільного права не тільки в епоху середньовіччя, а й у пізніші часи [8, с. 34–35].

Християнську ідею рівності людей і Божої справедливості у праві детально опрацював Тома Аквінський (1226–1274 рр.). Учення про право й державу зосереджене в багатотомній праці «Сума теології», воно мало значний вплив на трактування природного права українськими мислителями, а також було популярним серед професорів Києво-Могилянської академії. Така популярність в Україні, як і в Європі загалом, зумовлена синтезом учення Арістотеля з християнсько-теологічними постулатами. Античний мислитель, як відомо, ставив природне право вище від встановленого людьми, воно всюди однакове та не залежить від визнання. Опору справедливого життя цей мислитель вбачав у закладеній у природі гармонії та систематично апелював до здорового глузду людини. Право є мірою закладеною у природі справедливості, а держава як форма природного спілкування людей є свідченням досконалості людини як природно-політичної істоти. Увівши поняття Бога як Творця й Деміурга, Тома Аквінський добре пристосував учення Арістотеля до вимог свого часу. Так, право у трактуванні Аквінатора є вираженням дії Божої справедливості у встановленому Богом порядку людського співжиття. Людська воля може зробити правом лише те, що не суперечить Божій справедливості, а отже, природному праву. Свобода людини та її волі у трактуванні Томи Аквінського виявляється проявом розумності людини, мірилом пізнання нею вищої (Божественної) мети свого буття та діяння відповідно до необхідних, продиктованих цією метою правил.

На відміну від Августина Блаженного, який трактував свободу волі як прояв людської гріховності, свідчення «відпадиння» людини від Бога, звідки в нього негативна оцінка «града земного», Тома Аквінський вважав свободу волі людини здійсненням розумності, справедливості й добра в земному житті, дотриманням Божественного закону, звісно, з волі й «дозволу» Бога. З огляду на близьке до Арістотеля визначення закону як «відомої постанови розуму задля спільного блага», яку проголошують ті, хто турбується про суспільство, Тома Аквінський поділяє закони на чотири групи: вічний закон, природний закон, людський закон і Божественний закон. Цікаво, що він виділяє вічний, природний і Божественний закони як різні види. Вічний закон, на переконання Томи Аквінського, – це всезагальний закон світового порядку, що втілює Божественний розум як верховний спрямовуючий принцип, абсолютне правило, яке керує всезагальним зв'язком явищ у світобудові (включно з природними й суспільними процесами). Він є джерелом інших законів, а безпосереднім його проявом є природний закон, згідно з яким усе в сотвореній Богом природі прагне до узгодженої з природою кожного мети. Для людини, як особливої, обдарованої душою та розумом істоти, сенс природного закону полягає у прагненні до добра як кінцевої мети, усвідомленої розумом. Людськими законами, згідно з ученням Томи Аквінського, є лише ті, які узгоджені з природним законом (велінням фізичної і моральної людської природи) та які мають на меті спільне благо людей. Божественний закон Тома Аквінського вбачає в одкровенні (у Ста-

рому й Новому Заповіті), де людям прописані правила поведінки.

Крім законів, у вченні Томи Аквінського знаходимо трактування права, яке він вважає проявом справедливості у встановленому Богом порядку людського співжиття. Справедливість розглядається як етична чеснота, окреслена ще Платоном та Арістотелем, а згодом утверджена Ульпіаном як «незмінна й постійна воля надавати кожному своє» [5, с. 185]. У розумінні Томи Аквінського право як правдиве та справедливе явище – це певна дія, що відповідає іншій людині. У разі відповідності згідно з природою речей ідеться про природне право, а згідно з людськими установками – про право цивільне, позитивне. Людська воля може зробити правом лише те, що не суперечить природному праву.

Услід за римським юристом Ульпіаном Тома Аквінський трактує природне право як спільне для всіх живих істот (тварин і людей), а те, що стосується людини (природне право людини), мислитель вважає правом народів (*ius gentium*). Водночас Тома Аквінський поділяє божественне право на природне Божественне право, що постає безпосередньо з природного закону, і позитивне Божественне право (наприклад, дане Богом єврейському народу).

Отже, концепція природного права античних мислителів і римських юристів у трактуванні Томи Аквінського, як і інших мислителів середньовіччя, набула теологічного забарвлення. Бог, Божа воля є запорукою справедливості й упорядкованості розвитку природи та суспільства. Природний закон є проявом вічного, всезагального закону, що виражає Божественний розум. Трактування природного права у вченні Томи Аквінського наближене до юридичної практики, адже воно асоціюється зі справедливістю як моральною чеснотою, що вимагає кожному віддавати належне йому право.

Висновки. Середньовічне трактування природного права зумовлене християнством, воно є вираженням Божої Премудрості та справедливості як вищого морального припису. Це помітно у Зводі цивільного права часів Юстиніана (VI ст.), а також у творчості Томи Аквінського, де підкреслено правову рівність усіх людей на основі ідеї християнської рівності, поєднаної з трактуванням природного права як космічної справедливості, притаманним античній епосі.

Варто зазначити, що саме схоластична техніка XII ст., яка примиряла протиріччя та виводила загальні поняття з правил і казусів, дала змогу вперше побудувати *corpus juris* – «організм» юридичних норм, який, маючи свою внутрішню логіку, із часом змінюється. Історичність права пов'язана з поняттям його переваги над політичною владою. Співіснування та змагання всередині однієї спільноти різних юрисдикцій, тобто своєрідний плюралізм правових систем, і схоластичний метод як спосіб їх розрізнення та примирення зробили перевагу закону необхідною і можливою.

Перспективи подальших розвідок. Природне право є невичерпним джерелом та вагомим підґрунтям для подальших наукових досліджень і цікавих наукових дискусій.

Список використаних джерел

1. Августин А. О граде Божьем. Минск : Харвест, 2000. 1296 с.
2. Боргош Ю. Фома Аквинский / пер. с польск. М. Гуренко. Москва : Мысль, 1975. 183 с.
3. Жеребило І. Проблеми сенсу життя людини в українській середньовічній філософії : монографія. Львів, 2004. 223 с.
4. Коплстон Ф. Аквинат. Введение в философию великого средневекового мыслителя / пер. В. Гайденок. Долгопрудный : Вестком, 1999. 275 с.

5. Нерсисянц В. Право и закон (из истории правовых учений). Москва : Наука, 1983. 366 с.
6. Святой Августин. Сповідь / пер. з лат. Ю. Мушака. Київ : Основи, 1999. 319 с.
7. Аквинский Ф. О правлении государей / пер. Н. Срединской. *Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе (VI–XVII вв.)* : сборник статей. Ленинград : Наука, 1990. С. 217–245.
8. Удальцова З. Византийская культура / отв. ред. Е. Гутнова. Москва : Наука, 1988. 288 с.
9. Финнис Дж. Естественное право и естественные права. Москва ; Челябинск : ИРИСЭН ; ИД «Социум», 2016. 560 с.

References

1. Avgustin, A. (2000). *O grade Bozh'em [About the city of God]*. Minsk: Kharvest, 1296 p. [in Russian].
2. Borgosh, Yu. (1975). *Foma Akvinskiy [Thomas Aquinas]*, transl. from Polish M. Gurenko. Moscow: Mysl', 183 p. [in Russian].
3. Zherybylo, I. (2004). *Problemy sensu zhyttia liudyny v ukrainskii serednovichnii filosofii: monohrafiia [Problems of the meaning of human life in Ukrainian medieval philosophy: monograph]*. Lviv, 223 p. [in Ukrainian].
4. Koplston, F. (1999). *Akvinat. Vvedenie v filosofiyu velikogo srednevekovogo myslitelya [Aquinas. Introduction to the philosophy of the great medieval thinker]*, transl. V. Gaydenko. Dolgoprudnyy: Vestkom, 275 p. [in Russian].
5. Nersesyants, V. (1983). *Pravo i zakon (iz istorii pravovykh ucheniy) [Law and justice (from the history of legal doctrines)]*. Moscow: Nauka, 366 p. [in Russian].
6. Saint Augustine (1999). *Spovid [Confession]*, transl. from Latin Yu. Mushak. Kyiv: Osnovy, 319 p. [in Ukrainian].
7. Akvinskiy, F. (1990). *O pravlenii gosudarey [About the reign of sovereigns]*, transl. N. Sredinskaya. *Politicheskie struktury epokhi feodalizma v Zapadnoy Evrope (VI–XVII vv.): sbornik statey [Political structures of the epoch of feudalism in Western Europe (VI–XVII centuries): collection of articles]*. Leningrad: Nauka, pp. 217–245 [in Russian].
8. Udal'tsova, Z. (1988). *Vizantiyskaya kul'tura [Byzantine culture]* / ed. by E. Gutnova. Moscow: Nauka, 288 p. [in Russian].
9. Finnis, Dzh. (2016). *Estestvennoe pravo i estestvennye prava [Natural law and natural rights]*. Moscow; Chelyabinsk: IRISEN; ID "Sotsium", 560 p. [in Russian].

Khvoynitska-Pereima Khrystyna,

PhD in Philosophy

(Lviv Polytechnic National University, Lviv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5348-9338>

A LOOK AT THE DOCTRINE OF NATURAL LAW THROUGH THE THEOLOGICAL PRISM OF THE MIDDLE AGES

The specifics of the interpretation of the phenomenon of natural law in the works of outstanding thinkers of the Middle Ages were studied, and the medieval interpretation of natural law was determined by Christianity, as an expression of God's Wisdom and justice as a higher moral precept. Considered related to the formation of the main strategic principles of the Christian norm. The problems of interpreting the principles of natural law in the works of theologians of the Middle Ages are demonstrated. It is analyzed that the main merit of Christian law-making is the selection of natural law as a criterion of positive norms, the creation of a hierarchical order of the legal system, and natural law is a manifestation of the eternal, universal law that expresses the Divine mind. The article examines the issue related to the form of the main principles of Christian law-making. Attention is drawn to the special attitude of Christians to the Bible as the primary source of normativity and the development of a special method of legal analysis and synthesis, with the help of which the medieval law professor formulated the basic principles of law. It was noted that the most characteristic feature of philosophical searches became the idea of God, who absolutely rises above nature, which in itself does not possess any laws and lives only to the extent that God wants it. It is also shown that in the Middle Ages the idea of natural law had a theocratic character, and its system was based on the developments of Roman lawyers and the truths of the Holy Scriptures. The article is devoted to the problems of interpreting the principles of natural law in the works of theologians of the Middle Ages. In the Middle Ages, the concept of natural law acquired mainly a narrow theoretical and theological orientation, which supplemented natural law views with a moral and philosophical color. However, gradually consideration of natural law as a manifestation of divine will is replaced by an analysis of the legal nature of natural law and its comparison with positive law.

Key words: natural law, positive law, reason, theology, Christianity, ideal.

Надійшла до редколегії 25.08.2022

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-17-21>

Гуйван Петро Дмитрович,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

(Інститут держави і права імені В.М. Корецького

Національної академії наук України, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОСТРОЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ДОГОВОРОМ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ

Стаття присвячена дослідженню актуального питання про підстави та часові виміри заходів відповідальності за прострочення належного виконання своїх обов'язків сторонами договору купівлі-продажу. Можливий різний зміст порушення: непередання товару або коштів, прострочення платежу, у тому числі попередньої оплати і т.п. Але грошове зобов'язання може порушити не лише покупець, а і продавець. Таке порушення полягає у неповерненні чужих коштів після встановлених для цього строків (відмова від договору, неможливість передачі товару). І це тягне встановлену законом відповідальність. Аналізуються підстави та порядок притягнення боржника до штрафної відповідальності за порушення договірної дисципліни. З посиланням на наявні наукові дослідження автор робить висновок про хибність тези, за якою неустойка застосовується лише у разі обумовленості такої санкції в договорі.

Ключові слова: прострочення виконання, неповернення чужих коштів.

Постановка проблеми. Власне кажучи, кожне суб'єктивне право як міра можливої поведінки управненого суб'єкта має відповідні межі. У першу чергу, вони стосуються змісту повноважень носія стосовно способів та порядку його здійснення. У літературі велася і продовжує вестись дискусія про відсутність таких меж при реалізації права власності. На думку Ф.К. Савіньї та його послідовників, право власності за своєю природою є необмеженим правом, воно надає суб'єкту змогу отримувати всіляку вигоду від використання власності, не рахуючись з будь-якими іншими обставинами. Та, насправді, усе виявилось не таким однозначним. Законодавство далєбі не сприйняло таких припущень, тим більше, що вони не охоплюють усіх випадків реалізації права власності. Вчені-цивілісти указували на обмеженість даного права нормами законодавства, а влада власника над річчю має здійснюватися в межах, визначених законом [1, с. 248].

Сучасний розвиток майнового обороту визначає необхідність чіткого врегулювання критеріїв належної поведінки його учасників. За загальним правилом українське законодавство робить акцент на договірному встановленні змісту товарно-грошових відносин. Звичайно, найбільша увага законодавцем приділяється регулюванню порядку здійснення належної та бажаної поведінки учасників правовідносин з передання майна у власність у межах регулятивного зобов'язання. Саме

у такий спосіб урегульована бажана та суспільно прийнятна поведінка контрагентів. У межах регулятивного (у непорушеному стані) відношення наявності юридичного обов'язку передбачає обов'язкове існування кореспондуючого йому права. Те, що становить сферу права (свободи) для управненої особи, одночасно становить сферу обов'язку (заборони) для неуправненої, і навпаки. У даному контексті це проявляється в тому, що обов'язку правоволодільця здійснювати свої права в установлених межах кореспондує право невизначеного кола осіб вимагати такої поведінки. І тут не важливо, що правоволоділець може і не виходити за межі здійснення свого права, головне, що така можливість існує.

Між тим у главі 53 та інших главах ЦКУ, що опосередковують дані взаємини, також міститься низка норм охоронного змісту. Вони встановлюють правові наслідки невиконання своїх регулятивних обов'язків боржником. Водночас огляд правозастосовної практики дозволяє зробити висновок про неоднозначність наявних підходів при визначенні меж існування регулятивного права та відповідного обов'язку, а також моменту, коли в результаті правопорушення виникає охоронно-правове повноваження. Значною мірою причина цього криється у суперечливостях та певних недосконалостях побудови окремих норм цивільного законодавства, що, як наслідок, породжує їхнє різне тлумачення та застосування [2, с. 18].

При конструюванні конкретних матеріальних взаємин сторони правочинів, визначаючи їхній зміст, враховують темпоральні критерії відповідних суб'єктивних прав та обов'язків, найбільш адекватних власним приватним чи суспільним (у разі встановлення строків законодавцем) потребам. А ці потреби якраз і можуть визначатися з урахуванням чинника соціального часу [3, с. 47].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання часового впливу на можливість належної реалізації суб'єктивного права в межах цивільного договірної правовідношення та застосування відповідальності за правопорушення вивчалися такими вченими, як Д.І. Мейер, О.С. Йоффе, О.В. Дзера, В.В. Луць, М.О. Стефанчук, І.В. Спасибо-Фатєєва, О.Д. Крупчан, Д. Чечот, С.О. Сліпченко та ін. Разом із тим залишаються ще не врегульованими окремі аспекти загальної проблематики. Відтак потребує аналізу питання про сутнісні і процесуальні елементи окремих способів належного виконання зобов'язань та наслідків порушення відповідних правил поведінки. Слід додатково проаналізувати особливості правового конструювання спеціальних санкцій за прострочення виконання. При укладенні цивільно-правового договору важливо прослідкувати спрямованість інтересів та волевиявлень учасників цих відносин. І, виходячи з цього, формувати необхідне правове забезпечення. Наразі дослідження та практичне застосування відповідного інструментарію залишилися, в основному, поза увагою науковців. Відтак потребує аналізу питання про строки та порядок належного виконання зобов'язання та щодо моменту порушення і виникнення охоронних взаємин. Їхнє з'ясування є метою даної праці.

Виклад основного матеріалу. Особа є володарем певного суб'єктивного права. Керуючись встановленим законодавством обсягом повноважень, що складають зміст вказаного права, суб'єкт може вчиняти дії, які призводять до реалізації закладеного у праві повноваження. Разом із тим обов'язок управненої особи полягає в тому, щоб не вийти за межі, відведені для самого суб'єктивного права. Це рівною мірою стосується як змісту самого права, так і здійснення заходів щодо його реалізації. Безперечно, до змісту суб'єктивного права входить і строк його існування. Можемо констатувати нормативно встановлене правило: особа мусить здійснити своє право у встановлений строк. Досить цікава конструкція правового регулювання: особи притаманне право, проте реалізувати його вона може лише протягом обмеженого відрізка часу.

Стосовно умов договору купівлі-продажу закон акцентує увагу на необхідності дотримання умов договору та вимог чинного законодавства щодо кількості, асортименту, якості, комплектності упаковки товару. Скажімо, однією з істотних умов угод, що регулюють порядок передачі майна у власність, є та, що продавець мусить забезпечити належну якість товару упродовж певного періоду його використання після передачі. Якщо ж товар виявляється неякісним, то виникає охоронне правовідношення, до змісту якого входять різні вимоги, котрі можуть реалізуватися як у судовому, так і позасудовому порядку. Несудові вимоги, які покупець вправі пред'явити продавцеві, викладені у ст. 678 ЦКУ. Вони полягають у пропорційному зменшенні ціни, безоплатному усуненні недоліків товару в розумний строк, відшкодуванні витрат на усунення цих недоліків (воно може бути здійснене як самим покупцем, так і третіми особами), заміні товару, відмові від договору та поверненні сплаченої за товар грошової суми.

Також, крім обставин, що кваліфікуються законодавцем як порушення речового права (не передання товару, поставка його з недоліками, неналежного асортименту тощо), важливим чинником, що впливає на появу цивільної відповідальності, є невиконання або неналежне виконання обов'язку покупцем сплатити кошти за товар. Тут також можливий різний зміст порушення: непередання коштів, прострочення платежу, у тому числі попередньої оплати і т.п. Зрештою, грошове зобов'язання може порушити не лише покупець, а і продавець. Так, прострочення регулятивного зобов'язання – не повернення чужих коштів після встановлених для цього строків (відмова від договору, неможливість передачі товару) – є порушенням грошового обов'язку і тягне встановлену законом відповідальність. Наслідки порушення зобов'язання (у тому числі грошового) встановлені у главі 51 ЦКУ, главах 25-27 ГКУ. Санкції, що застосовуються до порушників, можуть мати різний характер: компенсаційний (відшкодування збитків, шкоди), штрафний (неустойка тощо), оперативний (відмова від зобов'язання). Порядок та підстави їх застосування можуть відрізнятися. Так, відшкодування нанесених збитків відбувається, як правило, незалежно від обумовленості даної санкції у договорі і обґрунтовується виключно наявністю негативних матеріальних наслідків, відповідним чином обрахованих. Оперативні заходи впливу, навпаки, застосовуються тільки тоді, коли таке повноваження надане кредитору у договорі (ч. 2 ст. 235 ГКУ).

Більш дискусійним є питання про розмір та підстави нарахування порушникові штрафних санкцій. Саме тут часто спостерігається розрив між чинним законодавством та правозастосовною практикою. Штрафні санкції є способами відповідальності за правопорушення у майнових відносинах, і в такому статусі вони встановлюються і в Господарському, і в Цивільному кодексах України. Штрафними санкціями у Господарському кодексі України (ч.1 ст. 230 ГКУ) визначаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня). У статті 611 ЦКУ неустойка також кваліфікується як один із видів відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язання. Українські матеріально-правові норми, які регулюють дане питання, чітко вказують, що підстави та порядок застосування штрафних санкцій можуть встановлюватися як законом, так і угодою сторін (ст. 216 ГК України). Утім, доводиться зустрічатися з такою позицією, яка, до речі, набула відображення у господарській судовій практиці, що штрафні санкції за порушення зобов'язання можуть застосовуватися **виключно** у разі їх обумовлення у договорі¹.

Критично оцінюючи вказаний підхід, необхідно сказати таке. Питання правової обґрунтованості застосування штрафних санкцій не нове, воно вже досить давно стало предметом вивчення дослідників, в тому числі таких видатних, як В.В. Луць, В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменський, В.С. Щербина. Відтак наразі загально-встановленим є такий підхід до цього питання, згідно з яким штрафні санкції за порушення зобов'язання не можуть стягуватися тільки тоді, коли вони не передбачені ні законом, ні договором [4, с. 874]. Тож застосування таких санкцій, якщо вони визначені нормативно, цілком правомірне [5, с. 289]. Більше того, встановлені законом санкції мають застосовуватися незалежно від того,

¹ Див., наприклад, рішення господарського суду м. Києва від 11.04.2013 р. по справі № 910/2573/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30725474>.

передбачений обов'язок їх сплати угодою сторін чи ні [6, с. 390]. А самі імперативні норми не треба включати до тексту договору, оскільки вони існують поза волею сторін [7, с. 177].

Отже, як бачимо, законодавство України жодним чином не визначає, що штрафні санкції до учасників господарський відносин за правопорушення можуть встановлюватися виключно у договорі. Більше того, численні законодавчі акти містять низку норм, у яких визначені підстави та розмір штрафних санкцій (абз. 2, 3 ч. 2 ст. 231 ГКУ, ч. 6 ст. 231 ГКУ, ч. 2 ст. 274 ГКУ, норми Положення про поставки продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного споживання, ст. 77 Закону України «Про ринок електричної енергії» тощо). Наприклад, п. 106 Статуту залізниць вказує, що за невиконання плану перевезень по залізницях призначення вантажовідправник сплачує штраф за вагон (контейнер) у розмірі однієї добової ставки за користування вагоном (контейнером)².

Певної плутанини щодо значення нормативної неустойки додає дещо різне її формулювання у цивільному та господарському законодавствах. Проте детальний аналіз відповідних норм дозволяє легко вирішити це питання. Дійсно, маємо зазначити, що у господарському законодавстві неустойці не притаманні інші, крім штрафної відповідальності, властивості. Натомість цивільне законодавство надає їй подвійного значення (глави 49 та 51 ЦКУ). Можемо припустити, що поширена думка про виключно договірний характер неустойки ґрунтується на помилковому тлумаченні даної штрафної санкції не як способу відповідальності за невиконання зобов'язання (ст. 230, 231 ГКУ, ст. 611 ЦКУ), а як одного з різновидів забезпечення виконання зобов'язання, який зазначений у ст. 549 ЦКУ. Помилка криється не тільки і не стільки в отождненні цих двох іпостасей неустойки, скільки в неправильній оцінці механізму її застосування в кожній з них. Нас наразі неустойка цікавить як засіб майнової відповідальності (ст. 230, ГКУ, ст. 611 ЦКУ), і саме в цій якості та з посиланням на вказані норми вона може виконувати штрафні функції. Натомість стаття 549 ЦКУ характеризує неустойку виключно як спосіб забезпечення виконання зобов'язання. Втім, слід погодитися з тими дослідниками, котрі вже вказували на певну протирічливість та заплутаність самого цивільного законодавства, що призводить до деякої практичної плутанини щодо встановлення реального статусу неустойки [8, с. 8; 9, с. 83; 10, с. 142]. Тож за таких обставин суду при розгляді справи слід керуватися саме тим призначенням неустойки, яке їй надає сторона, котра має на неї право. Іншими словами, значення має те, про що йдеться у пред'явленому позові, і, що найголовніше, у його правовому обґрунтуванні – про відповідальність за неналежне виконання чи про забезпечення такого виконання.

Утім, навіть за певної невизначеності цивільно-правової неустойки питання про можливість тільки договірної її встановлення знімається шляхом простого дослідження змісту відповідного нормативного матеріалу. У ч. 2 ст. 551 ЦКУ чітко прописано таке: якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства. Тобто розмір грошової неустойки може встановлюватися і договором, і законом. Як же тоді оцінити сутність норми, викладеної у статті 547 ЦКУ: правочин

щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється в письмовій формі, а у разі недодержання такої форми він є нікчемним. Практика показує, що невірне тлумачення змісту саме цього правила призводить до зазначених вище помилок. Нагадаємо, що правочин є дією особи – учасника відносин, спрямованою на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків (ч. 1 ст. 202 ЦКУ). Але правочин (в тому числі договір) є не єдиною підставою для встановлення чи зміни правового статусу суб'єктів відношення. Як вже вказувалося у цій роботі, зобов'язання та права і обов'язки їх учасників, виникають, зокрема, із актів законодавства (ст. 11 ЦКУ, ст. 174 ГКУ). Інакше кажучи, зобов'язання щодо неустойки, застави, гарантії тощо можуть виникати як із правочинів (договорів), так і безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта.

Відтак з урахуванням даного правила стає зрозумілою диспозиція статті 247 ЦКУ, і вона є загальновідомою: у тих випадках, коли забезпечення виконання зобов'язання виникає не на підставі закону, а на підставі правочину, такий правочин має бути здійснений у письмовій формі під загрозою його нікчемності. Українське законодавство містить доволі багато актів, якими напряду встановлюються способи забезпечення виконання зобов'язань (ч. 2 ст. 231 ГКУ щодо неустойки, ст. 856 та ч. 1 ст. 1019 ЦКУ щодо притримання, ч. 2 ст. 1019 ЦКУ щодо застави тощо). При цьому договірне встановлення таких відносин не потрібне.

Отже, твердження про виключно договірне регулювання штрафної відповідальності у разі порушення зобов'язання є помилковим. Яка ж відповідальність встановлена саме законом за невиконання грошового зобов'язання шляхом неповернення чужих коштів? У одному з попередніх підрозділів ми вже вказували на нормативні правила, якими вона забезпечується. По-перше, це санкції, передбачені у ч. 2 ст. 625 ЦКУ. Вони застосовуються при порушенні будь-якого обов'язку передачі гроші. По-друге, існує і спеціальна відповідальність за невиконання саме даного грошового зобов'язання. Цивільний кодекс імперативно її не встановлює, позаяк даний закон обстоює засади приватно-правового регулювання і робить акцент на диспозитивності відносин. Натомість для господарських взаємин вид, розмір та строки застосування такої штрафної відповідальності чітко встановлені у відповідних нормах. Інакше кажучи, у даному випадку якраз і відбувається нормативне визначення рівня відповідальності. Зокрема, в частині 6 ст. 231 ГКУ зазначено, що штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором. Як бачимо, Господарський кодекс України встановив рівень штрафної відповідальності за неповернення коштів, дозволивши, втім, змінювати його у спеціальному законі чи договорі. Тож якщо сторони не узгодили жодних умов стосовно зміни встановленого законом рівня відповідальності за таке порушення, цілком обґрунтованим є застосування та нарахування санкцій на рівні облікової ставки Національного банку України, тобто в розмірі, встановленому частиною 6 статті 231 ГКУ.

Декілька слів маємо сказати про порядок та строк застосування вказаної у цій нормі штрафної санкції. За загальним правилом, викладеним у ч. 6 ст. 232 Господарського кодексу, нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання припиняється

² Статут залізниць України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6.04.1998 р. № 457. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/457-98-%D0%BF>.

через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано, якщо інше не встановлено законом або договором. Це стосується прострочення будь-яких зобов'язань, в тому числі грошових, крім тих, у яких порушення полягає у неповерненні чужих коштів та триваючому неправомірному користуванні ними. Для таких випадків закон (ч. 4 ст. 232 ГКУ) встановлює виняток щодо строку нарахування штрафних санкцій у вигляді відсотків за неправомірне користування чужими коштами. Період такого нарахування триває від початку порушення (неповернення у встановлений строк попередньої оплати) і по день сплати цих коштів кредитору та охоплює всю протяжність незаконного користування. Відсотки справляються за кожний день. При цьому у разі їхнього стягнення в судовому порядку слід враховувати тривалість позовної давності, котра за даними вимогами становить один рік. Початок давнісного строку за кожною щоденною вимогою обчислюється від наступного дня після виникнення права на неї.

Висновки. Вище було проаналізовано законодавчі приписи, якими в Україні регулюються питання щодо підстав та строків виникнення зобов'язання стосовно виконання грошового обов'язку, у тому числі і продавцем, та відповідальності за його невиконання. На підставі проведеного аналізу можемо зробити висновки про певну недосконалість та непослідовність чинного українського законодавства в досліджуваній царині. Зокрема, відсутнє чітке визначення правових

наслідків неповернення чужих коштів. Можливо, законодавець вважав, що зміст існуючих правових актів у даній сфері є достатньо прозорим, але практика їхнього застосування цього не підтверджує. Відтак пропонується внести такі зміни до чинного українського законодавства.

У частині 1 статті 693 ЦКУ замінити слова «статті 530 цього кодексу» та «статті 538 цього Кодексу» відповідно на «частини 2 статті 530 цього Кодексу» та «частини 3 статті 538 цього Кодексу».

Частина 2 статті 693 ЦКУ викласти в такій редакції: «Якщо продавець, який одержав суму попередньої оплати товару, не передає товар у встановлений строк, покупець має право замість вимоги про передання оплаченого товару пред'явити вимогу про повернення суми попередньої оплати. Покупець повинен виконати дане грошове зобов'язання у строк, визначений у частині 2 статті 530 цього Кодексу. Прострочення даного обов'язку тягне встановлену законодавством відповідальність».

Частина 6 статті 231 ГКУ викласти в такій редакції: «Штрафні санкції у вигляді неустойки за порушення грошових зобов'язань щодо повернення чужих коштів встановлюється у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час неправомірного користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором».

Список використаних джерел

1. Мейер Д.И. Русское гражданское право. (в 2 ч.). по исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. Москва : «Статут», 2000. 831 с.
2. Цюра В.В. Речові права на чуже майно. Науково-практичний посібник. Київ : КНТ, 2006. 136 с.
3. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія. Харків : Право, 2014. 632 с.
4. Хозяйственное право: учебник / под. ред. В.К. Макутова. Киев : Юринком Интер, 2002. 910 с.
5. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юринком Інтер, 2013. 320 с.
6. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. 2 видання, перероб. і доповн. / за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. Київ : Юринком Інтер, 2008. 720 с.
7. Заярний О.А. Деякі особливості господарсько-правової відповідальності за порушення організаційно-господарських зобов'язань, що виникають з договорів. *Вісник господарського судочинства*. 2009. № 3. С. 171–178.
8. Отрадна О.О. Неустойка в цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 20 с.
9. Черешнюк В. Штрафні санкції за порушення господарських договорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 7. С. 83–87.
10. Печений О.П. Неустойка та збитки як наслідки прострочення виконання зобов'язання. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 6. С. 142–145.

References

1. Meier D.I. (2000). *Russkoe grazhdanskoe pravo* [Russian civil law]. (v 2 ch.). Moskva: «Statut», [In Russian].
2. Tsiura V.V. (2006). *Rechovi prava na chuzhe maino* [Real rights to other people's property]. Naukovo-praktychnyi posibnyk. Kyiv: KNT, [In Ukrainian].
3. Guyvan P.D. (2014). *Teoretychni pytannia strokiv u pryvatnomu pravi: monohrafiia* [Theoretical issues of time limits in private law: monograph]. Kharkiv, Pravo, [In Ukrainian].
4. Mamutov V.K. (Ed.) (2002). *Khoziaistvennoe pravo: uchenyk* [Economic law: student]. Kyev: Yuryнком Ynter, [In Russian].
5. Luts V.V. (2013). *Stroky i terminy u tsyvilnomu pravi: monohrafiia* [Terms and deadlines in civil law: monograph]. Kyiv: Yurinkom Inter, [In Ukrainian].
6. Znamenskiy H.L., Shcherbyna V.S. (Ed.). (2008). *Naukovo-praktychnyi komentar Hospodarskoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Economic Code of Ukraine]. 2 vydannia, Kyiv: Yurinkom Inter, [In Ukrainian].
7. Zaiarnyi O.A. (2009). *Deiaki osoblyvosti hospodarsko-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia orhanizatsiino-hospodarskykh zoboviazan, shcho vynykaiut z dohovoriv* [Some features of economic and legal liability for violation of organizational and economic obligations arising from contracts]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva- Herald of economic justice*, 3, 171-178. [In Ukrainian].
8. Otradnova O.O. (2002). *Neustoika v tsyvilnomu pravi* [Penalty in civil law]. Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv, [In Ukrainian].
9. Cheresnyiuk V. (2006). *Shtrafni sanktsii za porushennia hospodarskykh dohovoriv*. [Penal sanctions for violation of business contracts]. *Entrepreneurship, economy and law- Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 7, 83-87. [In Ukrainian].

10. Pechenyi O.P. (1999). Neustoika ta zbytky yak naslidky prostrochennia vykonannia zoboviazannia. [Penalty and damages as consequences of delay in performance of the obligation]. *Bulletin of the University of Internal Affairs -Visnyk universytetu vnutrishnikh sprav*, 6, 142-145. [In Ukrainian].

Guyvan Petro,

PhD in Law, Honored Lawyer of Ukraine

(Institute of State and Law named after V. M. Koretskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv)

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

**ISSUE OF LIABILITY FOR DELAY IN FULFILLMENT OF OBLIGATIONS UNDER
THE PURCHASE-SALE AGREEMENT**

The article is devoted to the study of the topical issue of the grounds and time dimensions of liability measures for the delay in the proper performance of their duties by the parties to the sales contract. It is emphasized that the desired behavior of the participants of contractual relations must take place within the limits of the regulatory legal relationship. But quite often counterparties do not follow the established rules of conduct, so a protective relationship arises between them. Its content is the right to demand that the creditor stop the violation and eliminate the consequences. And the duty of the debtor is to fulfill these requirements. A similar claim can also be made in court. Different contents of the violation are possible: failure to hand over goods or funds, late payment, including advance payment, etc. But not only the buyer can violate the monetary obligation, but also the seller. Such a violation consists in the non-return of other people's funds after the terms established for this purpose (refusal of the contract, impossibility of handing over the goods). And this entails legal responsibility. The grounds and procedure for bringing the debtor to criminal liability for violation of contractual discipline are analyzed. With reference to existing scientific studies, the author concludes that the thesis that a penalty is applied only if such a sanction is specified in the contract is false. Of course, the contractual mechanism has priority, but there is also the institution of regulatory penalty, which should not be neglected. In other words, the transaction (including the contract) is not the only basis for establishing or changing the legal status of the subjects of the relationship. Therefore, the statement about exclusively contractual regulation of penal liability in case of breach of obligation is erroneous. This follows from the relevant articles of the Civil and Economic Codes. In particular, in part 6 of Art. 231 of the ECU states that fines for breach of monetary obligations are set in percentages, the amount of which is determined by the discount rate of the National Bank of Ukraine, for the entire period of use of other people's funds, unless another amount of interest is provided by law.

Key words: delay in execution, non-return of other people's funds.

Надійшла до редколегії 22.08.2022

Ніколенко Ксенія Вікторівна,

кандидат філософських наук

*(Донецький державний університет**внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2091-7823>**Зінченко Вікторія Миколаївна,**

кандидат педагогічних наук

*(Донецький державний університет**внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3080-4272>**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ**

У статті розглядаються філософсько-правові особливості креативних індустрій. Аналізуються джерела креативного образу мислення, способу життя, вивчаються елементи структури креативних індустрій, такі як креативний процес, креативний продукт, креативний простір тощо. Досліджується креативне місто як осередок консолідації креативних форм та джерел, а також креативна особистість, що реалізується саме в цьому просторі, продукуючи інноваційні форми та ідеї для обміну інформацією. Відтворення нових форм кооперації в межах креативних міст призводить до формування нових галузей креативних індустрій та ґрунтового розвитку вже наявних. Аналізується креативна економіка як наслідок функціонування креативних індустрій та демонструються соціальні наслідки у вигляді зумовленості виробництва взагалі креативним класом суспільства.

Ключові слова: креативність, креативна особистість, креативні індустрії, креативний процес, креативний продукт, креативне місто, креативний клас, креативна економіка.

Постановка проблеми. Сучасний світ активно і динамічно розвивається, з'являються нові галузі економічної діяльності, формуються нові напрями в науці, здійснюються відкриття і вдосконалення в усіх сферах існування людства. Творче перетворення реальності, креативний підхід з праксеологічної точки зору виступають інструментом здійснення таких змін. Термін «креативність» остаточно закріпився в науці, поширившись не тільки у психологічній галузі, але й охопивши економіку, соціологію, політологію, право тощо. Здатність людини до перетворення навколишньої дійсності із застосуванням інноваційних матеріалів, методів, прийомів і т.п. у сучасному світі є чи не найнеобхіднішою якістю фахівця, що є залученим до відповідної діяльності. Тому дослідження соціальних продуктів креативності є необхідним процесом задля глибокого розуміння та системного аналізу їх сутності та наслідків.

Дослідження креативних індустрій тісно пов'язується із самою креативністю, що є джерелом цього поняття, а також з креативним містом, що виступає просторовою ознакою індустрії та креативним продуктом як результатом креативної діяльності, зумовлюючи формування індустрії як такої. Поняття «креативна інду-

стрія» активно не просто досліджується, а і використовується у сучасній Україні. Більше того, застосування певних інноваційних пошуків не тільки призводить до формування креативної індустрії, а вимагає правового регулювання різноманітних проблем та наслідків креативної діяльності.

Метою статті є вивчення складників креативних індустрій як соціально-філософського феномену та дослідження їх правового регулювання в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням вивчення креативних індустрій приділено досить значну увагу. Так, саме визначення поняття було розглянуто М. Горкгаймером, Т. Адорно, особливості креативної економіки як феномену досліджував Д. Гокінз, із соціологічної точки зору як появу нового класу – креативного, – Р. Флорида, креативне місто як соціально-політичний феномен – Ч. Лендрі, П. Четтертон, різноманітні соціальні зміни та новації – Р. Інглхарт, П. Бергер, К. Поппер, також особливості правового регулювання креативних індустрій вивчали О. Улітіна, Д. Пилученко.

Виклад основного матеріалу. Поняття «креативні індустрії» закріплено в пункті 5-2 1 статті Закону України

«Про культуру», де вони визначаються як «види економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості і робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження» [1]. А пунктом 5-3 того ж Закону затверджується визначення креативного продукту як «товари та послуги, що створені/надані за результатами культурного (мистецького) та/або креативного вираження і мають високу додану вартість» [1]. Також Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 24 квітня 2019 р. № 265-р «Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій» затверджує відповідні 34 види економічної діяльності [2]. Вони охоплюють ювелірні і подібні вироби, виробництво музичних інструментів, видавничу діяльність (книги, газети, журнали та періодичні видання), комп'ютерні ігри, програмне забезпечення, кіно-, теле- та радіопродукцію, інформатизацію, діяльність по зв'язках з громадськістю, рекламу, діяльність у сфері фотографії, дизайну, перекладу, освіти у сфері культури, театральну та концертну, а також музейну діяльність.

Настільки широкий перелік галузей вказує на глибоке вкорінення креативності у суспільній діяльності в Україні та демонструє залежність певних індустрій саме від креативного складника. Правове регулювання в галузі креативних індустрій є необхідним через потребу в обрахуванні частки креативного продукту в економіку, в залученні українських товарів та послуг за кордон. Також для здійснення підтримки інноваційного продукту з визначенням його комунікаційного, соціального призначення. Через те, що такі складники, як наприклад талантомісткість, є такими, що важко розраховуються в індустрії взагалі, зміна соціальних потреб та індивідуальної здатності надати відповідь на потребу викликає необхідність правового дослідження проблеми, а згодом і нормативного її закріплення. Можна констатувати, що з правової точки зору закріплюються такі аспекти людської діяльності, які раніше або унеможлилювались, або не були предметом дослідження взагалі. Юридичний складник забезпечує право людини на самореалізацію, відповідає естетично-пошуковим та інноваційним потребам суспільства, інтегрує креативні індустрії з усією економікою й підкреслює соціальний складник [3, с. 6].

Розглянемо окремі компоненти креативних індустрій, де одним з перших елементів буде креативний продукт. Креативний продукт, результат креативного процесу розглядається нами з точки зору практики, діяльності, спрямованої на активне перетворення дійсності. У наші дні саме практичний момент поліпшення, удосконалення, спрощення будь-якого виду діяльності (в науці, техніці, в роботі персоналу тощо) виступає як специфічна суспільна цінність. Особистісні якості, що призводять до здатності здійснювати необхідні (згадані вище) види діяльності, виступають як необхідна умова для сучасної, всебічно розвиненої особистості. Практика як діяльність виступає специфічною аксіологічною компонентою будь-якої діяльності. Однак такий практичний характер креативності не спричиняє суто утилітарної діяльності як такої, він спрямований на активне перетворення дійсності: пошук пептидів, що зупиняють розвиток онкологічних захворювань; розвиток екологічних видів палива; штучну зміну природних властивостей продуктів харчування (продовження терміну зберігання, збільшення кількості продукту за рахунок використання добавок, консервантів тощо); вирішення питань раціонального управління колективом на підприємстві – все це можна віднести до глобального

креативного процесу в різних сферах діяльності людини, який має новизну і сучасну актуальність.

Оскільки креативність є особливою формою розвитку, що виникає з доцільної діяльності, спрямованої на якісну зміну або перетворення ідеального чи матеріального феномену, то її продукт характеризується низкою ознак: новизною (стосовно інших речей, дій, технологій тощо), соціальною значущістю, практичною доцільністю, естетичною та етичною досконалістю (креативні зміни людей у процесі їх соціалізації).

Вважається, що сутність поняття «креативність» може полягати в декількох аспектах новизни, наприклад, нове може бути: 1) лише для його творця, але давно відомим суспільству (суб'єктивно, індивідуально нове); 2) для групи людей – колектив підприємства, галузь (локально нове); 3) для країни, географічного регіону (регіонально нове); 4) для всього суспільства, для людства (об'єктивно нове, за умови, що це нове для всього світу) [4, с. 125]. Зауважимо, що новизна може бути різною на особистісному рівні її сприйняття, видимісною – так, суб'єкту може здаватися, що він є першовідкривачем, а він лише повторює вже відоме, і психологічною – коли результат об'єктивно не новий, але досягнутий власними силами. В історії багато прикладів, коли перший автор інноваційного продукту не був врахований, документально затверджений, або просто не ввійшов у пам'ять народу, натомість саме часові, економічні та інші умови склались у такий спосіб, що народна свідомість сприймає як першого автора зовсім іншу людину. Застосування, наприклад, авторського права може бути інструментом, який забезпечить історичну справедливість.

Зауважимо, що створення не стільки практично, скільки суспільно значущих речей вимагає певного часу для засвоєння суспільством нового як такого. Створення предметів і явищ, які матимуть високу суспільну значущість і сприятимуть прогресу суспільства, всіляко підтримується з боку різних керівних органів (у вигляді грантів, тендерів, конкурсів тощо). Необхідно враховувати, що така суспільна значущість часом диктується лише інтересом певного кола людей, не завжди відповідаючи загальним потребам суспільства. Креативність як процес у такому випадку можна визначати або як оригінальне, або як неоригінальне. Момент суспільної значущості носить, на наш погляд, суб'єктивний характер.

Ще одним складником креативності як поняття може виступати комбінаторна діяльність людини, оскільки різні предмети праці, прилади, матеріали та інше можуть створюватися в штучних умовах (не існуючих у природі). Креативний акт підпорядковується глобальній меті – створенню речей, спрямованих на задоволення потреб, тих речей, яких у природі не існує. Таким чином, сутність креативності полягає у зміні природних предметів та їх форм для створення механізмів перетворення неіснуючого в природному світі. Однією з характеристик креативності є відкриття можливості створення особливих, штучних, неприродних умов, у яких могли б бути виявлені нові властивості речей і процеси їх взаємодії. Людина може штучним шляхом реалізувати креативну діяльність у процесі розвитку всього того, що трапляється у природі. Наприклад, розкривши структуру органічних речовин, людина почала створювати власне органічні речовини. Сучасна наука синтезує практично будь-яку органічну речовину, яка замінює тканини, судини, органи живої істоти. Одним із найбільших досягнень у цьому плані є винахід штучної кістки [5, с. 21].

І тут постає проблема біоетичного характеру, що із загальнонаукової точки зору спирається на суто технологічну можливість процесу, а з іншого боку, впирається в моральні, культурні, релігійні або інші заборони. З філософсько-правової точки зору можливими можуть бути всі сценарії розвитку подій.

Розуміння креативності у сучасності базується на межах різних наук (генетики, техніки, мікробіології, фізики та ін.). Проте все зростаючий інтерес до феномену креативності можна простежити не тільки на прикладі різних теоретичних викладок, практичних дослідних розробок, що носять прикладний, психологічний характер. Істотну роль креативність відіграє в усіх сферах суспільства, що приводить до її розгляду, вивчення на міжнародному рівні сучасним політикумом.

Міжнародний інтерес до феномену креативності, що вивчає її загальний характер, філософські основи, розроблений низкою програм, науково-дослідними напрацюваннями. Такі дослідження знайшли вираження в конкретних теоріях креативності.

Сформована у середині 90-их років ХХ століття у Великобританії програма креативної індустрії, що охоплює одночасно сфери культури, науки, бізнесу та високих технологій, була прийнята (незважаючи на низку негативних моментів) багатьма європейськими урядами. Використовувати програму креативної індустрії стали Німеччина, Австрія, Фінляндія, Швеція, Данія, Нідерланди, Норвегія. А на початку ХХІ століття ідея (а згодом і поняття креативної індустрії) виходить на міждержавний рівень, більше того, стає органічною частиною теорії сталого розвитку (Creative Industries, 2004) [6, р. 25].

У науковий обіг входить поняття «креативна економіка», введене Дж. Гокінсом, – тип економіки, що формується в результаті розвитку креативної індустрії [7, р. 7].

Поняття креативної індустрії пов'язане з інтелектуальною власністю, яку можна диференціювати за чотирма основними класами: авторське право, патенти, торгові знаки і дизайн [8, с. 61]. Різноманітні різновиди креативності як процесу, похідні від її поняття, широко входять у сучасний науковий обіг, активно застосовуються в різних сферах. І якщо раніше креативність досліджувалася лише в межах психології, то тепер креативність стає предметом дослідження соціології, політології, економіки, філософії.

Креативність у суспільстві набуває найважливішої функції – зумовлює виробництво. Креативні орієнтації, проектуючи на суспільний розвиток ідеї нового і різноманітних трансформацій, охоплюють усі сфери діяльності людини.

Розгляд основних моментів креативності окремої особистості є необхідним для більш повного осмислення проблеми креативного суспільства через те, що суспільство складається з креативних особистостей. Під креативним суспільством ми розуміємо спільність людей, керовану принципами креативності різних сфер життя. Сучасне суспільство виступає таким ступенем розвитку техногенної цивілізації, на якій знання у вигляді інформації стають важливим соціальним фактором, корінним чином перетворюючи всі сфери життєдіяльності – виробництво і споживання, фінансову діяльність і торгівлю, соціальну структуру суспільства і політичне життя, сферу послуг і духовну культуру. Цей багатоплановий процес охоплює все суспільство загалом і розгортається в трьох основних рівнях: техніко-технологічному, соціальному і культурному. Інформатизацію суспільства можна представити як техніко-

соціокультурний феномен. Потенціал суспільства полягає не стільки в технологічній сфері соціуму, скільки у соціокультурній. Креативне суспільство – це сукупність особистісних і соціальних ресурсів, здатних існувати в епоху інформації і високих технологій. Ми вважаємо, що креативне суспільство здатне привести до значних якісних змін у сфері подальшого розвитку суспільства – демократизації методів державної діяльності, розширення потенціалу культури. Креативні особистості виступають суб'єктом виробництва основних креативних ідей і продуктів.

Креативна особистість як фундаментальний складник креативного простору виступає формуючим фактором на соціальному рівні таких складників суспільства, як «креативний клас» та «креативне місто». У соціальній філософії вперше креативний клас як спільноту, що сутнісним фактором свого існування вбачає творчість, визначив Р. Флорида. В роботі «Креативний клас: люди, які змінюють майбутнє» автор вказує на певні ознаки креативного класу, таким чином, це люди, що основу своєї діяльності вбачають у свободі дій, переміщенні, цілковитій незалежності від оточуючих, першочерговій важливості творчості, саморозвитку, самовдосконалення [8, с. 34]. Практично безперервне отримання освіти, прагнення до життя у великих містах – ще одні ознаки креативного класу. Суспільство, змінюючись та трансформуючись, надає креативності конкретного, економічно-виробничого характеру.

Такі соціальні зміни відбуваються в певному просторі, що отримує у Р. Флориди назву «креативне місто». Це поняття було більш детально розглянуте Ч. Лендрі, який в однойменній роботі визначає його як таке місто, спільнота якого є здатною нарощувати творчий потенціал, використовувати його інструмент конкурентної боротьби [9, р. 14].

Для дослідника креативний простір розуміється як можливість розвиватись, проявляти особистісні якості та демонструвати потенціал. Також включаються і соціальні складники. «У майбутньому поняття «місто, що навчається» буде більш потужною метафорою, ніж «творче місто». Проте я вважаю, що зосередження на креативності зараз є більш важливим для створення банку ідей, з якого виникають інновації, і місто може вчитися насамперед. Творче реагування на міські потреби – це не раз і назавжди. Місто майбутнього має рухатися далі, ставши містом, що навчається. Воно має обмірковувати та реагувати на досягнення та перешкоди, постійно оцінюючи як частину структурованої програми» [9, с. 317].

Креативний клас становлять люди різноманітних спеціальностей, в цілому це напрями професій, пов'язаних, з одного боку, із інтелектуальною, технічною та гуманітарною галуззю знань, а з іншого – люди творчих професій: митці, письменники, дизайнери тощо. Виокремлення творчих професій пояснюється самою логікою їх існування, але саме креативний клас зумовлює як такий творчий складник у тих галузях, де він може й не бути присутнім як сенсоутворюючий професійної діяльності.

Ці соціальні зміни відбуваються в чітко визначеному креативному просторі, під яким розуміється район консолідації інновативних форм та ідей для обміну інформацією [8, с. 35]. Загалом, креативний простір можна уявити як сукупність сфер, де ядром, основою виступає креативна сфера як така, що перебуває у взаємозв'язку з іншими сферами. Саме перетин цих усіх сфер виступає простором для формування креативності. Сфери

покликані забезпечити матеріальну, технічну, наукову, культурну, інформативну підтримку креативному процесу в такій спільноті. Зазначимо, що креативність тут може проявлятися як результат політико-адміністративної діяльності, а також з ініціатив самих громадян природним шляхом.

Певні міста прагнуть отримати статус креативного з метою розвитку як такого, з прагненням до змін. У світі проводяться конференції та форми з метою виявлення таких міст або задля створення програми розвитку міста до креативного. Нині можна навести приклад таких міст, як Болонья, Хаддерсфілд, Глазго, Гельсінкі, Барселона, Кельн [10].

Необхідно зазначити, що теорія креативного міста підпадає під сувору критику через її інновативність та руйнування усталеної системи цінностей. Руйнування звичних зв'язків між людьми (ослаблення інституту сім'ї, дружби) та суспільними інститутами відбувається завдяки збільшенню кількості відносин і контактів. Реальність часто визначається випадковими обставинами, легкістю переходу людини з одного виду діяльності в інший. Навіть у самого Р. Флориди знаходимо: «Якщо раніше люди об'єднувалися рамками суспільних інститутів, формуючи групову ідентичність, то суттєвою рисою сучасного життя стало створення індивідуальної ідентичності» [8, с. 22].

Зміна системи цінностей є необхідним складником сучасного світу, процес аксіологічних трансформацій призводить до креативних зрушень у суспільстві [11, с. 56].

Міська свобода і феномен європейського міста – це особливий ідеальний спосіб існування креативної людини у системі соціальної регуляції міської життєдіяльності, яка породжує і регенерує новий тип особистості – людини більш універсальної, більш ініціативної і менш залежної ніж у традиційному аграрному суспільстві. Разом з міським соціальним простором створюється внутрішній простір креативної людської особистості, її самосвідомість, здатність до вишуканої інтелектуальної рефлексії, морального та емоційного переживання. Місто перетворює особу на якісно нове уособлення приватного і публічного існування, внутрішнього і зовнішнього, змісту і форми. Місто провокує на відтворення нових форм кооперації та відкритості репрезентантів громадянського суспільства. Воно історично конституювалось через концептуалізацію бюргерського стилю життя, ціннісних орієнтацій, які позначаються на самоусвідомленні сфери публічного та приватного жителів європейських індустріальних та постіндустріальних міст. Це концептуальне розмежування виразно дається взнаки у таких ключових соціологічних поняттях, як «суб'єктивність» і «самореалізація», формування креативної громадської думки та її імплементації, публічно-політичного та приватного. Саме чинник кре-

ативної громадської думки стає визначальним у створенні ціннісних основ європейського міського самоврядування, надає поштовх нормативним процесам у сфері соціальності – сфері людської гідності та облаштування міського буття загалом.

Дослідники П. Бергер і Т. Лукман, вивчаючи креативне суспільство, вводять у науковий обіг філософську концепцію дотеоретичного знання, яке представлене як реальність, інтерпретована особою, і яка має для людини суб'єктивну значущість [12, с. 41]. Дослідниками підкреслюється наявність специфічного складника всього масиву знання, в якому вони бачать джерело креативного – щось таке, що не можна вписати в конкретні рамки, проте це щось і зумовлює створення креативного. Ця ідея, хоч і не на пряму, продовжує розкриття сутності креативного міста, тільки філософським способом дає відповідь щодо сутності креативності, щодо першоджерела, яке має своє втілення в креативному місті як просторі, де ця б креативність могла не просто проявитись, а досягти свого розвитку, розкритись у такій спільноті, якій будуть подібні ідеї близькі і зрозумілі. Більше того, концепція креативного міста має еволюціонувати в освітню креативність, бо воно (місто) постійно вчиться, і несе повну відповідальність за ту оцінку, яку дістає в процесі діяльності [9, р. 292].

Висновки. Креативні індустрії являють собою соціальний феномен, що структурно складається з декількох елементів. Креативний продукт є і метою, і результатом креативного процесу, бо зумовлює існування суспільної цінності креативності як такої та надає їй матеріального складника. Креативний продукт може бути реалізованим не тільки за умов існування креативної індустрії, але в її межах він у найбільш повний спосіб є розкритим або досягнутим. Найбільш ефективним середовищем реалізації (створення та подальшого застосування) креативного продукту є особливий простір – креативне місто. Сутністю останнього є продукування специфічних умов для існування у межах креативності, створення особливого середовища можливостей, де і особистість, і сам соціум могли б отримати вирішення актуальних питань. Джерелом правового складника в існуванні креативних індустрій є існування самої концепції природного права, яка дає можливість реалізувати, забезпечити, захистити як креативний потенціал окремої особистості, так і креативний результат діяльності. Українська правова традиція дає різноманітний перелік можливостей для створення креативних індустрій, захищає та забезпечує ефективність цієї діяльності.

Перспективами подальшого дослідження може бути порівняльна характеристика філософсько-правових ідей на прикладах окремих держав або міст, детальне вивчення креативного законотворення, створення алгоритмів для підвищення ефективності креативних індустрій як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні.

Список використаних джерел

1. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. Дата оновлення: 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17/ed20200716#Text> (дата звернення: 09.08.2021).
2. Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.04.2019 р. № 265-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-p#Text>. (дата звернення: 09.08.2021).
3. Улігіна О. Правове регулювання креативних індустрій в Україні. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. № 1. 2021. С. 5–14.
4. Шопенгауэр А. Афоризмы для усвоения житейской мудрости. Москва : АСТ, 2003. 236с.
5. Акопян К.З. Феномен творчества: историко-лингвистический анализ. *Философские науки*. 2006. № 5. С. 18–32.
6. Beyond the Creative Industries: Mapping the Creative Economy in the United Kingdom / ed. by P.L. Higgess et al. London, February 2008.
7. Howkins J. The Creative Economy: How People Make Money from Ideas. London : Penguin Books, 2007. 270 p.

8. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. Москва : Классика-XXI, 2007. 432 с.
9. Landry C. The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators, Earthscan Ltd, UK & USA, 2008, p. 350.
10. Четтертон П. Чем вымощена дорога в креативный город. *Журнальний клуб «Интелрос» Неприкосновенный запас». Вип. № 2, 2010. URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/ch22.html>.*
11. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения, демократия. Москва : Фонд либеральная перспектива, 2011. 576 с.
12. Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания. Москва : Медиум, 1995. 323 с.

References

1. Pro kulturu [About culture]: Zakon Ukrainy vid 14.12.2010 r. № 2778-VI. Data onovlennia: 16.07.2020. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17/ed20200716#Text> (Last accessed: 09.08.2022) [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia vydiv ekonomichnoi diialnosti, yaki nalezhzat do kreatyvnykh industrii [On the approval of types of economic activity that belong to creative industries]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.04.2019 p. № 265-p. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-p#Text> (Last accessed: 09.08.2022) [in Ukrainian].
3. Ulitina O. (2021) Pravove rehuliuвання kreatyvnykh industrii v Ukraini. [Legal regulation of creative industries in Ukraine.] *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. № 1. S. 5–14 [in Ukrainian].
4. Shopenhaur A. (2003) Aforyzmy dlia usvoeniya zhyteiskoi mudrosty [Aphorisms for the assimilation of worldly wisdom]. Moskva: AST, 236 s. [in Russian].
5. Akopyan K. (2006) Fenomen tvorchestva: istoriko-ligvisticheskij analiz [Creativity phenomenon: historical and linguistic analysis]. *Filosofskie nauki*. № 5. S. 18–32 [in Russian].
6. Beyond the Creative Industries: Mapping the Creative Economy in the United Kindom / ed. by P.L. Higges et al. London, February 2008.
7. Howkins J. (2007) The Creative Economy: How People Make Money from Ideas. London: Penguin Books. 270 p.
8. Florida R. (2007). Kreativnyj klass: lyudi, kotorye menyayut budushchee [Creative class: people who change the future]. Moskva: Klassika-XXI, 432 s. [in Russian].
9. Landry C. (2008) The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators, Earthscan Ltd, UK & USA, p. 350.
10. Chetterton P. (2010) Chem vymoshchena doroga v kreativnyj gorod [What is the road to the creative city paved with]. *Zhurnal'nyj klub «Intelros» Neprikosnovennyj zasap». Vyp. № 2, 2010. Retrieved from: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/ch22.html> [in Russian].*
11. Inghart R. (2011) Modernizaciya, kul'turnye izmeneniya, demokratiya [Modernization, cultural changes, democracy]. Moskva: Fond liberal'naya perspektiva, 2011. 576 s. [in Russian].
12. Berger P. (1995) Social'noe konstruirovaniye real'nosti: Traktat po sociologii znaniya [The Social Construction of Reality: A Treatise on the Sociology of Knowledge]. Moskva: Medium, 323 s. [in Russian].

Nikolenko Kseniia,

PhD in Philosophical Sciences

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2091-7823>

Zinchenko Viktoriia,

PhD in Pedagogical Sciences

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3080-4272>

PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS OF CREATIVE INDUSTRIES

The article examines the philosophical and legal features of creative industries. Sources of creative way of thinking, way of life are analyzed, elements of the structure of creative industries are studied, such as creative process, creative product, creative space, etc. The creative city is studied as a center of consolidation of creative forms and sources, as well as a creative personality that is realized in this space, producing innovative forms and ideas for information exchange. The reproduction of new forms of cooperation within creative cities leads to the formation of new branches of creative industries and thorough development of already existing ones. The creative economy is analyzed as a consequence of the functioning of creative industries and the social consequences are demonstrated in the form of the conditionality of production in general by the creative class of society.

Conclusions. Creative industries are a social phenomenon that structurally consists of several elements. The creative product is both the goal and the result of the creative process, because it determines the existence of the social value of creativity as such and gives it a material component. A creative product can be implemented not only under the conditions of the existence of a creative industry, but within its limits it can be revealed or achieved in the most complete way. The most effective environment for the realization (creation and further application) of a creative product is a special space – a creative city. The essence of the latter is the production of specific conditions for existence within the limits of creativity, the creation of a special environment of opportunities, where both the individual and society itself could receive solutions to pressing issues. The source of the legal component in the existence of creative industries is the existence of the very concept of natural law, which provides an opportunity to realize, ensure, and protect both the creative potential of an individual and the creative result of activity. The Ukrainian legal tradition provides a diverse list of opportunities for the creation of creative industries, protects and ensures the effectiveness of this activity.

Key words: *creativity, creative personality, creative industries, creative process, creative product, creative city, creative class, creative economy.*

Надійшла до редколегії: 30.08.2022

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347:347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-27-32>

Золотар Аліна Сергіївна,
аспірантка

(Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6869-2398>

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ BLOCKCHAIN ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

У зв'язку з масовим поширенням цифрових технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства останнім часом активно обговорюється розвиток інноваційних інформаційних систем захисту, зокрема й із застосуванням blockchain. Доведено, що захист права інтелектуальної власності є значно ускладненим в окремих сферах, а технології blockchain дозволяють забезпечувати його там, де правовий захист, на жаль, є недовим. Є необмежена кількість можливостей застосування blockchain-технологій у цій сфері, тому запровадження та подальший розвиток технологій blockchain у сфері захисту прав інтелектуальної власності в Україні – це одне із пріоритетних завдань держави.

Ключові слова: захист інтелектуальної власності, blockchain-технології, інформаційні системи захисту, інноваційні захисні технології, смарт-контракти.

Постановка проблеми. Активний розвиток blockchain-технологій у всьому світі протягом останнього десятиліття зумовив швидке їх поширення в різних сферах цифрового середовища. Останнім часом усе більше уваги приділяється можливості їх використання щодо захисту інтелектуальної власності. На основі аналізу останніх наукових досліджень у цій сфері встановлено, що застосування технологій blockchain справді дає позитивні результати у сфері захисту прав інтелектуальної власності, оскільки ці технології характеризуються як безпечні, захищені від несанкціонованого доступу, прозорі, високостійкі до різноманітних збоїв та помилок, при цьому є повністю відстежуваними та контрольованими їх розробниками.

Держави, де має місце ринкова економіка, вже досить давно зрозуміли, що від рівня ефективності захисту інтелектуальних прав власності напряму залежить рівень розвитку державної економіки, а також наголошують на тому, що цифрові технології сьогодення нерозривно пов'язані із захистом прав інтелектуальної власності. Тому й Україна, яка прагне ефективно розвивати свою ринкову економіку, останнім часом усе більше уваги приділяє саме інноваційним захисним технологіям, серед яких важливе місце посідає blockchain. Однак питання застосування цих технологій щодо захисту прав інтелектуальної власності в Україні досі є неоднозначним та не має ґрунтового правового закріплення.

Аналіз останніх досліджень. Питання використання blockchain-технологій з метою захисту власності

інтелектуального походження досліджували як зарубіжні, так і українські науковці. Серед українських дослідників варто згадати праці І.В. Арістової, А.М. Гудкова, Є.В. Калініченко, В.А. Мельник, Г.Г. Небрятенко, Є.І. Охрімчук, Н.Я. Порохняк, А.В. Хмельковської, Т.В. Шатковської, А.В. Шевчука, І.В. Шуби, А.Б. Шуміліної та деяких інших. Вивченням цього питання за межами України протягом останніх років займалися такі дослідники, як К. Ван, Ф. Енгельман, Дж. Лінх, Х. Сонг, Дж. Степандіч, М. Холланд, В. Чен, К. Чжоу, В. Фанг, А. Шонгальс, С. Яніській-Равід та багато інших.

Заслугує на увагу позиція Н.О. Артамонова, який зазначає, що «технологію блокчейн у системі інтелектуальної власності доцільно розглядати як об'єкт авторського права, патентного права та як технологію, використання якої дозволяє забезпечити захист об'єктів інтелектуальної власності» [1, с. 65]. В.С. Жогов своєю чергою висловлює позицію про те, що проблема захисту інтелектуальної власності може бути остаточно вирішена на основі впровадження в цю сферу blockchain-технологій [2, с. 212].

Однак ці дослідження були здійснені дещо раніше, тому не можуть враховувати того стану розвитку прав інтелектуальної власності, який ми маємо на сьогодні. Також вони не враховують того, що із швидким темпом цифровізації технологій, який простежується в наш час, відбувається швидкий розвиток різноманітних способів порушення прав інтелектуальної власності, а це потребує нових підходів до їх викоринення, зокрема й на основі blockchain.

Метою статті є дослідження можливостей та подальших перспектив удосконалення захисту прав власності на об'єкти інтелектуальної власності в Україні з використанням blockchain-технологій шляхом аналізу поточного стану цього захисту та виділення проблем його здійснення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння можливості застосування та перспектив розвитку інноваційних систем захисту прав інтелектуальної власності в Україні на основі blockchain варто для початку окреслити що собою являє ця технологія. У науці виділяють два підходи до її визначення: за першим – під blockchain розглядають певну розподілену базу даних, тоді як за другим – безкінечний послідовний ланцюжок блоків, в яких міститься відповідна інформація. Також blockchain розглядають як поступово зростаючий реєстр записів, до якого можна лише здійснювати додавання даних, тоді як їх зміна та видалення з blockchain є повністю неможливими [3, с. 14].

Технологія blockchain забезпечує спосіб запису транзакцій або будь-якої цифрової взаємодії, яка розроблена таким чином, щоб бути безпечною, захищеною від несанкціонованого доступу, прозорою, високостійкою до збоїв, відстежуваною та контролюваною. Оскільки blockchain може гарантувати, що дані не були підроблені, він широко затребуваний для різних форм захисту інтелектуальної власності. Використання технології blockchain може забезпечити підвищення ефективності та автентичності у встановленні прав власності, зменшенні кількості підробок, ліцензуванні за допомогою розумних контрактів та реєстрації торгових марок [4].

Спеціального правового регулювання застосування технології blockchain з метою захисту інтелектуальної власності наразі в Україні не існує, а тому blockchain прирівнюється до комп'ютерних програм та баз даних, на які поширюються такі положення захисту інтелектуальної власності:

- 1) застосування blockchain відбувається із дотриманням основних засад авторського права;
- 2) технології blockchain охороняються на рівні літературних творів;
- 3) твір, створений та зафіксований з допомогою blockchain, вважається об'єктом авторського права із моменту його створення;
- 4) авторське право на інформаційні системи blockchain не залежить від їх реєстрації чи будь-якого оформлення;
- 5) авторське право поширюється на всі об'єкти, які можуть бути захищені з допомогою blockchain-технологій тощо [1, с. 62].

Як показує світова практика, технологія blockchain може бути використана у сфері захисту прав інтелектуальної власності в таких випадках:

1. Blockchain-технології можуть допомогти зменшити потрапляння підроблених товарів на споживчий ринок, пропонуючи рівень комфорту щодо автентичності для власників торгових марок розкішних брендів. Наприклад, кожен брендовий продукт класу люкс отримує унікальний ідентифікатор, наприклад QR-код. Коли особа купує продукт, вона може використовувати QR-код для доступу до свого сертифіката в Інтернеті, який був криптографічно підписаний брендом і всіма, хто знаходиться в ланцюжку поставок, що підтверджує справжність продукту. Торговельні посередники предметів розкоші також можуть отримати вигоду від використання blockchain для перевірки автентичності [5].

2. Технологія blockchain може зробити процес реєстрації дизайнів і торгових марок більш ефективним, скоротивши деякі з цих процесів і процедур. Наприклад, для деяких заявок на торговельну марку, де неможливо довести, що торгова марка є відмінною за своєю суттю, необхідно продемонструвати, що знак набув відмінності завдяки використанню [6]. Докази фактичного використання торговельної марки разом із частотою та датами використання можуть бути додані до blockchain та зафіксовані в ньому, а потім їх можна легко опублікувати та отримати доступ на blockchain. Це дозволяє значно зменшити ймовірність плутанини, зробивши можливість перевірки зареєстрованого знака більш ефективною та надійною.

3. Смарт-контракти, що виконуються самостійно, можуть бути використані для ліцензування прав на торговельну марку. У цьому випадку смарт-контракт є самовиконавчою угодою, написаною в комп'ютерному коді та підписаною сторонами за допомогою криптографічних підписів. Оскільки він виконується самостійно, йому не потрібна участь третьої сторони або зовнішній нагляд. Код і угода працюють у мережі blockchain, де автоматично контролюються виконання та транзакції за угодою. Смарт-контракт може автоматично відстежувати й обчислювати щоразу, коли слід сплатити роялті, відповідно до умов контракту, і автоматично здійснювати платіж на заздалегідь визначений гаманець, що належить власнику торговельної марки. Це забезпечує безпроблемну та легко запроваджену ліцензійну угоду на торговельну марку [7].

4. Доказування автентифікації створення та походження, реєстрації прав інтелектуальної власності.

5. Контролю та відстеження поширення як зареєстрованих, так і не зареєстрованих IP.

6. Надання доказів справжнього або першого використання об'єкта інтелектуальної власності.

7. Управління цифровими правами (наприклад, музичні онлайн-сайти).

8. Укладення та виконання угод щодо інтелектуальної власності, ліцензії або ексклюзивні мережі дистрибуції за допомогою смарт-контрактів [8].

9. Інші випадки застосування технології blockchain. Оскільки технологія blockchain стає популярною, учасники індустрії та розробники blockchain усе більше здійснюють співробітництво з метою розробки стандартів і протоколів взаємодії. Різні урядові установи та реєстри інтелектуальної власності, такі як Бюро інтелектуальної власності Європейського Союзу (EUIPO), активно вивчають можливості blockchain; Комісія ЄС планує створення blockchain-обсерваторії, а Конгрес США нещодавно створив Конгресовий blockchain-кокус [8]. Глобальні стандарти контрактів, що виконуються самостійно, обговорюються різними організаціями. Проте всі вони сходяться на думці, що для того, щоб технологія blockchain набула успіху в управлінні правами інтелектуальної власності, потрібен узгоджений і підтримуваний на міжнародному рівні набір стандартів.

Технологія blockchain має такі переваги для її використання з метою охорони прав інтелектуальної власності:

1. Відсутність посередника. Це означає, що транзакції інформації, доданої суб'єктом інтелектуальної власності, здійснюються відповідно до принципу перевірки доданої інформації без особистого втручання людини, тобто не вимагає наявності посередника. У відповідності до зазначеного принципу здійснюється укладення «розумних контрактів». Вони укладаються автоматич-

но. Транзакція завершується таким чином, що вона здійснює відзначення події або дії, які проявляються у формі дати, суми або дозволу, що надаються відповідною кількістю представників.

2. Мінімізація витрат. Передбачає явне зменшення затрат на охорону об'єкта інтелектуальної власності та прав на нього, що зумовлюється неможливістю внесення змін до блоків інформації. Це означає, що, використавши технологію blockchain для захисту прав інтелектуальної власності один раз, особі не потрібно знову шукати шляхи її захисту, а тим більше звертатись до використання іншої blockchain.

3. Захищеність прав інтелектуальної власності. Гарантується тим, що створений ланцюг інформації є незворотним, а також передбачає змогу здійснювати перевірки втручання зі сторони, що явно можна вважати вагомою перевагою blockchain-технологій у цій сфері [9, с. 78].

При тому, що blockchain має низку переваг, все ж таки варто зазначити і суттєві недоліки цієї системи у перспективі використання для захисту прав інтелектуальної власності. Першим і єдиним таким недоліком є неможливість змінити ланцюг інформації, який вже доданий до blockchain. Однак ця особливість стає недоліком лише у тому разі, коли під час транзакції інформації до цієї системи було допущено помилку. У цьому разі її виправлення вже неможливе, оскільки блоки інформації є незмінними.

Варто також сказати, що є три різних види blockchain, які є перспективними для різних напрямів захисту права інтелектуальної власності:

1. Blockchain відкритого типу – для інформаційного наповнення блоків використовується шифрування, однак при цьому знімаються будь-які обмеження щодо використання таких блоків, здійснення транзакцій, спрямованих на включення в blockchain. Найбільш поширеним різновидом blockchain відкритого типу є так званий інклюзивний blockchain, який є загальнодоступним та не містить жодного обмеження щодо кількості його користувачів, а також кількості здійснюваних ними транзакцій.

2. Blockchain закритого типу є повною протилежністю відкритого blockchain, оскільки встановлює обмеження доступу до даних та передбачає можливість здійснення транзакцій лише для чітко визначених суб'єктів. Blockchain закритого типу характеризується його дешевизною та відносно кращою швидкістю його використання, порівняно з blockchain відкритого типу. Однак останній є більш ефективним порівняно з першим.

3. Ексклюзивний blockchain – це такий blockchain, особливістю якого є те, що всі дії, які можуть з ним проводитись, здійснюються конкретно визначені користувачі [2, с. 211]. Ступінь відкритості ексклюзивного blockchain визначається одним із трьох способів:

- здійснення зчитування blockchain-транзакцій із встановленням певних обмежень (зокрема, це може передбачати доступ конкретної особи до тих транзакцій, які напряму стосуються цієї особи);

- можливість лише внесення пропозиції щодо транзакцій з подальшим їх додаванням у blockchain;

- можливість здійснювати створення нових блоків транзакцій, а також додавати їх у blockchain [10, с. 473].

Який з цих різновидів використовувати суб'єкту прав інтелектуальної власності, варто вирішувати йому особисто, виходячи з можливостей того чи іншого різновиду blockchain та потреб самого суб'єкта.

Незважаючи на те, що ідея створення більш ефективної системи на основі blockchain для управління

правами інтелектуальної власності все ще є новою, нові програми на основі blockchain для управління правами інтелектуальної власності продовжують з'являтися з надзвичайною частотою. Однак багато питань залишаються невирішеними, як-от необхідна потужність обробки blockchain, сумісність і взаємодія різних платформ blockchain, а також юридичні питання, такі як право власності на дані, конфіденційність, відповідальність та юрисдикція. З огляду на підзвітність, безпеку, прозорість і незмінність blockchain він може мати значний вплив у сфері інтелектуальної власності. Однак, оскільки blockchain все ще перебуває на стадії свого технологічного розвитку, ми потенційно можемо побачити такі застосування blockchain для інтелектуальної власності в Україні найближчим часом:

1. Смарт-контракти на основі blockchain в інтелектуальній власності. Смарт-контракт – це комп'ютерна програма, заснована на технології blockchain, яка автоматично виконується щоразу, коли в транзакції виконується заздалегідь визначена умова. Можна сприймати його як криптографічне поле, яке розблоковує значення або доступ, якщо і коли виконуються певні заздалегідь визначені умови [11, с. 47]. У сфері інтелектуальної власності такі операції, як купівля патенту, включають багато кроків, таких як перевірка передачі патенту, перевірка дійсності патенту, узгодження угоди купівлі-продажу, виконання та оплата транзакції, а потім, нарешті, інформування всіх відповідних патентних відомств про транзакцію. Всі ці кроки можна спростити за допомогою смарт-контрактів. Завдяки постійно зростаючому прогресу в технології blockchain смарт-контракти можуть бути широко інтегровані у сферу прав інтелектуальної власності, враховуючи необхідність цифрової та безпечної системи транзакцій, яка вибудовує довірливі відносини між особами без шкоди для безпеки. Оскільки світ інтелектуальної власності нашої держави відкривається для переваг нових технологій, смарт-контракти будуть надзвичайно корисними з точки зору автоматичного ініціювання юридичних і обов'язкових контрактів, особливо для такого вмісту, як пісні, фотографії тощо.

2. Використання blockchain для визначення авторства чи підтвердження права власності. Технологію blockchain можна використовувати як надійну платформу для перевірки достовірності права власності на об'єкти інтелектуальної власності. У випадку авторського права через відсутність будь-якої офіційної документації обов'язок підтвердження права власності на творчий контент лежить на творцеві. Здійснення авторських прав стало ще складнішим в епоху Інтернету, коли будь-хто може завантажувати створений вміст, наприклад записану пісню, фотографію, картину тощо, і вільно використовувати його за бажанням. Для цього створюються спеціальні blockchain-інструменти, зокрема такі як: PT&S Intellectual Property, Orbit Blockchain, Binded, Bernstein IP, Vaultitude, NPER Project, Artizyou тощо. Такі інструменти вирізняються тим, що дозволяють особі, яка є автором твору, забезпечити своє авторське право на нього. Ці інструменти працюють на основі того, що будь-який цифровий актив (у нашому випадку твір автора у цифровому форматі) можна швидко зареєструвати в Інтернеті. Щойно що-небудь завантажеться у систему, на нього ставиться мітка часу, а зашифрований ідентифікатор відповідної особи (володільця прав інтелектуальної власності) також пов'язується з документом. У результаті щоразу, коли відкривається цей документ, стає зрозуміло, хто був автором і коли на документі було позначено час для захисту. Доцільно було

б і в Україні здійснити впровадження таких інструментів, що значно покращило б можливість захисту авторського права.

3. Використання blockchain як платформи для створення ринку інтелектуальної власності. Як відомо, blockchain – це один із видів технології розподіленого реєстру [12, с. 16]. Ця технологія використовує декілька незалежних комп'ютерів (вузлів) для запису, спільного використання та синхронізації транзакцій у відповідних електронних книгах. Blockchain можна використовувати як потенційну платформу, де винахідники можуть розмішувати свої винаходи чи цифрові роботи у формі реєстрів із короткими описами, тим самим діючи як ринок інтелектуальної власності. Для впровадження такого роду ринків інтелектуальної власності доцільно буде створити платформу на зразок DEIP Ledger, IPwe, GoChain, IPChain, які є світовими лідерами у цій сфері.

4. Використання blockchain для уніфікації глобальної системи патентів. Використання в Україні blockchain із його децентралізованою технологією реєстру також може допомогти вирішити проблему уніфікації патентної системи між нашою державою та іншими країнами. Це може значно підвищити ефективність управління інтелектуальною власністю, прискорити інноваційний процес у компаніях та сприяти поширенню інформації між ними через реєстр. Однак на поточний момент у всьому світі лише починає розвиватись такий напрям використання blockchain для уніфікації глобальної системи патентів, а тому й наша держава повинна розглянути цю можливість як ефективний засіб захисту прав інтелектуальної власності не лише на національному, але й на міжнародному рівні.

5. Використання blockchain для підтримки контролю версій цифрових активів. Цифрові активи, такі як патенти, дослідницькі публікації, авторські права тощо, мають кілька версій протягом свого життя, і є потреба в технології, яка забезпечувала б зв'язування кількох версій цифрових активів протягом життєвого циклу. Технологія blockchain може використовуватися в таких системах, де можна зв'язати всі версії своїх цифрових активів за допомогою технології реєстру blockchain і потенційно використовувати її для наскрізного обслуговування життєвого циклу активу [13]. Застосування контролю версій blockchain в інтелектуальній власності є способом запобігти будь-кому запатентувати інновацію шляхом публічного її розкриття і, таким чином, створення попереднього рівня техніки для інновації. Blockchain в Україні може служити захисною платформою публікації, де кожному файлу надаватиметься унікальний відбиток пальця, дублювання видалятимуться, платформа підтримуватиме управління версіями, і кожен вузол мережі зможе вибрати, який зміст він розмі-

щує, а база даних індексуватиметься та буде доступною для пошуку.

Тож, за допомогою blockchain в Україні найближчим часом можна буде:

1) здійснювати автоматизоване збереження даних заявників;

2) здійснювати підтвердження прав інтелектуальної власності;

3) здійснювати розділення прав доступу до об'єкта права інтелектуальної власності [14, с. 17].

Однак залишається вирішити одну проблему – законодавчо закріпити правове регулювання використання blockchain-технологій для захисту прав інтелектуальної власності. На сьогодні законодавство України не містить навіть згадки про ці технології, а тим паче норми, якими б можна було врегулювати їх використання. Тому з цього приводу нашої державі потрібно звернутись до законодавства ЄС, яке є більш ґрунтовним у цій сфері. Тим паче, що Україна постійно здійснює гармонізацію свого законодавства та наближення його до законодавства ЄС. Зокрема, варто переглянути українське законодавство на відповідність його законодавству ЄС у сфері інтелектуальної власності, зокрема враховувати також План дій щодо інтелектуальної власності [15], затверджений 25 листопада 2020 року, важливим пунктом якого є «подальший розвиток blockchain».

Висновки. Таким чином, blockchain – це універсальна технологія, яка протягом останніх років заповнила всі сфери суспільного життя, які напряду пов'язані з цифровими технологіями. Використання blockchain у сфері захисту інтелектуальної власності – один із пріоритетних напрямів як у світі, так і для нашої держави. Однак Україна ще досить далека від використання blockchain-технологій у цій сфері. Все зумовлюється тим, що натеper в українському законодавстві все ще не існує належного правового регулювання застосування технології blockchain, що зумовлює собою і низку практичних проблем. Однак, як засвідчує міжнародна практика, використання blockchain у сфері інтелектуальної власності неминуче, оскільки є одним із найефективніших засобів захисту прав споживачів. Технологія blockchain вирізняється особливими перспективами її розвитку у сфері інтелектуальної власності, оскільки з кожним днем стає все складніше забезпечити права інтелектуальної власності у процесі швидкого розвитку інформаційних технологій. Тому законодавцю варто більш серйозно підійти до вирішення питання щодо правового забезпечення використання blockchain-технологій у всіх сферах життя нашої держави, а особливо у сфері інтелектуальної власності. Також доцільно здійснювати подальші наукові напрацювання з теми, щоб у майбутньому використання blockchain-технологій у сфері інтелектуальної власності в Україні могло ефективно функціонувати.

Список використаних джерел

1. Артамонова Н.О., Капінос М.М. Технологія блокчейн у сфері інтелектуальної власності. *Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології* : матеріали XVII міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27 вересня 2018 р. МОН України; УкрІНТЕІ. Київ : УкрІНТЕІ, 2018. С. 61–66.
2. Жогов В.С. Технологія блокчейн як сучасний засіб підвищення ефективності забезпечення реалізації та захисту об'єктів авторських і суміжних прав, виражених у цифровій формі. 2020. С. 209–214.
3. Яворський В.В. Дослідження технології блокчейн для проектування автоматизованих освітніх систем. Харківський національний університет радіоелектроніки, 2021. 95 с.
4. Arseven M. The Role of Blockchain Technology in Intellectual Property Protection. 2021. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=512ab4b1-d234-4962-a4ff-0f4836618db9> (дата звернення: 28.03.2022).
5. Tolek J. The Use Of Blockchain In Trademark And Brand Protection. 2021. URL: <https://www.jdsupra.com/legalnews/the-use-of-blockchain-in-trademark-and-1929008/> (дата звернення: 28.03.2022).

6. Rose A. Blockchain: Transforming the registration of IP rights and strengthening the protection of unregistered IP rights. 2020. URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine_digital/en/2020/article_0002.html (дата звернення: 28.03.2022).
7. Frankenfield J. Smart Contracts. Investopedia. 2022. URL: <https://www.investopedia.com/terms/s/smart-contracts.asp> (дата звернення: 28.03.2022).
8. Clark B. Blockchain and IP Law: A Match made in Crypto Heaven? 2018. URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2018/01/article_0005.html (дата звернення: 28.03.2022).
9. Літошенко А.В. Технологія blockchain: переваги та неочевидні можливості використання у різних галузях. *Економіка та держава*. 2017. С. 77–79.
10. Уткіна М., Харченко А. Blockchain як революційне явище у сфері технологій та права інтелектуальної власності. *Молодий вчений*. 2020. № 4 (80). С. 471–474.
11. Дорош К.А. Комп'ютерні засоби захисту інформації з використанням технології Blockchain. КІІ ім. Ігоря Сікорського. 2021. 77 с.
12. Шкіндель В.М. Дослідження технології розподіленого реєстру для застосування у сфері навчання. КІІ ім. Ігоря Сікорського. 2020. 123 с.
13. Prasad Mr. S. The Future of Blockchain in Intellectual Property. Five applications of block chain in intellectual property (IP). 2021. URL: <https://www.automation.com/en-us/articles/january-2021/the-future-of-blockchain-in-intellectual-property> (дата звернення: 07.04.2022).
14. Зінич Л.В. Перспективи використання технології блокчейн для захисту прав інтелектуальної власності в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2021. № 55. С. 14–21.
15. Making the most of the EU's innovative potential – An intellectual property action plan to support the EU's recovery and resilience (COM/2020/760). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52020DC0760> (дата звернення: 07.04.2022).

References

1. Artamonova N.O., Kapinos, M.M. (2018) Tekhnolohiia blokchein u sferi intelektualnoi vlasnosti. [Blockchain technology in the field of intellectual property]. *Pobudova informatsiinoho suspilstva: resursy i tekhnolohii: materialy XVII mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, m. Kyiv, 27 veresnia 2018 r. MON Ukrainy; UkrINTEI. Kyiv: UkrINTEI. P. 61–66 [in Ukrainian].
2. Zhohov V.S. (2020) Tekhnolohiia blokchein yak suchasnyi zasib pidvyshchennia efektyvnosti zabezpechennia realizatsii ta zakhystu ob'ektiv avtorskykh i sumizhnykh prav, vyrazhenykh u tsyfrovii formi. [Blockchain technology as a modern means of improving the implementation and protection of copyright and related rights, expressed in digital form]. P. 209–214 [in Ukrainian].
3. Yavorskyi V.V. (2021) Doslidzhennia tekhnolohii blokchein dlia proektuvannia avtomatyzovanykh osvitnikh system. [Research of blockchain technology for the design of automated educational systems]. *Kharkivskiy natsionalnyi universytet radioelektroniky*. 95 p. [in Ukrainian].
4. Arseven M. (2021) The Role of Blockchain Technology in Intellectual Property Protection. Retrieved from: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=512ab4b1-d234-4962-a4ff-0f4836618db9>. (Last accessed: 28.03.2022) [in English].
5. Tolek J. (2021) The Use Of Blockchain In Trademark And Brand Protection. Retrieved from: <https://www.jdsupra.com/legalnews/the-use-of-blockchain-in-trademark-and-1929008/> (Last accessed: 28.03.2022) [in English].
6. Rose A. (2020) Blockchain: Transforming the registration of IP rights and strengthening the protection of unregistered IP rights. Retrieved from: https://www.wipo.int/wipo_magazine_digital/en/2020/article_0002.html (Last accessed: 28.03.2022) [in English].
7. Frankenfield J. (2022) Smart Contracts. Investopedia. Retrieved from: <https://www.investopedia.com/terms/s/smart-contracts.asp>. (Last accessed: 28.03.2022) [in English].
8. Clark B. (2018) Blockchain and IP Law: A Match made in Crypto Heaven? Retrieved from: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2018/01/article_0005.html. (Last accessed: 28.03.2022) [in English].
9. Litoshenko A.V. (2017) Tekhnolohiia blockchain: perevahy ta neochevydni mozhlyvosti vykorystannia u riznykh haluziakh. [Blockchain technology: advantages and obvious possibilities of use in different industries]. *Ekonomika ta derzhava*. P. 77–79 [in Ukrainian].
10. Utkina M., Kharchenko A. (2020) Blockchain yak revoliutsiine yavyshe u sferi tekhnolohii ta prava intelektualnoi vlasnosti. [Blockchain as a revolutionary phenomenon in the field of technology and intellectual property law]. *Molodyi vchenyi*. № 4 (80). P. 471–474. [in Ukrainian].
11. Dorosh K.A. (2021) Kompiuterni zasoby zakhystu informatsii z vykorystanniam tekhnolohii Blockchain. [Computer protection of information using Blockchain technology]. *KPI im. Ihoria Sikorskoho*. 77 p. [in Ukrainian].
12. Shkindel V.M. (2020) Doslidzhennia tekhnolohii rozpodilenooho reiestru dlia zastosuvannia u sferi navchannia. [Research of distributed registry technology for use in education]. *KPI im. Ihoria Sikorskoho*. 123 p. [in Ukrainian].
13. Prasad Mr. S. (2021) The Future of Blockchain in Intellectual Property. Five applications of block chain in intellectual property (IP). Retrieved from: <https://www.automation.com/en-us/articles/january-2021/the-future-of-blockchain-in-intellectual-property>. (Last accessed: 07.04.2022) [in English].

14. Zynych L. V. (2021) Perspektyvy vykorystannia tekhnolohii blokchein dlia zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti v Ukraini. [Prospects for the use of blockchain technology to protect intellectual property rights in Ukraine]. Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy. № 55. P. 14–21 [in Ukrainian].

15. Making the most of the EUs innovative potential – An intellectual property action plan to support the EUs recovery and resilience (COM/2020/760). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2020. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52020DC0760> (Last accessed: 07.04.2022) [in English].

Zolotar Alina,

Graduate Student

(National Technical University of Ukraine “Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6869-2398>

USING BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES TO IMPROVE INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION IN UKRAINE

In connection with the widespread use of digital technologies in all areas of society, the development of innovative information protection systems, including the use of Blockchain, has been actively discussed recently. In Ukraine, Blockchain technologies are also gradually being introduced, one of the areas of their application is the protection of intellectual property rights. It has been proven that the protection of intellectual property rights is much more difficult in some areas, and Blockchain technology makes it possible to provide it where legal protection is, unfortunately, ineffective. In this field, there is an unlimited number of opportunities for using Blockchain technology, as evidenced by international experience. It has been established that Blockchain technology, despite a number of its advantages, also has certain disadvantages. However, these disadvantages can be easily eliminated, taking into account all the features of Blockchain technology.

The application of Blockchain technology in the field of intellectual property management has significant potential. Thus, the distributed registry in the field of intellectual property will allow to unite many different organizations for the protection of intellectual property objects around the world, strengthen communication between them, and attract a large number of independent experts. Distributed registries will become an effective tool in the fight against counterfeit products and enforcement of intellectual property rights. The technology will create conditions for the implementation of a model of fair remuneration of creators by tracking the entire life cycle of an intellectual property object. Also, the blockchain will make the turnover of copyright more reliable and will not require additional confirmation, which will ensure the transparency of copyright, the fight against piracy and unfair use of objects of copyright and related rights. All described mechanisms make Blockchain a universal tool. After all, in the modern world there is a task not only of protection, but also of effective use of intellectual property objects. Technology is the best enabler of this. At the same time, Blockchain technology will not make the legal regulation of intellectual property superfluous, but, on the contrary, will strengthen its regime. All legal forms of intellectual property protection will remain valid.

Based on this, it was established that the implementation and further development of Blockchain technologies in the field of intellectual property rights protection in Ukraine is one of the state's priorities.

Key words: intellectual property protection, Blockchain technologies, protection information systems, innovative protection technologies, smart contracts.

Надійшла до редколегії: 23.08.2022

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.74

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-33-36>

Германов Сергій Андрійович,
начальник відділу матеріального забезпечення
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0151-7680>

ОКРЕМІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються окремі детермінанти, що впливають на вчинення неповнолітніми незаконного заволодіння транспортними засобами в Україні. Вказано, що детермінанти незаконного заволодіння транспортними засобами неповнолітніми необхідно диференціювати таким чином: 1) соціально-виховні детермінанти – зумовлені відсутністю суспільної моралі через брак необхідних знань, вмінь та навичок соціального діалогу; 2) організаційно-управлінські – детермінанти, зумовлені відсутністю налагодженого механізму державного управління (політико-економічна нестабільність); 3) правові – детермінанти, зумовлені прогалинами у законодавчому та законотворчому апараті держави. Зазначено, що розповсюдження алкоголізму, наркоманії та ігроманії серед підлітків часто штовхає останніх на вчинення кримінальних правопорушень, що зумовлено прагненням заробити кошти на алкоголь та наркотики, самоствердитись перед однолітками або неконтрольованою поведінкою, яка є наслідком сп'яніння. Несвоєчасне реагування працівниками правоохоронних органів на незаконне заволодіння транспортними засобами неповнолітніми особами, неналежна охорона місць для паркування, відсутність необхідної кількості камер відеоспостереження тощо – все це є чи не найголовнішими факторами, які сприяють вчиненню неповнолітніми досліджуваного кримінального правопорушення. Підсумовано, що сьогодні незаконне заволодіння транспортними засобами неповнолітніми особами є достатньо розповсюдженим діянням, що зумовлено низкою детермінантів, основними з яких визначено соціально-виховні та нормативно-правові прогалини, а також нігілізм правоохоронних органів. Сучасна Україна потребує актуальних теоретико-прикладних напрацювань, здатних знизити якісно-кількісний показник вказаного виду протиправної діяльності шляхом усунення відповідних детермінаційних комплексів.

Ключові слова: неповнолітній, незаконне заволодіння, транспортний засіб, детермінанти, кримінальне законодавство, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Сьогодні кримінально-протиправна діяльність неповнолітніх осіб продовжує удосконалюватись, що негативно впливає на загальну кримінологічну ситуацію в Україні. Останнє можна пояснити низкою факторів, серед яких: 1) рудиментарність ювенального кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб; 2) відсутність сучасних кримінологічних практик запобігання кримінально протиправній діяльності підлітків; 3) відсутність віктимологічних комплексів, необхідних для запобіжної роботи із жертвами кримінальних правопорушень неповнолітніх осіб; 4) прогалини у доктринальній розробці вказаної проблематики. Останній фактор є провідним та, в першу чергу, стосується наукових пошуків в царині встановлення детермінантів вчинення окремих кримінальних

правопорушень. Одне з таких правопорушень – незаконне заволодіння транспортними засобами, яке є достатньо розповсюдженим серед неповнолітніх. Отже, враховуючи вказане, пропонуємо зупинитись на цій проблемі більш детально.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі розгляду особливостей кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом присвятили свої праці такі вчені, як: О.М. Джужа, В.П. Ємельянов, М.І. Мельник, В.А. Мисливий, О.М. Литвинов, М.О. Свірін та інші.

Метою статті є розгляд окремих детермінантів, що впливають на вчинення неповнолітніми незаконного заволодіння транспортними засобами в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відтак «причинами називаються такі явища, що породжують, викликають

інші явища – наслідки. Явище (процес, подія) називається причиною іншого явища (процесу, події), якщо: 1) перше передує другому в часі; 2) перше є необхідною умовою чи передумовою, основою виникнення або зміни, розвитку другого. Іншими словами, якщо перше породжує друге» [1, с. 121]. «Із урахуванням викладеного вище під причинами злочинності у кримінології розуміють ту сукупність соціальних явищ і процесів, що породжують, зумовлюють її існування і відтворення в суспільстві» [2, с. 121]. На нашу думку, детермінанти незаконного заволодіння транспортними засобами неповнолітніми необхідно диференціювати таким чином: 1) **соціально-виховні детермінанти** – зумовлені відсутністю суспільної моралі через брак необхідних знань, вмінь та навичок соціального діалогу; 2) **організаційно-управлінські** – детермінанти, зумовлені відсутністю налагодженого механізму державного управління (політико-економічна нестабільність); 3) **правові** – детермінанти, зумовлені прогалинами у законодавчому та законотворчому апараті держави.

«Під детермінантами незаконного заволодіння транспортними засобами необхідно розуміти сукупність причин, умов та корелянтів, що породжують й зумовлюють вчинення даного злочину, а також взаємодіють і взаємозв'язані поміж собою та спрямовані на формування особистості злочинця, її волі та свідомості, вчинення зазначеного суспільно небезпечного діяння і досягання злочинного наслідку... У наукових джерелах основними детермінантами загальної злочинності названо такі: 1) низький рівень виробництва; безробіття; зниження життєвого рівня більшої частини населення, негативний ефект якого в багато років посилюється експансією західної культури та розвитком споживацької ідеології; 2) неефективний та несправедливий розподіл національних багатств і сукупного суспільного продукту; 3) розшарування, інтенсивне поширення соціальної нерівності, де її основа є хворобливою: нерідко джерелом багатства є кримінальна діяльність, корупція у владних структурах. Це, у свою чергу, зумовлює: негативну оцінку діяльності владних структур, зниження авторитету закону; 4) брак засобів для функціонування органів державного управління, у тому числі правоохоронних; зниження ефективності роботи ОВС та прокуратури, звільнення із цих органів досвідчених, професійних кадрів; послаблення виправної функції та посилення криміногенної ролі системи виконання покарань до такого ступеня, що загальний ефект її функціонування може бути негативним; 5) дефекти функціонування системи правоохоронних органів; 6) розвиток сепаратизму, який виявляється в поширенні міжнаціональних, міжнародних та міжрелігійних суперечностей та виникненні конфліктів на цьому ґрунті; 7) недоліки системи виховання (сімейного, релігійного, шкільного, суспільного); криза системи виховання та навчання молодого покоління (сім'ї, шкільного виховання, системи спортивних секцій та центрів дозвілля), що зумовлена як економічними, так і ідеологічними факторами; 8) погіршення здоров'я нації (фізичного, психічного, морального); неефективність функціонування профілактики різноманітних захворювань (у тому числі психічних відхилень, що виявляється у зростанні проявів агресії); 9) пияцтво та наркоманія, їх розповсюдження. Ці процеси, з одного боку, ніби нейтралізують невдоволеність життям та невдоволеність державною владою, а з іншого – споживання спиртного та наркотиків неминуче призводить до зростання рівня злочинності, деградації населення; 10) низька ефективність позитивного інформаційного

та ідеологічного впливу; 11) кримінальна самодетермінація (втягування громадян у кримінальну діяльність представників злочинного світу); 12) недосконалість законодавства, що певною мірою зумовлено прорахунками, а також проникненням кримінальних елементів у владні структури, лобюванням формування певного правового середовища, створенням режиму найбільшого сприяння кримінальній діяльності» [1, с. 133]. Ми погоджуємось із запропонованими блоками, які, на наш погляд, відображають основні детермінанти кримінально протиправної діяльності в Україні, а тому можуть мати відношення і до незаконного заволодіння транспортними засобами неповнолітніми особами.

Соціально-виховні детермінанти незаконного заволодіння транспортними засобами неповнолітніми. Неповнолітні особи є найбільш уразливими суб'єктами кримінальної відповідальності. Це пояснюється складністю їхньої особистості, яка є не до кінця сформованою, більш гнучкою та піддатливою впливам оточуючого середовища. Підлітки – та категорія кримінальних правопорушників, яка достатньо легко піддається сторонньому впливу, як позитивному, так і негативному. Саме тому відсутність належного батьківського контролю, низький соціальний рівень родини та байдужість до виховання дитини складають підґрунтя для перших спроб кримінально протиправної діяльності. «Соціально-психологічні та соціально-культурні детермінанти – це фактори як внутрішньо-особистісного, так і зовнішнього (загальнокультурного, етичного) характеру» [1, с. 123]. «На формування особистості, яка вчиняє незаконне заволодіння транспортним засобом без мети наживи, впливає: послаблення соціальної ролі інституту сім'ї (знову ж таки через вимушеність постійного перебування у пошуку заробітку); збільшення з року в рік кількості соціальних сиріт; атрофія функцій школи як інструменту виховання; нерівність у можливостях доступу до вищої освіти; відсутність належної організації сфери дозвілля та культурного відпочинку; поширення пияцтва, алкоголізму і наркоманії серед різних прошарків населення країни. Також особливе занепокоєння викликають певні недоліки виховання в родині. Йдеться про те, що «незрілість» шлюбів (і, як наслідок, великий відсоток розлучень), небажання або невміння займатися вихованням дитини, значне поширення насильства (від сексуального до економічного) в сім'ях накладають свій відбиток на формування особистості. Крім того, необхідно наголосити на тому, що виховна робота в школі залишає бажати кращого. Передумова цього стану полягає в тому, що рівень професіоналізму педагогів та оплата їхньої праці часто не відповідають вимогам індивідуальній, творчій, а часом і профілактичній роботі зі школярами. Взаємодія школи зі спеціалізованими підрозділами органів внутрішніх справ майже відсутня, а вельми ефективні інститути медіації та шкільних служб порозуміння так і залишаються неререалізованими в Україні» [1, с. 134]. Звичайно, розмежування незаконного заволодіння транспортними засобами неповнолітніми з корисливим мотивом або без такого є достатньо важливим, що можна пояснити виділенням специфічних внутрішніх настанов кримінального правопорушника. Так, наприклад, якщо заволодіння з корисливою метою, частіше за все, вчиняється через брак коштів, відсутність у родини можливості забезпечити дитину необхідним тощо, то у випадку заволодіння без мети наживи можна говорити про наявність інших детермінант, серед яких, здебільшого, ті, що зумовлені соціально-виховними аспектами: відсутність навичок будувати

нормативно дозволених взаємовідносин із оточуючим середовищем; відсутність елементарної правової освіти; неправильно сформований морально-етичний комплекс; наявність девіацій тощо. Таким чином, наявність корисливого мотиву інколи може свідчити про безвідповідність вчинку дитини, зумовлену браком коштів. Без такого мотиву – це завжди порушення у вихованні.

Сьогодні розповсюдженими є випадки «об'єднання молоді у численні неформальні групи за специфікою субкультури (від кримінальних до депресивних субкультур готів, емо, хуліганської субкультури футбольних фанатів тощо). У таких групах існують розгалужені правила та власні нормативи. Деякі такі об'єднання мають суто кримінальний характер, в яких підлітки здійснюють протиправні діяння. У решті ж випадків такі групи сприяють формуванню певних якостей особистості, що демонструють її залежність від діяльності групи, групового нарцисизму та підвищених потреб самоактуалізації. Саме ці якості доволі часто знаходяться в основі вчинення акту незаконного заволодіння транспортним засобом з метою підтвердження свого статусу як члена групи, тобто певного «тесту на відповідність» вимогам тієї групи, до якої відносить себе неповнолітня особа. Поширення пияцтва, алкоголізму і наркоманії серед різних прошарків населення країни також виступає відповідним фактором, що зумовлює незаконне заволодіння транспортними засобами» [1, с. 133]. М.О. Свірін визначив такі причини й умови, що сприяють вчиненню незаконного заволодіння транспортними засобами: «1) низький морально-культурний рівень значної частини осіб, конкретним проявом якого є небажання працювати, пияцтво, зневаження норм і правил співіснування, визначених у суспільстві; 2) недостатня кількість гаражів та охоронюваних стоянок для транспортних засобів; нескладні протиугінні пристрої та стандартні замки, що легко відмикаються; недосконалість системи реєстрації транспортних засобів, що дозволяє поставити на облік викрадені автомобілі тощо; 3) соціально-економічні, соціально-психологічні, правові, психічні та організаційні детермінанти незаконного заволодіння транспортними засобами в Україні» [3, с. 112–126]. На нашу думку, такий підхід вченого є занадто узагальненим та не демонструє повною мірою проблематику детермінації незаконного заволодіння транспортним засобом неповнолітніми особами. У межах цього блоку ми хочемо звернути увагу на те, що розповсюдження алкоголізму, наркоманії та ігроманії серед підлітків також штовхає останніх на вчинення такого роду кримінальних правопорушень, що зумовлено прагненням заробити кошти на алкоголь та наркотики, самоствердитись перед однолітками або неконтрольованою поведінкою, яка є наслідком сп'яніння.

Організаційно-управлінські детермінанти незаконного заволодіння транспортними засобами неповнолітніми. Сьогодні однією з основних проблем розповсюдження кримінально протиправної активності є політико-економічна нестабільність, яка негативно відбивається і на роботі правоохоронних органів. «Соціально-економічними причинами й умовами даного кримінального правопорушення М.О. Свірін назвав стан економіки держави загалом, рівень безробіття, розмежування суспільства на прошарки й неможливість, у зв'язку з цим, забезпечення однакового рівня задоволення представниками різних соціальних прошарків своїх матеріальних потреб, загострення міграційного стану» [3, с. 112–126]. «Слід звернути увагу на недостатню участь органів внутрішніх справ в усуненні

умов, що сприяють вчиненню незаконного заволодіння транспортними засобами неповнолітніми особами, на некваліфіковане проведення розслідування кримінальних проваджень із незаконного заволодіння транспортними засобами. Низьким залишається розкриття неправомірних заволодінь транспортними засобами. Основні причини низького розкриття вказаних злочинів полягають, на думку вчених, в непрофесіоналізмі працівників правоохоронних органів; несумлінному ставленні до виконання своїх обов'язків, що полягає у невиконанні окремих слідчих дій у процесі розслідування кримінальних проваджень або ж невчасному порушенні останніх, що призводить до «тяганини» [3, с. 112–126]. На жаль, сьогодні держава не здатна повною мірою забезпечити громадян необхідною кількістю робочих місць, проблемним також є вступ до вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), що зумовлено незначною кількістю бюджетних місць, великими конкурсами та незадовільним рівнем загальної середньої освіти, якої інколи не вистачає для вступу до ВНЗ. Окремої уваги заслуговує нігілізм правоохоронних органів, що має наслідком зневажливе ставлення неповнолітніх та формує у них відчуття безкарності. Несвоєчасне реагування працівниками правоохоронних органів на незаконне заволодіння транспортними засобами неповнолітніми особами, неналежна охорона місць для паркування, відсутність необхідної кількості камер відеоспостереження тощо – все це є чи не найголовнішими факторами, які сприяють вчиненню неповнолітніми досліджуваного кримінального правопорушення.

Правові детермінанти незаконного заволодіння транспортними засобами неповнолітніми. До правових детермінант незаконного заволодіння транспортними засобами в Україні, на думку М.О. Свіріна, належать «прогалини законодавства, дефіцит його офіційного тлумачення, можливість уникнення справедливого покарання за вчинений злочин тощо. Важливими є також технічні детермінанти, що породжують й зумовлюють вчинення даного злочину, а саме: відсутність сигналізації та інших протиугінних засобів, що встановлюються на транспортному засобі, а також віктимологічні причини й умови (недотримання власником транспортного засобу правил безпеки – залишення автомобіля поза межами охоронюваних стоянок або не замкненими; залишення ключа в замку запалювання тощо)». Організаційні детермінанти М.О. Свірін убачає «переважно в недоліках й упущеннях у діяльності ОВС щодо боротьби з незаконними заволодінням транспортними засобами, а саме в: недостатньо ефективній роботі з розкриття злочинів; неефективній інформаційно-аналітичній роботі щодо вивчення цієї категорії злочинів; не обґрунтуванні відмов у порушенні кримінальних справ за фактами вчинення даного злочину; незадовільному стані організації виїзду слідчо-оперативних груп на місце вчинення злочину; неефективному проведенні загально-профілактичних та індивідуально-виховних заходів; слабкому впливі та не усуненні обставин, що зумовлюють вчинення злочинів, які регулюються; ігноруванні вимог про систематичне роз'яснення власникам транспортних засобів про необхідність встановлення протиугінних пристроїв; незадовільному контролі за додержанням водіями і власниками транспортних засобів заходів щодо їх збереження; незадовільному матеріально-технічному забезпеченні підрозділів карного розшуку, які безпосередньо забезпечують протидію цим видам злочинів» [3, с. 112–126]. Ми підтримуємо думку вченого та зі свого боку хочемо додати,

що сучасне кримінальне законодавство є достатньо гуманним в частині встановлення кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом. Аргументом на користь нашої думки є ч. 4 ст. 289 КК України, в якій вказано, що звільняється від кримінальної відповідальності судом особа, яка вперше вчинила дії, передбачені частиною першою цієї статті, та добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки [4]. При цьому незначною є і санкція ч. 1 ст. 289, яка передбачає покарання у вигляді обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

На нашу думку, норма є занадто лояльною, що сприяє розповсюдженню таких діянь серед неповнолітніх осіб.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що сьогодні незаконне заволодіння транспортними засобами неповнолітніми особами є достатньо розповсюдженим діянням, що зумовлено низкою детермінантів, основними з яких визначено соціально-виховні та нормативно-правові прогалини, а також нігілізм правоохоронних органів. Сучасна Україна потребує актуальних теоретико-прикладних напрацювань, здатних знизити якісно-кількісний показник вказаного виду протиправної діяльності шляхом усунення відповідних детермінаційних комплексів.

Список використаних джерел

1. Горшков Д.В. Незаконне заволодіння транспортними засобами: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 241 с.
2. Даньшин І.М. Проблеми детермінації злочинності. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 1995. № 2. С. 115–123.
3. Свірін М.О. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному заволодінню транспортними засобами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2010. 227 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

References

1. Horshkov D. V. Nezakonne zavorodinnia transportnyy zasobamy: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia [Illegal possession of vehicles: criminological characteristics and prevention]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo. Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2016. 241 s. [in Ukrainian].
2. Danshyn I. M. Problemy determinatsii zlochynnosti [Problems of crime determination]. *Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy*. 1995. № 2. S. 115-123. [in Ukrainian].
3. Svirin M. O. Zapobihannia orhanamy vnutrishnikh sprav nezakonnomu zavorodinniu transportnyy zasobamy [Prevention of illegal possession of vehicles by internal affairs bodies]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo. K., 2010. 227 s. [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine]: Zakon vid 05 kvit. 2001 r. № 2341-III. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

Germanov Serhiy,

Head of the Department of Material Support

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0151-7680>

INDIVIDUAL DETERMINANTS AFFECTING MINORS IN ILLEGAL OWNERSHIP OF VEHICLES IN UKRAINE

The article examines certain determinants affecting the illegal possession of vehicles by minors in Ukraine. It is indicated that the determinants of illegal possession of vehicles by minors must be differentiated as follows: 1) socio-educational determinants – due to the lack of public morality due to the lack of necessary knowledge, skills and skills of social dialogue; 2) organizational and managerial – determinants caused by the absence of a well-established state management mechanism (political and economic instability); 3) legal – determinants caused by gaps in the legislative and law-making apparatus of the state. It is noted that the spread of alcoholism, drug addiction, and gambling among teenagers often pushes them to commit criminal offenses, which can be explained by the desire to earn money for alcohol and drugs, to assert themselves in front of their peers, or causes uncontrolled behavior that is a consequence of intoxication. Untimely response by law enforcement officials to the illegal possession of vehicles by minors, inadequate protection of parking spaces, lack of the necessary number of video surveillance cameras, etc. – all these are almost the most important factors that contribute to the commission of the investigated criminal offense by minors. It is concluded that today the illegal possession of vehicles by minors is a fairly widespread act, which is due to a number of determinants, the main ones of which are identified social-educational and normative-legal gaps, as well as the nihilism of law enforcement agencies. Modern Ukraine needs actual theoretical and applied studies capable of reducing the qualitative and quantitative indicator of the specified type of illegal activity by eliminating the relevant deterministic complexes.

Key words: minor; illegal possession, vehicle, determinants, criminal legislation, criminal offense.

Надійшла до редколегії 04.09.2022

Городецька Марина Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент

*(Донецький державний університет внутрішніх справ)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3228-6299>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено окремі питання визнання допустимості доказів у кримінальному провадженні. Здійснено аналіз окремих проблемних питань щодо визначення допустимості доказів. Приділено увагу дослідженню однієї з визначених умов недопустимості доказу як здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов. Досліджено випадки отримання допустимих доказів з дотриманням прав людини без попереднього дозволу суду. На прикладі аналізу можливих обставин проведення слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи досліджено дотримання права особи на повагу до приватного і сімейного життя. Проаналізовано практику ЄСПЛ щодо гарантій дотримання прав людини за умови застосування судового контролю у кримінальному провадженні.

Ключові слова: докази, допустимість доказів, права людини, судовий контроль, органи досудового розслідування, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Однією зі складових частин процесу оцінки доказів у кримінальному провадженні є визначення їх допустимості. У статті 87 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) регламентовано правила визначення недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Загальним правилом є те, що недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини [1]. Окрім загального правила, законодавець уточнює, за яких обставин під час кримінального провадження, зокрема в ході доказування, суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод. Тлумачення вказаних обставин, застосування відповідних норм законодавства на предмет визначення допустимості доказів подекуди викликає труднощі під час практичної діяльності. Необхідність вирішення вказаних проблемних питань зумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Деякі аспекти допустимості доказів у кримінальному провадженні досліджували такі вчені, як І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, М.А. Погорєцький, О.Ю. Татаров та інші. Утім, у перебігу попередніх досліджень не були охоплені окремі питання визначення допустимості доказів у кримінальному судочинстві.

Метою даної статті є дослідження окремих випадків визнання недопустимими доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Однією з умов визнання доказів недопустимим є здійснення процесуаль-

них дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов (п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК) [1].

У практичній діяльності з метою отримання доказів у кримінальному провадженні найчастіше доводиться зустрічатися з необхідністю законного обмеження права на свободу та особисту недоторканність (ст. 12 КПК), недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13 КПК), таємницю спілкування (ст. 14 КПК), невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК), недоторканність права власності (ст. 16 КПК) [1]. Під час провадження слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій задля отримання відомостей, які мають значення для розслідування кримінального провадження, виникає необхідність застосування примусу, дозволеного державою, який саме і полягає в обмеженні ряду прав та свобод. Кожного разу коли таке обмеження стосується основоположних прав та свобод учасників кримінального провадження, органи уповноважені вести кримінальний процес, мають отримати дозвіл суду, окрім невідкладних випадків, коли законодавець передбачає ретроспективний контроль суду.

Відповідно до ст. 233 КПК України ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім невідкладних випадків. До останніх відносяться невідкладні випадки, пов'язані із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення [1].

У разі невідкладних випадків прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. Отже, у разі проникнення з метою фіксації відомостей

щодо вчиненого кримінального правопорушення у житлі чи іншому володінні за невідкладних випадків законодавець передбачає узаконення постфактум [2, с. 16–18].

Верховний Суд висловлював позицію, що огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено за добровільною згодою особи, яка ним володіє, за умови, що були наявні процесуальні гарантії, які захищали здатність особи висловлювати свою справжню думку при наданні такої згоди. У рішенні ВС на підтвердження таких гарантій було взято до уваги письмову згоду на огляд житла власника [2, с. 24].

Також Верховний Суд вказує на те, що у випадку, якщо особа-власник була ініціатором того, щоб викликати швидку допомогу та органи поліції, згідно з ч. 1 ст. 233 КПК це розцінюється як його добровільна згода на проникнення до домоволодіння [2, с. 25].

Вітчизняне законодавство має таку особливість, що розрізняє право на недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13 КПК) та право на невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК) [1]. Цим законодавець надає привід тлумачити вказані гарантії як два окремих самостійних права людини. Хоча у Європейській конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ, Конвенція) недоторканність житла чи іншого володіння закріплене саме у ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» [3]. Роз'єднання вказаних прав у вітчизняному законодавстві спонукає правозастосовників пов'язувати право на недоторканність житла чи іншого володіння особи з недоторканністю права власності.

Подекуди висловлювались думки щодо того, що засади недоторканності житла чи іншого володіння особи та недоторканності права власності по суті є одним і тим самим принципом у співвідношенні частини та цілого [5, с. 11]. Проте, на нашу думку, така позиція є дещо суперечливою.

Неможливо не погодитись з авторами, які переконливо доводять, ґрунтуючись на аналізі практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Європейський суд, Суд), зв'язок недоторканності житла з правом людини на повагу сімейного та особистого життя [6, с. 40].

Право власності особи зачіпається у разі вилучення домоволодіння, квартири або автомобіля та накладення арешту на них як на майно. Проте у разі проведення огляду, обшуку у житлі чи іншому володінні право власності на них не може бути обмеженим, чого не скажеш про право на повагу до приватного і сімейного життя.

Розглянемо, наприклад, необхідність під час кримінального провадження слідчим проведення огляду в салоні автомобіля з дозволу водія підприємства, яке є власником даного транспортного засобу.

Слід зазначити, що отримавши усний дозвіл водія автомобіля на проникнення, слідчий забезпечує підстави для проникнення до іншого володіння, а саме до вказаного автомобіля, без отримання відповідного дозволу суду на проникнення. Дозвіл водія є достатньою підставою у даному випадку для проникнення слідчого до автомобіля, який у правовому контексті відноситься до такого об'єкту як інше володіння, під час провадження слідчої (розшукової) дії – огляд.

По-перше, ч. 1 ст. 233 КПК передбачає добровільну згоду особи, яка володіє житлом чи іншим володінням. Водій, хоча й не пов'язаний із вказаним автомобілем правом власності, проте здійснює фактичне володіння [1].

Відповідно до норм глави 31 Цивільного кодексу України можна зробити висновок, що розрізняється

«право володіння» як вид прав на чужі речі і «фактичне володіння» як поняття, що позначає стан знаходження речі в якійсь особі [4]. Суб'єктом права володіння чужим майном є особа, яка фактично тримає його у себе. Це не означає виникнення відносин спільної власності, а свідчить лише про те, що надання одній особі права володіння на певне майно не позбавляє власника або уповноважену ним особу права надати таку можливість й іншій особі. Об'єктом права володіння може бути будь-яка річ, стосовно якої можливе встановлення права власності.

Отже, водій відповідає ознакам такого учасника як «особа, яка володіє житлом чи іншим володінням» у контексті «фактичного володіння», а тому відповідно до ч. 1 ст. 233 КПК цілком може бути тією особою, дозвіл якої надає можливість слідчому проникати до житла чи іншого володіння особи без відповідної ухвали суду, що відповідає також нормам Конституції України [1].

Надаючи оцінку відповідно до норм ЄКПЛ та практики ЄСПЛ, слід зазначити, що недоторканність житла чи іншого володіння особи пов'язана переважно із захистом права особи на повагу до її особистого та сімейного життя, а не тільки із захистом права особи на власність. Оскільки саме по собі проникнення може вплинути на право власності певними об'єктами (житлом чи іншим володінням) вельми опосередковано. Так, у рішенні «Функе проти Франції» Європейський суд підкреслив у п. 48 зв'язок права на повагу до приватного життя із правом на повагу до житла [7].

У рішенні «Німітц проти Німеччини» ЄСПЛ у п. 29 підкреслив, що було б несправедливим обмежувати поняття приватного життя повним виключенням професійної діяльності з особистої сфери. Оскільки саме в своїй роботі більшість людей має найбільшу кількість шансів для розвитку відносин із зовнішнім світом. Таким чином робота може бути невід'ємною частиною життя людини до такого ступеня, що буває неможливо відділити особисту та професійну сфери. Тому, як підкреслив ЄСПЛ у п. 31 вказаного рішення, у загальне тлумачення слів «особисте життя» та «житло» було б доцільним включати професійну та ділову активність, що було б співзвучним із захистом окремих осіб від втручання влади [8].

Тому можна зробити висновок, що проникнення слідчим до автомобіля наразі пов'язане з ризиком втручання у приватну сферу водія, салон автомобіля якого є його робочим місцем, проникнення до якого може зачепити його приватну сферу. А тому, попередивши настання певного втручання до приватної сфери водія під час проникнення до автомобіля у ході огляду, слідчий цілком правомірно може отримати дозвіл водія, розуміючи ризики порушення його права недоторканності приватного життя у зв'язку із проникненням до іншого володіння – автомобіля. Аналогічно як дозвіл особи, яка винаймає житло, надає правомірних підстав, на нашу думку, для проникнення до житла чи іншого володіння.

Щодо оцінки ЄСПЛ справедливості судового рішення у разі отримання недопустимого доказу у зв'язку з відсутністю дозволу суду на обмеження права чи свободи учасника кримінального провадження, то доцільно вказати наступні справи.

Так, у справах «Хеглас проти Чеської республіки» 2007 р. та «Попеску проти Румунії» 2007 р. працівники поліції прослуховували телефонні розмови без відповідного дозволу суду, а тобто обмежували право на таємницю спілкування. Порушення ст. 8 ЄКПЛ, а саме права на повагу до приватного і сімейного життя,

ЄСПЛ визнав, проте не визнав порушення ст. 6 Конвенції, оскільки у сукупності доказів запис розмов був далеко не єдиним та не основним доказом, на ньому не ґрунтувалось обвинувачення заявників [9; 10].

Протилежним прикладом є справа «Лісіца (Lisica) проти Хорватії» 2010 року. Обставини полягали у тому, що було здійснено обшук у автомобілі заявника. Спочатку органи кримінального переслідування нічого не знайшли, потім провели другий обшук, під час якого знайшли зліпок з ключа до автомобіля, на якому було здійснено злочин. З'ясувалося, що між цими обшуками працівниками поліції було здійснено несанкціоноване проникнення до автомобілю без відповідного дозволу суду. Суд визнав, що ось це несанкціоноване проникнення підриває довіру до доказу. Цей доказ у сукупності був єдиним прямим доказом (інші докази непрямо вказували на вчинення злочину заявником). Зліпок ключа показував прямий зв'язок із автомобілем, на якому було вчинено злочин. Тому ЄСПЛ, визнаючи порушення ст. 8 ЄКПЛ та порушення права особи на повагу до приватного і сімейного життя, визнав ключовий доказ недопустимим, а на підставі цього також визнав судовий розгляд в цілому несправедливим, у зв'язку із чим порушено право на справедливий судовий розгляд (ст. 6 ЄКПЛ) [11].

Отже, можна зробити висновок, що залежно від обставин кримінального провадження ЄСПЛ за умови визнання доказу недопустимим може визнати судовий розгляд в цілому несправедливим.

Г.Ю. Юджівська звертає увагу на те, що практика ЄСПЛ свідчить, що для оцінки допустимості доказу також має значення, чи було порушено право саме заявника. Як приклад можна навести справу «Періс проти Кіпру» 2002 р. (Parris v. Cyprus (dec.) (no. 56354/00, 4 July 2002)). Заявник, засуджений за вбивство дружини, скаржився на незаконність посмертної судово-медичної експертизи, проведеної без відповідного рішення. ЄСПЛ звернув увагу, що в основу встановлених відповідних гарантій дотримання прав було покладено повагу до тіла померлого, а не гарантії обвинуваченого в кримінальному процесі. Крім того, оскаржувана експертиза не була єдиним доказом винуватості заявника [12, с. 10].

Недопустимими є докази, що були отримані з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні (п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК) [1].

Дане правило оцінки допустимості показань є не чим іншим, як додатковою гарантією дотримання права не свідчити проти себе, права на захист особи. Саме такий спосіб порушення права особи на захист демонструє рішення ЄСПЛ «Шабельник проти України», 2009 р., яке було вказане нами вище.

Посилення гарантії привілею від самообвинувачення є досить важливим у кримінальному процесі для забезпечення отримання допустимих доказів. Проте під час практичної діяльності виникло ряд труднощів. Так, під час провадження окремих категорій кримінальних правопорушень об'єктивно може скластися ситуація, під час якої за відсутності підстав для повідомлення про підозру особа допитується у якості свідка, але згодом отриманої сукупності доказів достатньо для прийняття рішення про повідомлення про підозру. У такому разі під час безпечливого виключення отриманих показань свідка як недопустимого доказу виникає ситуація, коли слід виключати й інші докази, які були здобуті як похідні від даних недопустимих показань. У такому

разі необхідно переглянути сукупність доказів на предмет її достатності.

Характерними такі слідчі ситуації є для кримінальних проваджень, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами (далі – ДТП). На початковому етапі розслідування досить часто слідчий не може визначити, наприклад, щодо кого з двох водіїв-учасників ДТП є підстави для повідомлення про підозру. Доводиться проводити процесуальні дії з ними у статусі свідків. Згодом один з учасників ДТП дуже вірогідно, що набуде статусу підозрюваного. Тож не зовсім логічно визнавати усі надані ним раніше показання недопустимими.

Саме в подібному кримінальному провадженні було прийнято рішення Верховного Суду. У постанові від 9 червня 2016 року № 5-360к15 зазначено, що положення норми права, передбаченої п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК у редакції від 13 квітня 2012 року, спрямовані на реалізацію такої засади кримінального провадження, як свобода від самовикриття, право на мовчання, що є загальновизнаними міжнародними стандартами. Так, п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК в редакції від 13 квітня 2012 року передбачено, що суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод діяння з отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні. Зміст цієї норми права вказує на те, що вона має застосовуватися за умови, коли на час отримання показань від свідка уже існували дані, що його буде визнано підозрюваним чи обвинуваченим, але, всупереч наявності у такої особи права на мовчання та свободи від самовикриття, слідчий чи прокурор вчиняє дії, спрямовані на отримання показань від неї. Саме такі дії, а не власне факт отримання показань від свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим, мають визнаватися істотним порушенням прав людини і основоположних свобод [13].

Недопустимими є докази, що були отримані після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень (п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК) [1].

Відповідно до ч. 2 ст. 93. КПК сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК [1].

Можна зазначити, що законодавець визначив для сторони обвинувачення «відкритий» перелік засобів збирання доказів, оскільки передбачив «проведення інших процесуальних дій». Але за умови, що, проводячи вказані «інші процесуальні дії», суб'єкти, що ведуть кримінальний процес, застосовують повноваження, які передбачені КПК.

Не можуть бути застосовані під час доказування у кримінальному провадженні органами розслідування та прокурором повноваження, передбачені нормативно-правовими актами, підзаконними нормативно-правовими актами, окрім КПК, наприклад, ЗУ «Про Національну поліцію», ЗУ «Про прокуратуру» тощо. Застосування повноважень, передбачених КПК, органами досудового розслідування та прокурором узгоджене та збалансоване відповідно до принципів кримінального

процесу (змагальності, рівності сторін тощо), відповідно до гарантій основоположних прав та свобод людини у кримінальному процесі. Застосування вказаними суб'єктами повноважень, не передбачених КПК, призведе до порушення прав учасників провадження (оскільки у визначеній для них процедурі не передбачається дотримання кримінальної процесуального порядку), порушення правової визначеності (повноваження державних органів щодо здійснення кримінального провадження виявляються розпорощеними по різних нормативно-правових актах, що призводить до нечіткості законодавчо встановлених норм), порушення права на оскарження рішень уповноважених органів (оскільки може бути не визначена процедура оскарження рішення, прийнятого у результаті застосування повноважень, регламентованих іншими нормативно-правовими актами, окрім КПК). Окрім того, повноваження,

передбачені іншими нормативно-правовими актами, окрім КПК, визначені державним органам з метою забезпечення цілей, які можуть бути не пов'язані з метою та основними завданнями кримінального процесу. Може скластися ситуація, за якої для досягнення мети кримінального процесу будуть застосовані засоби, призначені для досягнення інших цілей та в інших сферах державно-владної діяльності.

З огляду на проведене дослідження у цій статті **можна зробити висновок**, що нами проаналізовано окремі випадки визнання недопустимими доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Надано рекомендації щодо тлумачення окремих умов визнання доказів недопустимими.

Перспективи подальших досліджень можливі в напрямі дослідження правил визначення достовірності доказів у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 21.04.2022).
2. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Рішення, внесені до ЄРДСР, за період з 2018 року по жовтень 2020 року / упоряд. Заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду В.В. Щепоткіна, правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. 69 с.
3. Європейська конвенція з прав людини. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.01.2022)
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ru/ed20131011#Text> (дата звернення: 14.07.2021).
5. Бреус С. Принципи кримінального провадження крізь призму нового Кримінального процесуального кодексу України. *Юридичний журнал*. 2012. № 9. С. 11.
6. Галаган В.І., Моргун Н.С. Недоторканність права власності як засада кримінального провадження на досудовому розслідуванні : монографія. Київ, 2017. 185 с.
7. Рішення Європейського суду з прав людини «Функе проти Франції» від 25 лютого 1993 року. URL: <http://www.echr.europa.org/doc/2461438/2461438.htm> (дата звернення: 29.05.2021).
8. Рішення Європейського суду з прав людини «Німітц проти Німеччини» від 16 грудня 1992 року. URL: <http://www.echr.europa.org/doc/2461421/2461421.htm> (дата звернення: 05.04.2021).
9. Рішення Європейського суду з прав людини «Хеглас проти Чеської республіки» від 01 березня 2007 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126092> (дата звернення: 16.09.2021).
10. Рішення Європейського суду з прав людини «Попеску проти Румунії» від 26 квітня 2007 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80326> (дата звернення: 12.08.2021).
11. Рішення Європейського суду з прав людини «Лісіца проти Хорватії» від 25 лютого 2010 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97213> (дата звернення: 22.10.2021).
12. Юдківська Г.Ю. Допустимість доказів як одна з гарантій справедливого судового процесу відповідно до статті 6 європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Слово національної школи судів України*. 2004. № 1(6). С. 9–10.
13. Постанова Верховного Суду від 9 червня 2016 року № 5-360кє15. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/B2B4E3B408D62CBBC2257FF4003D556B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/B2B4E3B408D62CBBC2257FF4003D556B) (дата звернення: 21.11.2021).

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]
2. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu shchodo nedopustymosti dokaziv, otrymanykh vnaslidok istotnoho porushennia prav ta svobod liudyny. Rishennia, vneseni do YeRDSR, za period z 2018 roku po zhovten 2020 roku [Review of the judicial practice of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court regarding the inadmissibility of evidence obtained as a result of a significant violation of human rights and freedoms. Decisions entered into the EDPR for the period from 2018 to October 2020] / uporiad. Zastupnyk holovy Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu V. V. Shchepotkina, pravove upravlinnia (III) departamentu analitychnoi ta pravovoi roboty aparatu Verkhovnoho Sudu. Kyiv, 2020. [in Ukrainian]
3. Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny. [European Convention on Human Rights] Konventsiiiu ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.97. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian]
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ru/ed20131011#Text> [in Ukrainian]
5. Breus S. (2012) Prynysy kryminalnogo provadzhenia kriz pryzmu novoho Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy [Principles of criminal proceedings through the lens of the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Yurydychnyi zhurnal*. 9. [in Ukrainian]

6. Halahan V. I., Morhun N. S. (2017) Nedotorkannist prava vlasnosti yak zasada kryminalnoho provadzhenia na dosudovomu rozsliduvanni [Inviolability of property rights as a basis for criminal proceedings at the pre-trial investigation]. Kyiv. [in Ukrainian]
7. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny "Funke proty Frantsii" vid 25 liutoho 1993 roku. [The decision of the European Court of Human Rights Funke v. France] Retrieved from: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461438/2461438.htm>. [in Ukrainian]
8. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny «Nimitts proty Nimechchyny» vid 16 hrudnia 1992 roku. [Decision of the European Court of Human Rights "Nimitz v. Germany"] Retrieved from: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461421/2461421.htm> (data zvernennia: 05.04.2021). [in Ukrainian]
9. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny «Khehlas proty Cheskoj respubliky» vid 01 bereznia 2007 roku. [Decision of the European Court of Human Rights "Heglas v. Czech Republic"] Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126092>. [in Ukrainian]
10. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny «Popesku proty Rumunii» vid 26 kvitnia 2007 roku. [Decision of the European Court of Human Rights "Popescu v. Romania"] Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80326>. [in Ukrainian]
11. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny «Lisitsa proty Khorvatii» vid 25 liutoho 2010 roku. [Decision of the European Court of Human Rights "Lisica v. Croatia"] Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97213>. [in Ukrainian]
12. Yudkivska H. Yu. (2004) Dopustymist dokaziv yak odna z harantii spravedyvoho sudovoho protsesu vidpovidno do statti 6 yevropeiskoi konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod. [Admissibility of evidence as one of the guarantees of a fair trial in accordance with Article 6 of the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] *Slovo natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. 1 (6) [in Ukrainian]
13. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 9 chervnia 2016 roku № 5-360ks15. [Resolution of the Supreme Court of June 9, 2016] Retrieved from: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/B2B4E3B408D62CBBC2257FF4003D556B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/B2B4E3B408D62CBBC2257FF4003D556B) [in Ukrainian]

Horodetska Maryna,

PhD in Law

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3228-6299>

SEPARATE ISSUES OF ACKNOWLEDGMENT OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines certain issues of recognition of the admissibility of evidence in criminal proceedings. An analysis of certain problematic issues regarding the determination of the admissibility of evidence was carried out. Attention is paid to the study of one of the specified conditions of inadmissibility of evidence, such as the implementation of procedural actions that require the prior permission of the court, without such permission or in violation of its essential conditions.

Cases of obtaining admissible evidence in compliance with human rights without prior permission of the court were investigated. Using the example of an analysis of the possible circumstances of conducting investigative (search) actions in a person's home or other property, the observance of a person's right to respect for private and family life was investigated. The practice of the European Court of Human Rights regarding guarantees of observance of human rights under the condition of application of judicial control in criminal proceedings is analyzed.

The article examines the relationship between the assessment of the European Court of Human Rights regarding the fairness of the court decision and the recognition of evidence as inadmissible due to the lack of court permission to limit the rights or freedoms of a participant in criminal proceedings.

It was concluded that, depending on the circumstances of the criminal proceedings, the European Court of Human Rights, provided that the evidence is recognized as inadmissible, may consider the trial to be unfair as a whole.

It has been determined that strengthening the guarantee of the privilege against self-incrimination is quite important in criminal proceedings to ensure that admissible evidence is obtained. In the case of non-appeal exclusion of the testimony of a witness as inadmissible evidence, a situation arises when other evidence obtained as a derivative of the inadmissible testimony should also be excluded.

It is established that this rule should be applied under the condition that, at the time of obtaining testimony from the witness, there was already evidence that he would be recognized as a suspect or accused, but, contrary to the existence of such a person's right to remain silent and freedom from self-incrimination, the investigator or prosecutor takes actions, aimed at obtaining testimony. It is such actions, and not the actual fact of obtaining a statement from a witness who was subsequently recognized as a suspect or accused, that should be recognized as a significant violation of human rights.

The recognition of inadmissibility of evidence obtained after the initiation of criminal proceedings through the exercise of pre-trial investigation bodies or the prosecutor's office of their powers, not provided for by the Code of Criminal Procedure, to ensure pre-trial investigation of criminal offenses was considered.

Key words: evidence, admissibility of evidence, human rights, judicial control, bodies of pre-trial investigation, criminal proceedings.

Надійшла до редколегії 25.08.2022

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-42-46>**Дучимінська Леся Миронівна,**

начальник

*(Управління контрольно-перевірочної роботи**Головного управління Пенсійного фонду України у Волинській області, м. Луцьк)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2907-9408>

РОЛЬ І МІСЦЕ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

У статті доведена необхідність більш активного та цілеспрямованого використання можливостей органів державного пенсійного забезпечення населення у запобіганні кримінальним правопорушенням в Україні, а також підвищення у зв'язку із цим взаємодії з іншими суб'єктами даного виду суспільної діяльності.

Зокрема, доведено, що підрозділи Пенсійного фонду України логічно віднести до так званих у кримінології «частково спеціалізованих (напівспеціалізованих) суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням».

Крім цього, встановлено, що після проведення з 2012 року (зокрема, прийняття нового КПК) до теперішнього часу суттєвих реформ у сфері судочинства України суди втратили обов'язок виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню правопорушень, а отже, поза сферою діяльності держави залишились запобіжні аспекти різноманітної протиправної діяльності особи, включаючи й галузі пенсійного забезпечення.

Констатовано також, що, враховуючи зміст механізму вчинення будь-якого правопорушення, а також його діалектичний взаємозв'язок і взаємообумовленість (детермінацію) з іншими соціально-правовими явищами і процесами, слід визнати, що сучасні законодавчі підходи з питань запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, реалізація завдань щодо яких покладається й на суди, є алогічними та такими, що суперечать визначенням у законі завданням щодо запобігання суспільно небезпечним діянням (як от: у ч. 1 ст. 1 КК) та їх рецидивним проявам (ст. 34 КК).

Виходячи із цього, аргументовано позицію, що цілком необхідним кроком, спрямованим на удосконалення правового механізму з питань запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, було б наділення сторони обвинувачення (прокурора та слідчого) і суду повноваженнями щодо виявлення причин і умов, які сприяли їх вчиненню, та реагування на них відповідними процесуальними рішеннями (актами).

Ключові слова: *Органи Пенсійного фонду, кримінальне правопорушення, запобіжна діяльність, суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, пенсія, документ, об'єкти Пенсійного фонду, пенсійне законодавство.*

Постановка проблеми. Як свідчить офіційна статистика, з часу прийняття у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України щорічно в нашій державі знижується як рівень, так і інші кримінологічно значущі показники кримінальних правопорушень. Зокрема, тільки за січень-травень 2022 року їхня кількість порівняно з аналогічним періодом 2021 року зменшилась майже на 22% [1].

Поряд із цим на державному рівні не йдеться про питому вагу у структурі зазначених суспільно небезпечних діянь так званих латентних кримінальних правопорушень, тобто про ті з них, які не були зареєстровані у відповідному порядку (ст. 214 КПК) в Єдиному реєстрі досудових розслідувань, а отже, офіційного визнання не отримали [2, с. 9]. При цьому варто зазначити, що у силу тих чи інших обставин латентні прояви злочинності характерні для всіх, без винятку, суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням [3, с. 156–165].

З огляду на це та з урахуванням проблем, що стосуються детермінації злочинності [4, с. 274–280], досить важливо на доктринальному рівні з'ясувати сутність, зміст та соціально-правові потенційні можливості в запобіжній діяльності, включаючи й елементи латентних суспільно небезпечних діянь окремо взятих суб'єктів соціальної профілактики.

Як показує практика, відповідну роль і місце відводять у цьому процесі органам Пенсійного фонду України, враховуючи, що в колі їхніх повноважень та їхніх професійних інтересів знаходяться майже 25% громадян нашої держави [5, с. 83–92].

Особливо актуальною зазначена проблематика стала в умовах військової агресії Російської федерації (РФ), яка розпочалась на території України у далекому 2014 році та набула форм відкритої війни у лютому 2022 року і триває по теперішній час, посягаючи таким чином на конституційні права наших громадян як на оформлення, так і на отримання гарантованої державою пенсії (ст. 46 Основного закону України).

Отже, в наявності складна прикладна проблема, яка потребує вирішення й у теоретичній (доктринальній) площині.

Виходячи із цього, *метою* даної наукової статті є обґрунтування необхідності більш активного та ефективного використання можливостей органів Пенсійного фонду України в запобіганні кримінальним правопорушенням, а головне її *завдання* – встановлення найбільш суттєвих проблем, що пов'язані із запобіжною діяльністю вказаних суб'єктів профілактики, та розробка на цій підставі відповідних заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму функціонування підрозділів Пенсійного фонду України у системі запобігання злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показали результати вивчення наукової літератури, питаннями запобіжної діяльності суб'єктів профілактики злочинності, їх класифікації та особливостями функціонування у системі запобігання кримінальним правопорушенням досить активно та цілеспрямовано займаються такі учені, як: О.М. Бандурка, В.С. Батиргареева, В.І. Борисов, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головкин, О.М. Джуґа, В.М. Др'омін, Г.П. Жаровська, О.О. Костенко, О.Г. Колб, Є.С. Назимко, Н.В. Сметаніна, А.В. Савченко, В.А. Туляков, С.О. Філіпов, П.Л. Фріс, С.О. Харитонов, В.І. Шахун, Н.С. Юзікова, ін.

Звертає на себе увагу той факт, що на доктринальному рівні зміст, форми і види запобіжної діяльності органів Пенсійного фонду України досліджені не повною мірою, що й стало вирішальним при прийнятті рішення про обрання предмета даної наукової статті.

Виклад основних положень. Виходячи з аналізу результатів наукових досліджень, можна констатувати, що загально визнаним завданням сьогодення та майбутніх кримінологічних розробок є підвищення ефективності запобіжної діяльності усіх суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень [6, с. 168–184]. При цьому головним напрямом такої змістовної видозміни має стати більш інтенсивне та комплексне використання потенційних можливостей зазначених суб'єктів, з урахуванням їхньої соціально-правової природи та стану взаємодії з іншими, зокрема правоохоронними, органами держави.

Якщо розглядати через вказану теоретичну «призму» та модель змістовні елементи запобіжної діяльності органів Пенсійного фонду України, то варто у зв'язку із цим акцентувати свій погляд на низку існуючих у зв'язку із цим проблем. У першу чергу йдеться про те, що тривалий час у кримінології пріоритетною є думка щодо того, що вказані державні органи слід відносити до тих суб'єктів, функцій та повноважень яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності, але їхня діяльність опосередковано впливає на запобіжні процеси щодо детермінант кримінальних правопорушень та їх окремих видів [7, с. 346]. При такому підході органи Пенсійного фонду України отримали у свій час в науці назву так званих «неспеціалізованих суб'єктів профілактики злочинності» [8, с. 65], а в новітніх кримінологічних джерелах взагалі не віднесені до жодних класифікаційних груп [9, с. 161–170].

Як видається, із зазначеною позицією науковців погодитись не можна.

Вказаний висновок ґрунтується на змісті тих нормативно-правових актів, які регулюють діяльність Пенсійного фонду України та його територіальних структурних підрозділів, а також на існуючій у зв'язку із цим запобіжній практиці цих суб'єктів. Зокрема, загальні повноваження підрозділів зазначеного державного

органу щодо запобігання правопорушенням визначені у Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та полягають у встановленні відповідності відрахувань фінансових коштів всіма суб'єктами господарювання, незалежно від форм власності, у Пенсійний фонд України щодо кожної працюючої на підприємстві, установі чи організації особи.

У свою чергу, у п. 2 ч. 1 ст. 64 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» чітко та конкретно визначено права виконавчої дирекції Пенсійного фонду та її територіальних органів здійснювати запобіжні дії шляхом проведення планових і позапланових перевірок документів для оформлення пенсії тощо.

З огляду на це підрозділи Пенсійного фонду України логічно віднести до так званих у кримінології «частково спеціалізованих (напівспеціалізованих) суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням» [8, с. 65].

Додатковим аргументом із даного приводу можна назвати деякі емпіричні матеріали діяльності вказаних суб'єктів профілактики, що стосуються досліджуваної у цій роботі проблематики. Так, цікавим у зазначеному контексті є рішення Волинського окружного адміністративного суду від 13.05.2022 р. у справі № 140/991/22 за позовом Ю.Д. Мазюка до Головного управління Пенсійного фонду України у Волинській області та такого ж Управління у Донецькій області [10]. Зокрема, зазначений суд визнав протиправними та скасував рішення вказаних державних органів про відмову щодо призначення позивачу пенсії зі зменшенням пенсійного віку згідно зі ст. 55 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». При цьому вказане судові рішення набуло законної сили і є обов'язковим для виконання Головним управлінням Пенсійного фонду України у Волинській та Донецькій областях.

Проте варто звернути увагу на той факт, що суд у своєму рішенні жодним словом не обмовився, яким чином слід реагувати керівникам даних державних органів щодо тих посадових осіб, які вчинили протиправні дії, тобто не зобов'язав перших усунути, нейтралізувати, блокувати тощо детермінанти, що сприяли та обумовлювали вказаним незаконним діянням [11, с. 333–340].

Сутність цієї проблеми полягає в тому, що після проведення з 2012 року (зокрема, прийняття нового КПК) по теперішній час суттєвих реформ у сфері судочинства України суди втратили обов'язок виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню правопорушень, а отже, поза сферою діяльності держави залишились запобіжні аспекти різноманітної протиправної діяльності особи, включаючи й в галузі пенсійного забезпечення.

Знову ж таки, враховуючи зміст механізму вчинення будь-якого правопорушення, а також його діалектичний взаємозв'язок і взаємообумовленість (детермінацію) з іншими соціально-правовими явищами і процесами [12, с. 169–178], слід визнати, що сучасні законодавчі підходи з питань запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, реалізація завдань щодо яких покладається й на суди, є алогічними та такими, що суперечать визначенню у законі завданням щодо запобігання суспільно небезпечним діянням (як от: у ч. 1 ст. 1 КК) та їх рецидивним проявам (ст. 34 КК).

Виходячи із цього, цілком необхідним кроком, спрямованим на удосконалення правового механізму з питань запобігання кримінальним та іншим

правопорушенням було б наділення сторони обвинувачення (прокурора та слідчого) і суду повноваженнями щодо виявлення причин і умов, які сприяли їх вчиненню та реагуванню на них відповідними процесуальними рішеннями (актами).

Про необхідність такої видозміни чинного законодавства України свідчать і ті правові прогалини, що мають місце у нормативно-правових актах, які регулюють, зокрема, діяльність органів Пенсійного фонду України. Так, у п. 1 ст. 64 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зазначено, що на виявлені правопорушення працівники відповідних підрозділів Пенсійного фонду України реагують у встановленому порядку.

Проте, як показали результати аналізу нормативно-правових джерел, які регулюють діяльність зазначених суб'єктів, а також деяких емпіричних матеріалів [10], у них відсутні відповідні норми або інститути, що стосуються порядку дій посадових осіб у випадках виявлення ними фактів протиправних дій з питань пенсійного забезпечення, крім складання акту перевірки та пред'явлення його керівнику Пенсійного фонду України (Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»).

Таким чином, зазначена правова прогалина не тільки підвищує рівень корупційних ризиків (ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції»), але й знижує ефективність запобіжної діяльності з досліджуваною у цій роботі проблематики.

Як видається, для гармонізації чинного законодавства України з означених питань із чинним КПК варто було б п. 10 ч. 1 ст. 64 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» доповнити словосполученням «у порядку, визначеному у кримінальному процесуальному законодавстві України» та викласти вказану норму у новій редакції.

Крім цього, для підвищення рівня ресурсного забезпечення запобігання правопорушенням у галузі пенсійного забезпечення варто доповнити повноваження тих підрозділів та посадових осіб, які займаються запобіганням корупції у даній сфері суспільної діяльності, щодо запобігання іншим правопорушенням, які пов'язані з реалізацією завдань загальнообов'язкового державного страхування, тим більше, що будь-яких додаткових фінансових ресурсів з державного бюджету та кошторису витрат Пенсійного фонду України для цього не потрібно. Більш того, за такого підходу ви-

дозміниться на практиці визначена на науковому рівні правова природа Пенсійного фонду України як суб'єкта запобігання кримінальних правопорушень – із неспеціалізованого він перетвориться у частково спеціалізованого (напівспеціалізованого) учасника запобіжної діяльності в нашій державі [8, с. 65].

Важливість запропонованих у цій науковій статті авторських пропозицій зумовлена ще й тим, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 19 Конституції України всі органи державної влади, до яких, власне, відноситься й Пенсійний фонд, його територіальні підрозділи, та їх посадові особи мають діяти лише у спосіб, визначений у Конституції та законах України. При цьому слід зазначити, що окремі елементи реалізації сформульованих у даній роботі видозмін чинного законодавства України викладені в низці законів, які варто було б включити в нормативно-правові акти, що регулюють діяльність Пенсійного фонду як суб'єкта запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, враховуючи, що:

1) відповідно ст. 214 КПК всі відомості про вчинення кримінального правопорушення мають бути внесені у Єдиний реєстр досудових розслідувань;

2) згідно зі ст. 396 КК встановлена кримінальна відповідальність за приховування злочину.

Як видається, запропоновані у цій роботі авторські видозміни чинного законодавства України підвищать також й рівень взаємодії Пенсійного фонду з іншими суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням, у першу чергу з правоохоронними органами [13, с. 39–54], особливо в контексті вирішення проблем так званої латентної злочинності [14, с. 14–22].

Висновки. Отже, результати вивчення ролі та місця Пенсійного фонду України у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням дозволяють констатувати, що у сьогоденні не повною мірою у цій соціальній профілактиці використовуються потенційні правові можливості зазначених органів, що не тільки впливає на ефективність у цілому запобіжної діяльності в нашій державі, але й не знижує рівень латентної злочинності, а також нівелює у зв'язку із цим зміст взаємодії суб'єктів запобігання суспільно небезпечним діянням.

Виходячи із цього, об'єктивно необхідною є видозміна чинного законодавства України, яке регулює правові засади діяльності Пенсійного фонду, у тому числі по алгоритмах, сформульованих у даній науковій статті, а також розробка зазначеної проблематики на рівні монографічного комплексного дослідження.

Список використаних джерел

1. Відомості про кількість вчинених у січні-травні 2022 року кримінальні правопорушення : дані Єдиного реєстру досудових розслідувань. URL: <https://erdr.gp.gov.ua/erdr/erdr.web.system.LoginPage.cls>.
2. Оболенцев В.Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2016. 116 с.
3. Вознюк А.А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2(99). С. 156–165.
4. Головкін Б.М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–280.
5. Колб О.Г., Дучимінська Л.М. Про деякі обов'язки державних органів, що пов'язані із виконанням покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю щодо засуджених у сфері пенсійного та соціального законодавства України. *Вісник національного університету “Львівська політехніка” Серія: юридичні науки*. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. Вип. 6. № 23. С. 83–92.
6. Головкін Б.М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168–184.
7. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

8. Кримінологія : навч. посіб. / О.М. Джу́жа, В.В. Васи́левич, О.Г. Колб та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Джу́жи. Київ : Атіка, 2019. 312 с.
9. Кримінологія : підручник / за заг. ред. проф. Б.М. Голові́кіна. Харків : «Право», 2020. 384 с.
10. Рішення Волинського окружного адміністративного суду від 13 травня 2022 року у справі № 140/991/22 за позовом Ю.Д. Мазнюка до Головного управління Пенсійного фонду України у Волинській області та Головного управління Пенсійного фонду України у Донецькій області про визнання протиправним та скасування рішення, зобов'язання вчинити дії. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.
11. Кваша О.О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях : традиції та сучасність. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 333–340.
12. Колб О.Г., Новосад Ю.О. Щодо змісту деяких детермінант, що обумовлюють та сприяють вчинення злочинів. *Kelm: Knowledge, Education, Law, Management*. 2017. № 4(20). С. 169–178.
13. Батиргарєєва В.С., Бабенко А.М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 39–54.
14. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 14–22.

References

1. Vidomosti pro kilkist vchynenykh u sichni-travni 2022 rotsi kryminalni pravoporushennia : dani Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan. [Information on the number of criminal offenses committed in January-May 2022: data from the Unified Register of Pre-trial Investigations]. URL: <https://erdr.gp.gov.ua/erdr/erdr.web.system.LoginPage.cls>
2. Obolontsev V. F. (2016). Bazovi zasady systemnoho analizu zlochynnosti ta viktyimizatsii v Ukraini. [Basic principles of systematic analysis of crime and victimization in Ukraine]: monohrafiia. Kharkiv : Yurait. 116 s. [in Ukrainian].
3. Vozniuk A. A. (2016). Kontseptualni zasady zapobihannia suspilno nebezpechnym diianiam. [Conceptual principles of preventing socially dangerous action]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 2(99). S. 156-165. [in Ukrainian].
4. Holovkin B. M. (2020). Pro determinatsiiu zlochynnosti. [On the determination of crime]. *Chastypys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. S. 274-280. [in Ukrainian].
5. Kolb O. H., Duchymynska L. M. (2019). Pro deiaki oboviazky derzhavnykh orhaniv, shcho pov'iazani iz vykonanniam pokarannia u vydi pozbavlennia prava obiimaty pevni posady abo zaimatysia pevnoiu diialnistiu shchodo zasudzhenykh u sferi pensiinoho ta sotsialnoho zakonodavstva Ukrainy. [On some duties of the state authorities that relate to the execution of punishment in the form of deprivation of right hugging certain positions or engage certain activities on convicts in the sphere of pension and social legislation of Ukraine]. *Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhniky" Seriya: yurydychni nauky*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky. Vyp. 6. №23. S. 83-92. [in Ukrainian].
6. Holovkin B. M. (2020). Teperishnie i maibutnie kryminolohii. [Current and future criminology]. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 149. S. 168-184. [in Ukrainian].
7. Zakaliuk A. P. (2007). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii : teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]: U 3 kn. Kyiv : Vydavnychi Dim «In Yure», Kn. 1 : Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky. 424 s. [in Ukrainian].
8. Kryminolohiia : navch. posib. [Criminology: textbook. manual] / O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevych, O. H. Kolb ta in.; za zah. red. d.yu.n., prof. O. M. Dzhuzhy. Kyiv : Atika, 2019. 312 s.
9. Kryminolohiia : pidruchnyk [Criminology: a textbook] / za zah. red. prof. B. M. Holovkina. Kharkiv : «Pravo», 2020. 384 s.
10. Rishennia Volynskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 13 travnia 2022 roku u spravi № 140/991/22 za pozovom Yu. D. Maznyuka do Holovnoho upravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy u Volynskii oblasti ta Holovnoho upravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy u Donetskii oblasti pro vyznannia protypravnym ta skasuvannia rishennia, zobov'iazannia vchynyty dii. [Decision of the Volyn District Administrative Court of May 13, 2022 in the case № 140/991/22 on the claim of Yu. D. Maznyuk to the Main Department of the Pension Fund of Ukraine in Volyn region and the Main Department of the Pension Fund of Ukraine in Donetsk region on illegal and revocation commitment to take action]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
11. Kvasha O. O. (2017). Znachennia filosofskoi katehorii prychnynosti u kryminalno-pravovykh doslidzhenniakh : tradytsii ta suchasnist. [Value philosophical category of causality in criminal law research: tradition and modernity]. *Pravova derzhava*. Vyp. 28. S. 333-340. [in Ukrainian].
12. Kolb O. H., Novosad Yu. O. (2017). Shchodo zmistu deiakykh determinant, shcho obumovliuiut ta spriaiut vchynennia zlochyniv. [Concerning the content of some determinants which encounter and promote the crimes]. *Kelm: Knowledge, Education, Law, Management*. № 4(20). S. 169-178. [in Ukrainian].
13. Batoryhareieva V. S., Babenko A. M. (2020). Analiz suchasnoi kryminohennoi sytuatsii v Ukraini yak informatsiina model dlia rozrobky stratehii zmenshennia mozhlyvosti vchynennia zlochyniv. [Analysis of the current criminogenic situation in Ukraine as an information model for developing a strategy to reduce the possibility of committing crimes]. *Arkhiv kryminolohii ta sudovykh nauk*. № 1. S. 39-54. [in Ukrainian].

14. Babenko A. M. (2021). Taktyko-psykholohichni, kryminalno-protseusualni, administratyvno-pravovi ta operatyvno-rozshukovi zakhody profilaktyky i zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam. [Tactical-psychological, criminalprocedural, administrative-legal and operative-search measures of prevention and prevention of criminal offenses]. *Pivdenoukrajinskyi pravnychi chasopys*. № 1. S. 14-22. [in Ukrainian].

Duchyminska Lesya,

Head

(Control and Verification Department

Main Department of the Pension Fund of Ukraine in Volyn region, Lutsk)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2907-9408>

THE ROLE AND PLACE OF THE PENSION FUND OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES

The article proves the need for more active and purposeful use of the state pension provision in preventing criminal offenses in Ukraine, as well as increasing the interaction with other actors in this type of public activity.

In particular, it has been proved that the divisions of the Pension Fund of Ukraine can logically be referred to the so-called “partially specialized (semi-specialized) subjects of crime prevention” in criminology.

In addition, it was established that after carrying out significant reforms in the field of justice in Ukraine since 2012 (in particular, the adoption of the new CPC), courts have lost the obligation to identify the causes and conditions that contributed to the commission of offenses, and therefore outside the state there are still precautionary aspects of various illegal activities of a person, including in the field of pensions.

It is also stated that given the content of the mechanism of committing any offense, as well as its dialectical relationship and interdependence (determination) with other socio-legal phenomena and processes, it should be recognized that modern legislative approaches to preventing criminal and other offenses, implementation tasks in relation to which are entrusted to the courts, are illogical and contrary to the tasks defined by law to prevent socially dangerous acts (such as: in Part 1 of Article 1 of the Criminal Code) and their recurrence (Article 34 of the Criminal Code).

Based on this, it is argued that a necessary step to improve the legal mechanism for the prevention of criminal and other offenses would be to empower the prosecution (prosecutor and investigator) and the court to identify the causes and conditions that contributed to their commission, and responding to them with appropriate procedural decisions (acts).

Key words: *Pension Fund Bodies, criminal offense, preventive activities, subjects of prevention of criminal offenses, pension, document, Pension Fund facilities, pension legislation.*

Надійшла до редколегії 31.08.2022

Ковальова Ольга Вікторівна,

кандидат юридичних наук

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>

ОКРЕМІ ПРОГАЛИНИ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто окремі прогалини у нормативно-правовому регулюванні інформаційного забезпечення досудового розслідування в Україні. Вказано, що інформаційне забезпечення досудового розслідування має включати у себе: 1) процес пізнання сторони обвинувачення, котрий дає можливість своєчасно та об'єктивно правильно доказати вину суб'єкта кримінального правопорушення; 2) надання правової допомоги захисником під час досудового розслідування як комплекс заходів та засобів, спрямованих на паралельний пошук та оприлюднення інформації, котра сприяє звільненню особи від кримінальної відповідальності/покарання, або зниження його суворості; 3) факультативна допомога інших учасників кримінального процесу (потерпілого, підозрюваного тощо), котра сприяє доповненню доказового комплексу із конкретного кримінального провадження. Зазначено, що встановлення чіткої кореляції між підрозділами, котрі мають відношення до розслідування, важко переоцінити, оскільки такий баланс дає можливість підходити до кримінального провадження більш об'єктивно та розкривати кримінальні правопорушення у максимально короткі терміни. Саме тому кримінальне процесуальне законодавство є основним нормативно-правовим актом, котрий має встановлювати чіткий алгоритм спільної слідчо-розшукової діяльності. Підсумовано, що всі наявні недоліки нормативного регулювання інформаційного забезпечення досудового розслідування можна поділити на декілька категорій: 1) недоліки, пов'язані із відсутністю узгодженості між нормативно-правовими актами, котрі регулюють різні суспільні відносини; 2) недоліки, пов'язані із рудиментарним підходом законодавця до оцінки кримінального процесуального інструментарію; 3) недоліки, пов'язані із відсутністю чіткої кореляції між нормативно-правовими актами, котрі регулюють діяльність різних підрозділів, котрі здійснюють досудове розслідування; 4) недоліки тимчасового характеру, пов'язані з особливим правовим режимом у державі.

Ключові слова: досудове розслідування, інформаційне забезпечення, кримінальний процес, нормативно-правове регулювання, недоліки, кримінальне правопорушення.

Сучасне українське законодавство не позбавлене прогалин у частині інформаційного забезпечення досудового розслідування. Вказане зумовлене відсутністю чіткої кореляції між прагненнями законодавця та суворими реаліями, котрі потребують значної уваги. Все це призводить до дестабілізації кримінального процесу та ускладнення досудового розслідування кримінальних правопорушень. З огляду на вказане, пропонуємо зупинитись більш детально на окремих прогалинах у нормативно-правовому регулюванні інформаційного забезпечення досудового розслідування в Україні.

Отже, вчені досить аргументовано вважають, що одним з аспектів оновлення і систематизації українського кримінального процесуального законодавства є врівноваження прав сторін у кримінальному провадженні щодо використання спеціальних знань у формі експертизи. Відповідно до редакційно оновлених у 2019 р. статей 242–245 Кримінального процесуального кодексу України експертиза проводиться експертною устано-

вою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту [1]. В Україні склалася така судова практика, коли для суддів висновки експертів слугують опорним підґрунтям написання вироку. І це пов'язано з тим, що спростувати вже проведену експертизу можна тільки іншим експертним висновком, але експерти державних експертних установ, як правило, підтримують попереднього експерта. Надання ж стороні захисту права самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової, дозволить забезпечити законність і справедливість у кримінальних провадженнях. Видається, що врівноваження можливостей сторін в отриманні доказів є обов'язковою умовою реалізації конституційного принципу рівності і змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні їх переконливості (ст. 129 Конституції України) [2]. Ми абсолютно погоджуємось із такою позицією,

оскільки *інформаційне забезпечення досудового розслідування має включати у себе*: 1) процес пізнання сторони обвинувачення, котрий дає можливість своєчасно та об'єктивно правильно доказати вину суб'єкта кримінального правопорушення; 2) надання правової допомоги захисником під час досудового розслідування як комплекс заходів та засобів, спрямованих на паралельний пошук та оприлюднення інформації, котра сприяє звільненню особи від кримінальної відповідальності/покарання або зниження його суворості; 3) факультативна допомога інших учасників кримінального процесу (потерпілого, підозрюваного тощо), котра сприяє доповненню доказового комплексу із конкретного кримінального провадження.

Окрім норм КПК, питання проведення експертизи регулюється відомчим нормативно-правовим актом Міністерства юстиції України – Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (надалі – Інструкція МЮ) [3]. Для її реалізації і з метою забезпечення єдиного підходу для проведення судових експертиз і підвищення якості їх проведення сформовані і науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [4]. Але в українському кримінальному процесуальному законодавстві щодо проведення експертизи є й певні прогалини. Зосередившись на наданні сторони захисту прав підозрюваного (обвинуваченого), законодавець випустив з поля зору права потерпілого щодо проведення експертизи. Зокрема, у разі наділення потерпілого правом подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду ці повноваження не набули відображення у ст. 242 КПК «Підстави проведення експертизи», де потерпілий не вказаний серед учасників кримінального провадження, який може ініціювати проведення експертизи під час досудового розслідування. Водночас у разі судового розгляду ст. 332 КПК надає право потерпілому подавати клопотання та ініціювати проведення експертизи за ухвалою суду. Потрібно звернути увагу, що відповідно до ст. 58 КПК потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Адвокат у цьому випадку виступає на стороні обвинувачення, оскільки потерпілий віднесений саме до цієї сторони (п. 19, ч. 1 ст. 3 КПК). Але його роль суттєво відрізняється від ролі органу досудового розслідування, насамперед він захищає права потерпілого, інтереси якого він представляє (відновлення порушених прав та отримання відшкодування заподіяної винною особою моральної, фізичної або майнової шкоди). Як показує слідчо-судова і адвокатська практика, такий вид адвокатської діяльності, як представництво потерпілого, є характерним у складних кримінальних провадженнях, зокрема щодо техногенних катастроф із загибеллю людей (аварій на виробництві, морських, річкових і повітряних суднах), в яких потерпілими виступають досить великі групи людей [5]. Таким чином, на практиці відбувається ситуація, в якій значний відсоток інформації може бути втрачений через ігнорування законодавцем потерпілого як повноцінного учасника кримінального провадження.

У разі призначення експертиз може скластися досить парадоксальна ситуація, коли орган досудового розслідування з певних причин (корупційних, політичних) не зацікавлений у встановленні істини у кримінальному провадженні. Тому окремі службові особи вдаються до штучного створення перешкод у проведен-

ні слідчо-розшукових дій, підтасовки фактів та їх неправильній оцінці з використанням спеціальних знань. У подібних випадках потерпілий (його представник) повинен мати право на ініціювання належного проведення експертиз. Нерідко сторони кримінального провадження в питаннях проведення експертиз мають протилежні цілі. Адвокату рекомендується звертати увагу на формальні моменти – перевіряти законність підстав проведення експертизи, дотримання процесуальних процедур та вимог Інструкції МЮ, науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Але потрібно визнати, що орган досудового розслідування в питаннях призначення експертиз має значно більше компетенцій, оскільки тільки він наділений правом проведення слідчих дій і має більше можливостей щодо отримання певних об'єктів, потрібних для проведення якісного експертного дослідження. Тому потрібно виходити з того, що здебільшого у разі проведення криміналістичних експертиз (трасологічних, балістичних, наркотичних засобів тощо) сторона захисту не має можливості проявити якусь значущу ініціативу, зокрема у ситуації, коли експертиза проводиться до повідомлення про підозру. Водночас є окремі види експертиз (судово-бухгалтерська, фінансово-економічна, лінгвістична експертиза мовлення тощо), щодо яких одні і ті ж матеріали можуть бути надані експерту як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, що надає їй засоби отримання доказів з використанням спеціальних знань [5]. Варто звернути увагу на те, що для адвоката пріоритетним способом захисту є пошук помилок та недоліків у роботі досудового слідства, котрі можуть сприяти уникненню кримінальним правопорушником кримінальної відповідальності або зниженню її меж. У зв'язку із цим усе частішою є практика виклику судових експертів на судові засідання з метою пошуку помилок, визнання доказів недопустимими або створення конфлікту між судовими експертами із різних експертних установ. Саме у зв'язку із цим з метою удосконалення нормативного регулювання інформаційного забезпечення досудового розслідування така прогалина має бути вирішена.

Окремої уваги також заслуговує процедура залучення громадськості до кримінальної процесуальної діяльності. На сьогодні в Україні неврегульованими є процедури використання громадськості (волонтерів), які разом з підрозділами кримінальної поліції ефективно виконують низку інших завдань, зокрема: участь в оперативному (особистому) пошуку шляхом патрулювання території обслуговування; розшук зниклих безвісти; встановлення, розшук та затримання підозрюваних у скоєнні злочину; проведення профілактичних, просвітницьких і виховних заходів серед населення; соціалізація підлітків «групи ризику», безпритульних, постпенітенціарна реабілітація осіб та ін. Більш велике значення для нормативно-правового забезпечення використання громадськості підрозділами кримінальної поліції України у протидії злочинності мають «спеціальні» питання, які або не відобразились у правовому полі, або не повністю врегульовані. До таких питань належать особливості використання громадськості в оперативно-розшукових заходах (негласних слідчих діях) з виявлення та документування злочинної діяльності як: покупців (продавців) під час контрольованої та оперативної закупки; осіб, які безпосередньо здійснюють переміщення товару під час контрольованої поставки; осіб, що надають допомогу у створенні «пасток»

(автомобілів, квартир, купе та ін.); осіб, які імітують отримання неправомірної вигоди; осіб, які імітують надання неправомірної вигоди тощо. Не врегульованими серед них залишаються такі: про необхідність надання таким особам допуску до державної таємниці; про встановлення відповідальності за розголошення відомостей; про матеріальне забезпечення; про відшкодування шкоди, завданої у результаті участі у заходах громадян; про процесуальний порядок отримання згоди осіб на участь у заходах; про визначення ділових якостей суб'єктів громадськості, які беруть участь у заходах; про підстави і порядок перевірки осіб на наявність зв'язків з особами, щодо яких проводяться заходи; про обов'язковість (необов'язковість) участі у заходах виключно громадян України та ін. [5]. Таким чином, нормативно-правове врегулювання залучення громадськості, котра також сприяє удосконаленню інформаційного забезпечення досудового розслідування, дасть можливість позбавити кримінальне процесуальне законодавство рудиментарності, а також ще на крок наблизить українське законодавство до міжнародних та європейських стандартів відправлення правосуддя.

Аналіз сучасної кримінальної процесуальної практики показує, що з набуттям чинності КПК України 2012 р. сталося розбалансування взаємодії між слідчими і працівниками оперативних підрозділів. В Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні (затв. наказом МВС України № 575 від 07.07.2017) була здійснена спроба зберегти раніше вироблені та усталені організаційні форми взаємодії. Зокрема, йдеться про взаємодію за такими напрямками: 1) у разі надходження до органу внутрішніх справ заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагування на них; 2) у разі направлення оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до органу досудового розслідування; 3) у разі створення СОГ для досудового розслідування кримінальних правопорушень; 4) у разі виконання працівниками оперативного підрозділу органу, підрозділу поліції доручень слідчих (дознавачів) про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; 5) у разі організації взаємодії під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та виконання заходів забезпечення кримінального провадження; 6) у разі зупинення досудового розслідування; 7) у разі розслідування окремих видів кримінальних правопорушень (назву та наведені положення Інструкції уточнено нами відповідно до внесених законодавчих змін – *О.К.*). Але реалії практичної реалізації положень КПК України 2012 р. показали неможливість ефективної реалізації названих напрямків взаємодії. Значна частина практичних працівників слідчих та оперативних підрозділів відзначають, що в цьому аспекті стало працювати гірше ніж в умовах КПК 1960 р. [6]. Варто звернути увагу, що такий стан справ значно ускладнює досудове розслідування, особливо в частині доказування, котре є однією з основних форм інформаційного забезпечення. Встановлення чіткої кореляції між підрозділами, котрі мають відношення до розслідування, важко переоцінити, оскільки такий баланс дає можливість підходити до кримінального провадження більш об'єктивно та розкривати кримінальні правопорушення у максимально короткі терміни. Саме тому кримінальне процесуальне законодавство є основним нормативно-правовим актом, котрий має вста-

новлювати чіткий алгоритм спільної слідчо-розшукової діяльності.

Особливо акцентованими суб'єктами досудового розслідування були зроблені слідчий та його процесуальний керівник – прокурор. Законодавець наділив їх правом здійснювати традиційно неприродну для них пошукову функцію, що підкреслюється трансформованим поняттям «слідчі (розшукові) дії». Більше того, названі суб'єкти наділені правом ініціювати та проводити і негласні слідчі (розшукові) дії, які за своєю сутністю є реалізацією оперативно-розшукових методів. Водночас співробітники оперативних підрозділів не мають права не тільки здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою (що цілком природно), але й звертатися з таким клопотанням до слідчого судді чи прокурора (ч. 2 ст. 41 КПК). Також потрібно звернути увагу, що, окрім проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, не передбачається можливості проведення будь-яких інших оперативно-розшукових заходів. Таким чином, роль оперативно-розшукової діяльності (а тому оперативного працівника) повністю нівелювалася. Оперативно-розшукове супроводження досудового слідства фактично було вихолощено, оскільки з нього був виключений принцип наступальності, у який закладалася вимога постійного та ініціативного проведення оперативно-розшукових заходів [8, с. 143]. Протягом значного часового проміжку основними функціями прокурора були нагляд та процесуальне керівництво, що було запроваджено з метою уникнення суб'єктивізму у кримінальному провадженні, а також наслідків корупційних інтересів сторін, котрі мають до нього відношення. Наділення прокурора пізнавальною функцією вносить дисбаланс у кримінальний процес, що тягне за собою не тільки перехресну функцій, але і проблеми у поступовому пізнанні особливостей кримінального правопорушення.

На практиці це також призводить до того, що оперативні підрозділи припиняють будь-яку активну діяльність в очікуванні відповідних постанов або окремих доручень слідчого. Слідчі ж, що завантажені надзвичайно великою кількістю зареєстрованих кримінальних проваджень, фактично не в змозі аналізувати кожне з них та визначати завдання оперативно-пошукового характеру. Якщо навіть працівник оперативного підрозділу, не звертаючи уваги на зазначені правові недоліки і суперечності, наважиться на свій страх і ризик проявити ініціативу й реалізувати розумний у конкретних умовах план своїх дій, то він наражається не тільки на визнання нікчемною отриманої ним інформації, але й на небезпеку притягнення до відповідальності за формальне недотримання (порушення) норм кримінального процесуального законодавства. Не сприяє налагодженню ефективної взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами й визначений у чинному КПК України статус слідчого, який змушений під час досудового розслідування постійно звертатися до прокурора, узгоджуючи фактично кожне більш-менш важливе процесуальне рішення. Чого вартє, наприклад, положення ч. 2 ст. 241 КПК, відповідно до якого освідування особи може здійснюватися тільки на підставі постанови прокурора?! У низці випадків передбачений подвійний контроль за рішеннями слідчого, коли потрібне узгодження з прокурором і звернення з відповідним клопотанням до слідчого судді. Можливо, досить було б однієї інстанції, наприклад, слідчого судді? [9, с. 272]. Ми абсолютно погоджуємось із цією думкою. В цьому контексті виникає результат прагнення законодавця удосконалити

процес досудового розслідування шляхом залучення більшої кількості осіб, що призводить до потенційної втрати реально цінної інформації та ймовірних корупційних ризиків. Особливе занепокоєння викликає переміщення на другий план підрозділів, які відіграють чи не основну роль у інформаційному забезпеченні досудового розслідування, майже у повному обсязі пізнаючи особливості кримінального правопорушення.

Ефективна взаємодія між слідчим і співробітником оперативного підрозділу у справі розкриття злочинів під час досудового розслідування визначається насамперед їх самостійністю в прийнятті рішень щодо питань, віднесених до їхньої компетенції. Тотальна ж залежність від прокурорської волі робить названих суб'єктів звичайними виконавцями, взаємодія яких між собою фактично не має ніякого підґрунтя. Формула щодо здійснення прокурором нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування «у формі процесуального керівництва» (ч. 2 ст. 36 КПК України) є досить лукавою й підлягає перегляду, як і деякі інші повноваження прокурора. Нагальною є потреба в наданні більшої самостійності слідчому в прийнятті процесуальних рішень, усуненню подвійного контролю за окремими його рішеннями й діями. З іншого боку, потрібна «реанімація» оперативно-розшукового супроводження досудового слідства, основу якої становить чітке визначення завдань такого супроводження із забезпеченням можливості прояву ініціативи з боку оперативних підрозділів [9, с. 272]. Отже, фактично, намагаючись створити сучасний кримінальний процесуальний «продукт», законодавець зводить нанівець ті формули, котрі вдало «працювали» протягом останніх десятиліть. Це пояснюється переміщенням акцентів із якості досудового розслідування на кількість вдало розслідуваних кримінальних правопорушень, навіть за рахунок допущення серйозних помилок у їх об'єктивних ознаках та суб'єктах. На нашу думку, прагнення відповідати міжнародним та європейським стандартам досудового розслідування мають полягати у створенні інформаційних платформ, котрі сприятимуть скороченню термінів розслідування та якості інформації, котра набувається у процесі пізнання. Прикладом є запровадження електронного документообігу, що також може мати низку недоліків під час взаємодії різних підрозділів.

У сучасних умовах слідчий має у власному провадженні досить велику кількість кримінальних проваджень, тому треба за допомогою технічних засобів максимально оптимізувати його роботу. Цим питанням приділено увагу в науковій літературі. Так, з метою покращення ефективності роботи слідчого запропоновано використовувати спеціальні програмні пакети автоматизованих робочих місць слідчого «Робоче місце слідчого» (Україна), інформаційно-аналітична система «АРМЕКС» (Україна), у яких реалізується автоматизація складання процесуальних документів у вигляді баз даних із бланками цих документів або у вигляді еталонних їх зразків і переліків питань (обставин), що повинні бути в них відображені [11, с. 245]. Такий підхід спрямовано на спрощення роботи слідчого та його швидкого доступу до необхідних документів по кожному окремому кримінальному провадженню. Більше того, це дає можливість ускладнити несанкціонований доступ до таких документів, якщо у слідчого виникає особиста зацікавленість у порушенні кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Однак такі програмні пакети не вирішують питання взаємодії та документообігу між слідчим та проку-

рором-керівником у кримінальному провадженні. Ми вважаємо, що з метою покращення ефективності взаємодії слідчого з процесуальним прокурором доцільно створити окрему електронну систему документообігу або забезпечити функціонування такої у межах ЄРДР. Окрім цього, така система також могла б забезпечувати документообіг між слідчим, прокурором і оперативним підрозділом, наприклад, під час надання доручень оперативному підрозділу та ін. У разі створення автоматизованої системи документообігу під час досудового розслідування вона повинна бути офіційно введена у дію на законодавчому рівні, а її використання варто закріпити у нормах Кримінального процесуального кодексу. Якщо є технічна можливість забезпечити функціонування автоматизованого документообігу в межах ЄРДР, то таке розширення доцільно закріпити у нормах КПК. Треба зауважити, що згідно зі ст. 35 КПК України регламентовано роботу Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [1], яка полегшує роботу з документами суду, зокрема забезпечує централізоване зберігання текстів вироків, ухвал та інших процесуальних документів; також об'єктивно та неупереджено здійснює розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями з додержанням принципів черговості та однакової кількості проваджень для кожного судді; здійснює ще низку функцій. Вивчаючи законодавство зарубіжних країн, варто зазначити, що практика застосування сучасних технологій документообігу має місце у кримінальному процесі та використовується і для полегшення роботи з документами, і під час застосування кримінальних процесуальних дій. Так, у Сполучених Штатах Америки (далі – США), якщо протягом декількох днів місце перебування підозрюваного невідоме, то його дані (ім'я, дата народження, фізичний опис, номер соціального страхування, номер посвідчення водія і характер правопорушення) вносяться до бази даних інформаційного центру (National Crime Information Centre (NCIC)) [11, с. 249]. Дійсно, натеper уже передбачено функціонування спеціальних електронних систем у роботі суддів, котрі через нормативно-правові зміни мають назву єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система. Остання, своєю чергою, не тільки удосконалює роботу на етапі судового розгляду, а і вдало захищена нормами кримінального законодавства. У зв'язку із цим передбачення аналогічних систем у роботу слідчих та оперативних підрозділів значно би спростило процес досудового розслідування та сприяло би удосконаленню взаємодії між відповідними підрозділами.

Оперуючи даними інформаційного центру, поліціянти мають можливість знайти особу, підозрювану у вчиненні злочину, наприклад, під час будь-якої рядової перевірки транспортного засобу чи особистих документів. Завдяки NCIC поліціант може швидко отримати відповідь на свій запит, яка, своєю чергою, слугує і тимчасовим ордером на арешт розшукуваної особи і є підставою затримання, і оригіналом ордеру [12]. Існування у США високорозвинутої інформаційної системи значно полегшує роботу у сфері розшукової діяльності та взаємодії між поліцією та судом. Використання інформаційно-технічних засобів закріплене в правових нормах законодавства і має офіційний характер. Так, § 850 Penal Code [12] регламентує використання телеграфного ордеру на арешт, а саме працівник поліції, отримавши телеграфну копію ордеру на арешт або електронну копію, що може бути відправлена через будь-який електронний пристрій, має право діяти так, наче він

отримав оригінал ордеру, виданий суддею. Звісно, що такі широкі можливості дій працівника поліції за допомогою інформаційної бази даних значно покращують ефективність і швидкість його роботи. Збір інформації в централізовані бази даних (NCIC) і швидка передача її за місцем вимоги мають велике значення в процесуальній діяльності поліції США. Наявність у Кодексі правової регламентації використання телеграфного ордеру, переданого через будь-які електронні пристрої, безперечно свідчить про високий рівень застосування в процесуальній діяльності інформаційних технологій. Отже, зважаючи на міжнародний досвід, а також позитивну практику роботи ЄРДР й автоматизованої системи документообігу суду, вчені пропонують запровадити автоматизовану систему документообігу під час досудового розслідування (далі – АСД) та законодавчо її закріпити [11, с. 249]. Вважаємо досвід США дуже цінним та гідним для інтегрування у систему інформаційного забезпечення досудового розслідування у нашій державі. Таким чином, створення штучних перепон для взаємодії між підрозділами призводить до втрати або фальсифікації інформаційного забезпечення досудового розслідування. Останнє, своєю чергою, є основним підґрунтям для реалізації завдань кримінального процесу, у зв'язку із чим порушення інформаційного функ-

ціонування рівнозначне порушенню процесу досудового розслідування.

Таким чином, проведені дослідження дозволило підсумувати, що під нормативним регулюванням інформаційного забезпечення досудового розслідування пропонуємо розуміти координацію процесу пошуку, отримання та доступу до доказової інформації в межах регулювання суспільних відносин, які виникають під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, що реалізується за допомоги юридико-технічних засобів із метою захисту сукупності соціальних та державних інтересів.

Всі наявні недоліки нормативного регулювання інформаційного забезпечення досудового розслідування можна поділити на декілька категорій: 1) недоліки, пов'язані із відсутністю узгодженості між нормативно-правовими актами, котрі регулюють різні суспільні відносини; 2) недоліки, пов'язані із рудиментарним підходом законодавця до оцінки кримінального процесуального інструментарію; 3) недоліки, пов'язані із відсутністю чіткої кореляції між нормативно-правовими актами, котрі регулюють діяльність різних підрозділів, котрі здійснюють досудове розслідування; 4) недоліки тимчасового характеру, пов'язані з особливим правовим режимом у державі.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затверджена Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
4. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затверджені Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
5. Волобуєв А.Ф., Бажанюк В.В. Проведення експертизи за кримінальним процесуальним законодавством України. URL: http://eprints.cdu.edu.ua/4370/1/arad_law.pdf.
6. Кривошипин В.Г. Актуальні проблеми досудового розслідування. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/424/teoretichni_aspekti_organizaciyi_dosudov.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
7. Водько П.П. Фундаментальные положения оперативно-розыскной деятельности Украины нуждаются в корректировке. *Оперативно-розыскная деятельность та кримінальний процес: теоретико-практичний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. 22–23 квітня 2015 р. Одеса : ОДУВС, 2015. С. 9–12.
8. Бандурка О.М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія. Харків : Золота миля, 2012. 620 с.
9. Волобуєв А.Ф. Проблеми взаємодії суб'єктів досудового розслідування злочинів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. Вип. 3. С. 270–276.
10. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затверджене Наказом Генерального прокурора України від 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.
11. Ангеленюк М.Ю. Автоматизація документообігу окремих аспектів взаємодії слідчого та прокурора під час досудового розслідування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ* : зб. наук. праць. Серія «Юридична». Львів. 2017. № 1. С. 244–253.
12. Анапольська А.І. Автоматизоване робоче місце як один із напрямів удосконалення роботи слідчого. URL: <http://aspirantura.16mb.com/doc/conf2015/s2/>.

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> [in Ukrainian].
3. Instrukttsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert research]: zatverdzhena Nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy 08.10.1998 № 53/5 (u redaktsii nakazu Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 26.12.2012 № 1950/5). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [in Ukrainian].
4. Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies]:

zatverdzeni Nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy 08.10.1998 № 53/5 (u redaktsii nakazu Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 26.12.2012 № 1950/5). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [in Ukrainian].

5. Volobuiev A.F., Bazhaniuk V.V. Provedennia ekspertyzy za kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy [Examination according to the criminal procedural legislation of Ukraine]. Retrieved from: http://eprints.edu.edu.ua/4370/1/ara_d_law.pdf [in Ukrainian].

6. Kryvopyshyn V.H. Aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannia [Actual problems of pre-trial investigation]. Retrieved from: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/424/teoretichni_aspekti_organizaciyi_dosudov.pdf?sequence=2&isAllowed=y [in Ukrainian].

7. Vodko P.P. (2015) Fundamentalniye polozheniya operatyvno-rozisknoi deiatelnosti Ukrayny nuzhdaiutsia v korrektyrovke. *Operatyvno-rozshukova diialnist ta kryminalnyi protses: teoretyko-praktyolohichniy diskurs shchodo yikh spivvidnoshennia v umovakh reformuvannia orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy*. Materialy mizhnarod. nauk.-prakt. konf. 22–23 kvitnia 2015 r. Odesa: ODUVS. S. 9–12 [in Russian].

8. Bandurka O.M. (2012) Teoriia i praktyka operatyvno-rozshukovoi diialnosti [Theory and practice of operational investigative activity]: monohrafiia. Kharkiv: Zolota mylia. 620 s. [in Ukrainian].

9. Volobuiev A.F. (2015) Problemy vzaiemodii subiektiv dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv [Problems of interaction of subjects of pre-trial investigation of crimes]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. Vyp. 3. S. 270–276 [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro Yedyniy reiestr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia [Regulations on the Unified register of pre-trial investigations, the procedure for its formation and maintenance], zatverdzhene Nakazom Heneralnoho prokurora Ukrainy vid 30.06.2020 № 298. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> [in Ukrainian].

11. Anhelienik M.Yu. (2017) Avtomatyzatsiia dokumentoobihu okremykh aspektiv vzaiemodii slidchoho ta prokurora pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Automation of the document flow of certain aspects of the interaction between the investigator and the prosecutor during the pre-trial investigation]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav: zb. nauk. prats. Lviv. Seriia yurydychna*. 2017. № 1. C. 244–253 [in Ukrainian].

12. Anapolska A.I. Avtomatyzovane roboche mistse yak odyn iz napriamiv udoskonalennia roboty slidchoho [Automated workplace as one of the ways to improve the investigator's work]. Retrieved from: aspirantura.16mb.com/doc/conf2015/s2/ [in Ukrainian].

Kovalova Olha,

PhD in Law

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>

INDIVIDUAL GAPS IN STATUTORY REGULATION OF INFORMATION SUPPORT OF PRE-TRIAL INVESTIGATION IN UKRAINE

The article examines certain gaps in the regulatory and legal regulation of information provision of pre-trial investigation in Ukraine. It is indicated that the information support of the pre-trial investigation should include: 1) the process of getting to know the prosecution, which provides an opportunity to timely and objectively correctly prove the guilt of the subject of the criminal offense; 2) provision of legal assistance by a defense attorney during a pre-trial investigation – as a set of measures and means aimed at parallel search and disclosure of information that contributes to the release of a person from criminal liability/punishment, or reduction of its severity; 3) optional assistance of other participants in the criminal process (victim, suspect, etc.), which contributes to supplementing the evidentiary complex in a specific criminal proceeding. It is noted that the establishment of a clear correlation between the units that are related to the investigation is difficult to overestimate, because such a balance provides an opportunity to approach criminal proceedings more objectively and to reveal criminal offenses in the shortest possible time. That is why the criminal procedural legislation is the main normative legal act, which should establish a clear algorithm of joint investigative activity. It is summarized that all the existing shortcomings of the regulatory regulation of information provision of pre-trial investigation can be divided into several categories: 1) shortcomings associated with the lack of consistency between regulatory and legal acts that regulate various social relations; 2) shortcomings associated with the legislator's rudimentary approach to the evaluation of criminal procedural tools; 3) shortcomings related to the lack of a clear correlation between the normative and legal acts that regulate the activities of various divisions that carry out pre-trial investigation; 4) shortcomings of a temporary nature associated with a special legal regime in the state.

Key words: pre-trial investigation, information provision, criminal process, normative and legal regulation, shortcomings, criminal offense.

Надійшла до редколегії: 29.08.2022

УДК 343.545

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-53-57>**Коссе Валерій Валерійович,**

заступник директора МЦПП «Академія поліції»

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6576-0620>

СУТЕНЕРСТВО ЯК КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОСТІ

У статті розглядається сутенерство як кримінально протиправний феномен сучасності. Вказано, що сутенерство або втягнення особи у зайняття проституцією часто є латентними, оскільки, по-перше, вони є дуже складними у виявленні та доказуванні як об'єктивних обставин, так і суб'єктивних. По-друге, потерпілі особи не завжди виявляють бажання звертатись до правоохоронних органів через низку факторів, превалюючими з яких є зневіра у дієвості законодавства, наявність шаблонного уявлення про нігілізм поліції та небажання оприлюднювати факт посягання на власну честь, гідність та статеvu свободу тощо. Зазначено, що під сутенерством необхідно розуміти складну кримінально протиправну діяльність особи, яка полягає у підборі осіб жіночої та/або чоловічої статі для надання сексуальних послуг, а також реалізація будь-яких організаційсько-управлінських функцій (контактування із клієнтами, фізичний та медичний захист, розробка графіка та переліку послуг тощо), пов'язаних із діяльністю цих осіб. Основними діями сутенера є: 1) відбір осіб, які надаватимуть сексуальні послуги, узгодження переліку послуг; 2) пошук та первісний контакт із клієнтами, встановлення винагороди; 3) забезпечення транспортування до клієнта або житлової площі, придатної для надання сексуальних послуг; 4) забезпечення особистої безпеки особи, яка надає сексуальні послуги; 5) забезпечення медичної допомоги особі, яка надає сексуальні послуги. Підсумовано, що на тепер розуміння феномену сутенерства є занадто вузьким та надмірно рудиментарним. Основна проблема полягає у сприйнятті такого роду діяльності крізь призму корисливого мотиву, що як з теоретичної, так і з практичної точки зору ускладнює процес боротьби з кримінальними правопорушеннями.

Факт наявності корисливого мотиву у сутенера має бути визначений кримінальним законодавством як обтяжуюча обставина, однак у жодному разі не як визначальна.

Ключові слова: проституція, сутенерство, звідництво, кримінальне правопорушення, сексуальні послуги, кримінальне законодавство.

Постановка проблеми. На сьогодні кримінальні правопорушення, котрі тим чи іншим чином пов'язані зі статевими потребами людей, є досить поширеними, що негативно впливає на моральний розвиток суспільства. Особливе занепокоєння викликає актуальність такого суспільно небезпечного діяння, як сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією. Варто звернути увагу на те, що, незважаючи на те, що вказане діяння в окремих європейських державах давно визнане законним та навіть таким, що робить значний внесок в економічний розвиток країн, низка негативних факторів від такого роду заняття є очевидною. Такими факторами є поширення захворювань, що передаються статевим шляхом, зниження етичного та морального розвитку неповнолітніх осіб, зростання випадків кримінально протиправної активності, погіршення демографічного розвитку суспільства тощо. З огляду на вказане ми не можемо заперечувати наявність серйозної небезпеки низці суспільних відносин, у зв'язку із чим пропонуємо зупинитись більш детально на розгляді сутенерства як кримінально протиправного феномену сучасності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі сутенерства або втягнення особи у зайняття

проституцією присвятили увагу багато вчених, серед яких необхідно виділити А.В. Андрушка, А.М. Бабенка, А.В. Байлова, В.С. Батиргарєєву, В.І. Борисова, І.О. Бандурку, А.А. Небитова, А.М. Орлеана, М.І. Хавронюка та ін.

Метою статті є розгляд особливостей сутенерства як сучасного кримінально протиправного феномену.

Виклад основного матеріалу. Головним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 КК України, є моральні засади суспільства у сфері задоволення статевих потреб людей, адже моральні й правові норми забороняють статеві зносини за винагороду чи з використанням фізичного або психічного примусу і, навпаки, стимулюють правомірні добровільні статеві зносини на основі симпатії. Додатковим обов'язковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 303 Кримінального кодексу (далі – КК) України, може бути статева свобода, здоров'я, воля й гідність особи, власність. Потерпілим від злочину може бути фізична особа чоловічої та жіночої статі. Водночас у кваліфікованому й особливо кваліфікованому складах злочину спеціальний потерпілий – особа, що перебуває в матеріальній чи службовій залежності

від особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також неповнолітній і малолітній. На відміну від кримінального законодавства, у кримінальному провадженні особа не завжди визнається потерпілою [1, с. 43]. Варто звернути увагу на те, що такого роду кримінальні правопорушення часто є латентними, оскільки, по-перше, вони є дуже складними у виявленні та доказуванні як об'єктивних обставин, так і суб'єктивних. По-друге, потерпілі особи не завжди виявляють бажання звертатись до правоохоронних органів через низку факторів, превалюючими з яких є зневіра у дієвості законодавства, наявність шаблонного уявлення про нігілізм поліції та небажання оприлюднювати факт посягання на власну честь, гідність та статусу свободи тощо. Якщо йдеться про сутенерство, то підлеглі сутенеру особи не відчувають протиправного впливу, а тому вважають таку співпрацю вигідною для обох сторін.

У загальному розумінні небажання особи визнавати себе потерпілою в кримінальних правопорушеннях, що належать до приватного обвинувачення, є обставиною, що виключає можливість початку кримінального провадження або ж є безумовною підставою для закриття кримінального провадження. Так, відповідно до ч. 4 ст. 26 КПК України кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК України, його представника від обвинувачення, є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Оскільки злочин, передбачений ст. 303 КК України, згідно зі ст. 477 КПК України, не належить до приватного обвинувачення, то кримінальне провадження щодо сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією розпочинається незалежно від того, чи вважає особа себе потерпілою в кримінальному провадженні. Тому констатація кримінально-правових ознак потерпілого в злочині, передбаченому ст. 303 КК України, не завжди супроводжується визнанням цієї особи потерпілою в кримінальному провадженні [1, с. 44]. Такий законодавчий підхід дає можливість органам досудового розслідування своєчасно реагувати на випадки вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 303 КК України, та реалізовувати завдання кримінального законодавства навіть, коли особа, яка фактично потерпіла від такого діяння, не виявляє активного бажання отримати певну сатисфакцію. Не в усіх випадках кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство має «працювати» тільки тоді, коли цього хоче потерпілий. Останній є елементом суспільства, котре охороняється нормами права, а тому у всіх можливих випадках останнє має діяти.

Об'єктивну сторону кримінального правопорушення, юридичний склад якого передбачено ст. 303 КК України, утворюють альтернативні діяння: 1) втягнення особи в заняття проституцією; 2) примушування особи до зайняття проституцією; 3) сутенерство. У теорії кримінального права здебільшого під проституцією розуміють заняття особою жіночої чи чоловічої статі систематичним наданням сексуальних послуг невідзначеному колу осіб протилежної або власної статі за матеріальним винагороду, що є постійним, основним чи додатковим джерелом доходу [2, с. 1027]. Втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до неї полягає у схилянні особи до такої діяльності визначеними в законодавстві способами. Це може бути використання обману, шантажу, уразливого стану цієї особи, застосування чи погроза застосування насильства. Спо-

соби втягнення, на відміну від способів примушування до заняття проституцією, різні. Втягнення можливе шляхом використання обману, шантажу чи уразливого стану особи, а примушування – лише шляхом застосування чи погрози застосування насильства. Тому ці способи залучення до заняття проституцією необхідні диференціювати залежно від ступеня їх суспільної небезпеки. Розглядаючи сутенерство, слід відзначити, що в первинній редакції ч. 4 ст. 303 КК України воно визначалось як створення, керівництво або участь в організованій групі, що забезпечує діяльність із надання сексуальних послуг особами чоловічої та жіночої статі з метою отримання прибутків [1, с. 45]. Варто звернути увагу на те, що сутенерство є досить широким поняттям, котре може включати майже необмежений перелік обов'язків, котрі виконує особа у відношенні іншої особи, яку вона забезпечує роботою у сфері надання сексуальних послуг.

Після внесення змін до КК України [3], відповідно до примітки 1 до ст. 303 зазначеного Закону, під сутенерством слід розуміти дії особи із забезпечення заняття проституцією іншою особою. Водночас у теорії кримінального права його визначають по-різному. В.А. Ломако вважає, що сутенерство полягає у створенні умов для сексуальної експлуатації осіб, здійсненні нагляду й опіки над ними, захисті від конкурентів, забезпеченні транспортом, відверненні насильства чи обману з боку клієнтів та інших діяч, що забезпечують умови сексуальної експлуатації таких осіб [4, с. 607]. В.Т. Дзюба стверджує, що сутенерство – це діяльність як чоловіка, так і жінки щодо забезпечення заняття проституцією іншою особою (охорона повій, забезпечення необхідними засобами, надання транспорту, медичної допомоги, підшукування клієнтів тощо). Ця діяльність спрямована на отримання матеріальної вигоди від заробітків за надання сексуальних послуг [2, с. 1028]. На думку В.О. Навроцького, сутенерство може виражатись у наданні приміщень, охороні, транспортуванні проституток до замовників, звідництві, рекламуванні, встановленні корупційних зв'язків для забезпечення невтручання державних органів тощо. Зазвичай це здійснюється підпільно або прикривається легальними формами (утримання нічних клубів, масажних кабінетів, служб знайомств тощо) [5, с. 884]. На нашу думку, під сутенерством необхідно розуміти складну кримінально протиправну діяльність особи, яка полягає у підборі осіб жіночої та/або чоловічої статі для надання сексуальних послуг, а також реалізація будь-яких організаторсько-управлінських функцій (контактування із клієнтами, фізичний та медичний захист, розробка графіка та переліку послуг тощо), пов'язаних із діяльністю цих осіб. Таким чином, основними діями сутенера є: 1) відбір осіб, які надаватимуть сексуальні послуги, узгодження переліку послуг; 2) пошук та первісний контакт із клієнтами, встановлення винагороди; 3) забезпечення транспортування до клієнта або житлової площі, придатної для надання сексуальних послуг; 4) забезпечення особистої безпеки особи, яка надає сексуальні послуги; 5) забезпечення медичної допомоги особі, яка надає сексуальні послуги.

Своєю чергою вчені під сутенерством здебільшого розуміють здійснення охорони повій та нагляду за ними, захист їх від конкурентів, забезпечення транспортом, відвернення насильства чи обману з боку клієнтів, забезпечення необхідними засобами, надання медичної допомоги, підшукування клієнтів, надання приміщень, транспортування проституток до замовників, рекламування, встанов-

лення корупційних зв'язків для забезпечення невторчання державних органів тощо. У тлумачному словнику «забезпечувати» означає: постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [6, с. 375]. Отже, забезпечення заняття проституцією – це створення надійних для неї умов, надання необхідних засобів до існування особам, що нею займаються, їхній захист тощо. Водночас вивчення судової практики свідчить, що особи, які займаються сутенерством, зазвичай самі примушують чи втягують до заняття проституцією. Тобто примушування або втягнення до заняття проституцією та сутенерство – це взаємопов'язана діяльність одних і тих же осіб. Крім того, сутенери з метою забезпечення тривалої злочинної діяльності, а також розширення бізнесу систематично втягують або примушують до заняття проституцією нових осіб. Таким чином, оскільки в найбільш загальному вигляді всі діяння, що утворюють об'єктивну сторону злочину, пов'язані з діяльністю сутенера, їх можна вважати сутенерством у широкому значенні слова. Таку позицію може бути покладено в основу вдосконалення підстав кримінальної відповідальності за протиправні дії сутенера шляхом розширення визначення сутенерства або розроблення більш чітких критеріїв його відмежування від суміжних діянь [1, с. 47]. Цікавим є те, що протягом тривалого проміжку часу в Україні ведуться палкі дискусії щодо можливості легалізації сутенерства та проституції. В цьому прагненні вчені звертаються до зарубіжного досвіду (наприклад, Нідерландів), котрий свідчить, що ліцензування такої діяльності досить помітно та позитивно впливає на економіку держави, сприяє більш серйозному ставленню до забезпечення здоров'я населення (у т.ч. зниженні випадків інфікування ВІЛ/СНІДом, що зумовлено обов'язковим медичним оглядом працівників сфери сексуальних послуг), а також надає працівникам можливість отримувати страховий стаж.

Щодо зарубіжних досліджень, то Барбара Бренц та Кетрін Хаусбек (Barbara G. Brents and Kathryn Hausbeck, 2007) аналізують вплив пізніх капіталістичних економічних структур та культурних практик на сексуальність на прикладі штату Невада, де проституція є повністю легалізованою і не вважається аморальною [7, с. 425]; Валері Джеймс (Valerie Jenness, 1990) розглядає трансформацію проституції від «гріха» до звичайної роботи, яка не осуджується суспільством [8, с. 423], Нінос П. Малек (Ninos P. Malek, 2018) вказує, що випадкові сексуальні стосунки не стають більш аморальними, якщо одна сторона пропонує іншій грошові кошти в обмін на секс, а друга сторона на це погоджується, і проституція не є принизливою [9]. Особа, яка займається проституцією не перетинає межу, після якої настає загроза суспільству, осуд і переслідування, жодним чином не зачіпає інтереси суспільства та держави; в зайнятті проституцією, сутенерством та похідній діяльності немає ні суспільної небезпеки, ні суспільної шкоди; переваг легалізації проституції значно більше, ніж ризиків. Перевагами у разі легалізації проституції є такі: 1) поповнення державного бюджету за рахунок податків, отриманих від легалізації проституції: ці кошти мають працювати на українську економіку, звідки вони і здобуті, Українська держава стане більш соціальною; 2) соціальне забезпечення повій. Можливість повії входити до профспілки, можливість соціального забезпечення у старості; 3) зниження поширення венеричних хвороб серед населення завдяки проведенню медоглядів повій та здачі аналізів крові; 4) зменшення корупції у правоохоронних органах: Українська держава стане більш правовою. Ризиком у разі легалізації такого виду діяльності є те, що громадська думка ще не готова до таких змін, тому треба її підготувати до можливої легалізації зазначеної діяльності [11]. З огляду на те, що, наприклад, у Нідерландах малозабезпечені особи мають певні привілеї під час звернення до осіб, що надають сексуальні послуги, це також може у перспективі знизити кількість випадків звалтувань та сексуального насильства. Отже, ми можемо говорити про те, що у широкому сенсі легалізація проституції, котра є неминучим феноменом, є допустимою, але лише тоді, коли вона добровільна.

Окремої уваги заслуговує розмежування поняття «сутенерство» та «звідництво для розпусти», оскільки останні регулюються різними нормами кримінального законодавства України (ст.ст. 302 та 303 КК України). Так, поняття звідництва для розпусти передбачає вчинення дій посередницького характеру, що виявляються у сприянні добровільним сексуальним стосункам малознайомих чи незнайомих осіб між собою [12, с. 185]. Воно полягає у проведенні пошуку осіб, які згодні вчинювати розпусні дії, знайомстві або організації зустрічей таких осіб, схиланні осіб до розпусти тощо. Сутенерство, як правило, являє собою більш-менш тривале забезпечення організації зайняття проституцією. Прикладом звідництва буде надання приміщення для розпусти з метою отримання доходу [13]. Таким чином, фактично звідництво для розпусти має розглядатись як одна із форм сутенерства. На нашу думку, сутенерство у сучасному розумінні є досить широким поняттям, котре не можна обмежувати за формальними ознаками, наприклад, такими як тривалість забезпечення надання певних послуг або наявність корисливого мотиву. Вказане свідчить про наявність сумніву у необхідності відокремлення звідництва у самостійну форму кримінально протиправної діяльності, що перевагає кримінальне законодавство та ускладнює роботу правоохоронних органів.

Варто зазначити, що у частині звідництва для розпусти склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 302 КК, є загальним щодо втягнення особи в заняття проституцією та сутенерства (якщо останнє полягає в діях, що зовні нагадують звідництво). Тому для розмежування аналізованих складів вченими пропонується застосувати саме такий підхід – згадати правило кваліфікації конкуренції частини та цілого і за наявності конкуренції застосувати ціле, тобто ст. 303 КК. Отже, якщо йдеться про вплив на свідомість жінки шляхом умовляння, розпалювання низьких спонукань, переконування в доцільності, вигідності певної поведінки тощо з метою її залучення в проституцію, діяння слід кваліфікувати за ст. 303 КК як сутенерство, а якщо воно здійснюється з метою організації групових сексуальних дій, безладних статевих стосунків поза межами проституції – за ст. 302 КК (звідництво для розпусти) [13, с. 715]. Вказане ще раз підтверджує наведену вище тезу про недоцільність створення конкуренцій норм, оскільки такого роду формалізація може призвести до обрання покарання, не співрозмірного із виною правопорушника, що порушує принципи кримінально-законодавства.

Вчені правильно вказують, що під звідництвом для розпусти необхідно розуміти своєрідне посередництво, що відбувається у сприянні добровільним сексуальним

стосункам незнайомих осіб між собою, що може полягати у знайомстві або організації зустрічей таких осіб, у пошуку осіб, які погоджуються займатися розпустою... [14, с. 378]. Аналіз співвідношення понять «проституція», «звідництво», «створення або (та) утримання місць розпусти» зроблено для встановлення логіко-формальних зв'язків між окремими проявами одного і того самого явища розпусти, що фактично були проігноровані у разі встановлення законодавцем кримінальної відповідальності за деякі види (форми) розпусти. Розпушта включає насамперед певні дії у сексуальній сфері людських стосунків. Це розпушта у власному значенні слова. Разом із тим поняттям «розпушта» охоплюються й інші поступки в інших сферах людського буття. Тому нерідко синонімом розпусти у широкому смислі слова є аморалізм, що проявляється саме у буденних поступках (наприклад, хабарництво, жорстокість, брутальність, цинізм, безжалісність, зрадництво та ін.) [15, с. 46]. Варто звернути увагу на те, що наразі кримінальна відповідальність встановлена тільки посередником, які забезпечують функціонування секс-бізнесу. Що стосується самих осіб, які надають такого роду послуги, кримінальне законодавство має прогалину, яка вирішена за рахунок встановлення адміністративної відповідальності. Ймовірно, це можна пояснити законодавчим баченням ступеня суспільної небезпеки, котра визнана незначною.

Створення особою місця розпусти передбачає підготовку чи пристосування помешкання для постійного або періодичного виникнення розпусних дій (притон розпусти). Ці місця призначені для заняття проституцією, для безладних сексуальних стосунків між особами різної або однієї статі, для задоволення сексуальної пристрасті протиприродним способом і тому подібних дій. Це може бути будинок, квартира, кімната в гуртожитку, номер у готелі, офіс чи інше службове приміщення, підсобні приміщення (підвал, сауна, сарай, гараж та інші, де відбуваються розпусні дії). З об'єктивної сторони

суспільно небезпечно полягає у створенні або утриманні місць розпусти, а також у звідництві для розпусти. Утримання місця розпусти припускає, наприклад, пошук клієнтів, оплату оренди приміщення, транспорту, інші фінансові розрахунки, придбання і реалізацію для клієнтів напоїв, продуктів тощо. Звідництво – це своєрідне посередництво, що виражається у сприянні добровільним сексуальним стосункам незнайомих осіб між собою. Воно може полягати в знайомстві або організації зустрічей таких осіб, у пошуку осіб, які погоджуються займатися розпустою тощо [2, с. 1025]. Виходячи із вказаного, можна підсумувати, що як звідництво, так і розпушта є формами проституції та сутенерства. На наш погляд, вирішення наявної проблеми в існуванні декількох норм, які фактично регулюють однакові відносини, можливе за рахунок зміни погляду на сутенерство, котре до сьогодні сприймається як спосіб отримати гроші. Ми погоджуємось із думкою, що наявність корисливого мотиву має сприйматись як обтяжуюча обставина та повинна бути виокремлена у самостійну частину.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що натепер розуміння феномену сутенерства є занадто вузьким та надмірно рудиментарним. Основна проблема полягає у сприйнятті такого роду діяльності крізь призму корисливого мотиву, що як з теоретичної, так і з практичної точки зору ускладнює процес боротьби з кримінальними правопорушеннями. Факт наявності корисливого мотиву у сутенера має бути визначений кримінальним законодавством як обтяжуюча обставина, однак у жодному разі не як визначальна. Виділення у самостійну норму звідництва та створення місць для розпусти, які фактично входять до діяльності сутенера, обтяжують КК України та мають бути інтегровані в норму, яка передбачає кримінальну відповідальність за сутенерство та втягнення особи у зайняття проституцією із попереднім переглядом дефініції та сутності сутенерства.

Список використаних джерел

1. Небитов А.А. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією: аналіз складу злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 41–50.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, С.В. Фесенка. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n976>.
4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. Київ : Юрид. думка, 2012. 1316 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
7. Barbara G. Brents., Katryn Hausbeck. Marketing Sex: US Legal Brothels and Late Capitalist Consumption Sexualities. 2007. Vol. 65. No. 1. P. 425–439.
8. Valerie Jenness. From Sex as Sin to Sex as Work: Coyote and the Reorganization of Prostitution as a Social problem. Oxford University Press. 1990. Vol. 37. No. 3. P. 403–420.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Михайлін А.І., Радутний О.Е. Легалізація проституції та сутенерства як юридична та соціальна проблема. URL: http://forumprava.pp.ua/files/032-040-2020-2-FP-Mykhailyn,Radutnyi_5.pdf.
11. Горпинюк О.П. Актуальні проблеми кваліфікації складів злочинів проти моральності. *Порівняльно-аналітичне право*. № 3. 2017. С. 184–188.
12. Вовк А.Є. Питання відмежування звідництва та сутенерства в кримінальному праві України та зарубіжних країн. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20554/1/АКТУАЛЬНІ%20ПРОБЛЕМИ%20КРИМІНАЛЬНОГО%20ПРАВА_p194-197.pdf.
13. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

14. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.

15. Усагова Т.І. Кримінологічна характеристика та запобігання створенню або утриманню місць розпусти і звідництву в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 330 с.

References

1. Niebytov A.A. (2014) Sutenerstvo abo vtiahnennia osoby v zaniattia prostytutsiieiu: analiz skladu zlochynu [Pimping or engaging a person in prostitution: analysis of the composition of the crime]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 41–50 [in Ukrainian].

2. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (2008) [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine] / za zah. red. P.P. Andrushka, V.H. Honcharenka, Ye.V. Fesenska. 2-he vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv: Dakor. 1428 s. [in Ukrainian].

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 5 kvitnia 2001 roku. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n976> [in Ukrainian].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar (2013) [Criminal Code of Ukraine: Scientific and practical commentary]: u 2 t. / za zah. red. V.Ya. Tatsiia, V.P. Pshonky, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. 5-te vyd., dopov. Kharkiv: Pravo. T. 2: Osoblyva chastyna / Yu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin ta in. 1040 s. [in Ukrainian].

5. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (2012) [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine] / za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. 9-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv: Yuryd. dumka, 1316 s. [in Ukrainian].

6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2009) [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (z dod., dopov. ta SD) / uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF "Perun". 1736 s. [in Ukrainian].

7. Barbara G. Brents, Katryn Hausbeck. (2007) Marketing Sex: *US Legal Brothels and Late Capitalist Consumption Sexualities*. Vol. 65. No. 1. P. 425–439 [in English].

8. Valerie Jenness. (1990) From Sex as Sin to Sex as Work: Coyote and the Reorganization of Prostitution as a Social problem. *Oxford University Press*. Vol. 37. No. 3. P. 403–420 [in English].

9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].

10. Mykhailin A.I., Radutnyi O.E. Lehalizatsiia prostytutsii ta sutenerstva yak yurydychna ta sotsialna problema [Legalization of prostitution and pimping as a legal and social problem]. Retrieved from: http://forumprava.pp.ua/files/032-040-2020-2-FP-Mykhailyn,Radutnyi_5.pdf [in Ukrainian].

11. Horpyniuk O.P. (2017) Aktualni problemy kvalifikatsii skladiv zlochyniv proty moralnosti [Actual problems of qualification of compounds of crimes against morality]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 3. S. 184–188 [in Ukrainian].

12. Vovk A.Ie. Pytannia vidmezhuвання zvidnytstva ta sutenerstva v kryminalnomu pravi Ukrainy ta zarubizhnykh krain [The issue of distinguishing between pimping and pimping in the criminal law of Ukraine and foreign countries]. URL:http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20554/1/AKTUALNI%20PROBLEMY%20KRYMINALNOHO%20PRAVA_p194-197.pdf [in Ukrainian].

13. Dudorov O.O., Khavroniuk M.I. (2014) Kryminalne pravo [Criminal law]: navchalnyi posibnyk / za zah. red. M.I. Khavroniuka. Kyiv: Vaite, 2014. 944 s. [in Ukrainian].

14. Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna (2010) [Criminal law of Ukraine: Special part]: pidruchnyk / Yu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin ta in.; za zah. red. V.V. Stashysa, V.Ia. Tatsiia. 4-e vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv: Pravo, 608 s. [in Ukrainian].

15. Usatova T.I. (2018) Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia stvorenniu abo utrymanniu mistv rozpusty i zvidnytstvu v Ukraini [Criminological characteristics and prevention of creation or maintenance of places of debauchery and prostitution in Ukraine]. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv. 330 s. [in Ukrainian].

Kosse Valeriy,

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6576-0620>

PIMPING AS A CRIMINALLY ILLEGAL PHENOMENON OF TODAY

The article considers pimping as a criminally illegal phenomenon of our time. It is indicated that pimping or involving a person in prostitution is often latent because, firstly, it is very difficult to identify and prove both objective and subjective circumstances. Secondly, victims do not always show a desire to turn to law enforcement agencies due to a number of factors, the most prevalent of which are disbelief in the effectiveness of legislation, the presence of a stereotyped idea of police nihilism, and reluctance to publicize the fact of encroachment on one's honor, dignity, and sexual freedom, etc. It is noted that pimping should be understood as a complex criminally illegal activity of a person, which consists in the selection of female and/or male persons for the provision of sexual services, as well as the implementation of any organizational and managerial functions (contact with clients, physical and medical protection, development schedule and list of services, etc.) related to the activities of these persons. The main actions of a pimp are: 1) selection of persons who will provide sexual services, coordination of the list of services; 2) search and initial contact with clients, establishment of remuneration; 3) providing transportation to the client or living space suitable for providing sexual services; 4) ensuring the personal safety of a person who provides sexual services; 5) provision of medical assistance to a person who provides sexual services. It is concluded that today the understanding of the phenomenon of pimping is too narrow and excessively rudimentary. The main problem lies in the perception of this kind of activity through the prism of a selfish motive, which complicates the process of combating criminal offenses both from a theoretical and a practical point of view. The fact that the pimp has a selfish motive should be defined by the criminal law as an aggravating circumstance, but in no case as a determining factor.

Key words: prostitution, pimping, pandering, criminal law enforcement, sexual services, criminal law.

Надійшла до редколегії: 31.08.2022

УДК 343.91: 343.851

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-58-63>**Посудевський Ілля Валерійович,**

ад'юнкт

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8924-8752>

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНОЗЕМЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ У СКЛАДІ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ГРУП В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню актуальної у вітчизняній та зарубіжній кримінологічній науці проблеми – особи злочинця. У ній на основі системного аналізу теоретичних наукових положень, норм законодавства та матеріалів слідчої і судової практики розкриваються проблемні питання особи злочинця як елемента кримінологічної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються іноземцями у складі організованих злочинних груп в Україні, визначається зміст цього елемента та обґрунтовується його структура.

Доведено, що така характеристика іноземця, який вчиняє корисливо-насильницькі злочини у складі організованих злочинних груп, є певною сукупністю рис і властивостей (природжених або набутих у процесі соціалізації), притаманних цим особам. У зв'язку з чим автором проаналізовано структурні компоненти такої особи злочинця, встановлено соціально-демографічні (здебільшого це особи чоловічої статі, громадяни російської федерації, Грузії, Азербайджану, Молдови, Вірменії, Узбекистану, віком від 25 до 50 років, які не відчують мовленнєвого бар'єру (орієнтуються в українському соціумі)), соціально-рольові (із середнім рівнем інтелекту та низькими рівнем освіти і культури, неодружені, не зайняті суспільно корисною працею (тимчасово непрацюючі або безробітні)), кримінально-правові (раніше судимі та/або перебувають у міжнародному розшуку за вчинення кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, власності, статевої свободи чи недоторканості особи) та індивідуальні морально-психологічні характеристики (їх ціннісні орієнтації спрямовані на корисливо-споживацький спосіб життя, вони схильні до вчинення насильницьких дій і реалізації агресивних стереотипів, із заздалегідь обміркованим наміром, у ролі організаторів (росіяни), виконавців чи пособників (чеченці, грузини та азербайджанці) у вчиненні корисливо-насильницьких злочинів за попередньою змовою у кількості 3–4 особи), що позначаються на особливостях їхньої злочинної поведінки, на основі чого проведена їх типологізація.

За ступенем стійкості корисливо-насильницького спрямування визначено такі основні типи: 1) приховано-раціональний – до моменту вчинення протиправного діяння характеризувалися позитивною поведінкою; 2) проміжний – схильні до правопорушень, однак спрямованість на вчинення корисливо-насильницьких злочинів явно не виражена; 3) агресивний – домінуюча, демонстративна, агресивна поведінка із застосуванням насильства як єдиного способу задоволення корисливих потреб, а також утвердження авторитету в злочинному середовищі й негативним ставленням до життя і здоров'я іншої особи; 4) злісний – яскраво виражена антигромадська спрямованість, що вирізняється особливою агресією стосовно громадян України, іноземців, які перебувають на законних підставах у країні, або ворожістю до самої держави.

Ключові слова: іноземець, користь, насильство, корисливо-насильницька злочинність, кримінологічна характеристика, особа злочинця, організована злочинна група.

Постановка проблеми. Однією з умов розбудови України як демократичної правової держави є якісне оновлення системи кримінальної юстиції, інституції якої здатні забезпечити охорону прав і свобод людини, боротьбу зі злочинністю, захист інтересів суспільства та держави, у тому числі передбаченими законом засобами поліцейської діяльності. Під час реалізації Кримінального процесуального кодексу України (2012) докорінно змінено модель кримінального провадження, правовий статус його учас-

ників, процесуальну форму досудового розслідування та судочинства загалом. У зв'язку з приведенням кримінального процесуального законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів особливої актуальності набуває ґрунтовне дослідження правових механізмів функціонування підрозділів Національної поліції України, на які, згідно з компетенцією, покладено завдання щодо запобігання, виявлення та припинення більшості корисливо-насильницької та організованої злочинності.

Водночас активізація корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються іноземцями у складі організованих злочинних груп, є характерною рисою всіх держав, незалежно від їх економічного розвитку. На жаль, не є винятком і Україна. На державному рівні вирішення проблеми запобігання таким злочинам потребує негайного реагування з боку правоохоронних органів, а також взаємодії вчених і дослідників у сфері міжнародної правової діяльності щодо подолання цього негативного суспільно небезпечного діяння у межах дотримання фундаментальних прав людини, що неможливо без комплексного вивчення ознак кримінологічної характеристики особи злочинця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук шляхів кримінологічного вивчення особи злочинця набув доктринального осмислення у працях А.А. Бабенка, В.С. Батиргарєєвої, А.А. Вознюка, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, С.Ф. Денисова, О.М. Джужі, Г.П. Жаровської, А.П. Закалока, А.В. Калініної, О.Г. Кулика, О.М. Литвинова, М.В. Підбоячного, М.О. Семенишина, Ю.О. Стрелковської, В.В. Тищенко, С.А. Шалгунової, С.В. Якимової та інших. Праці згаданих учених мають фундаментальний характер і становлять підґрунтя для подальшого наукового пошуку. Однак в умовах поширення міграційних процесів, корисливості, жорстокості, насильства, організованості, що пов'язане з використанням вогнепальної та холодної зброї, нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, окремого комплексного вивчення потребує особа іноземця, який вчиняє корисливо-насильницькі злочини у складі організованих злочинних груп.

Мета статті – надати кримінологічну характеристику іноземця, який вчиняє корисливо-насильницькі злочини у складі організованих злочинних груп в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розробляючи дієві заходи із запобігання корисливо-насильницьким злочинам, що вчиняються іноземцями у складі організованих злочинних груп в Україні, не можна залишити поза увагою і вивчення проблем, пов'язаних з особою суб'єкта вчинення таких злочинів.

З урахуванням досвіду практичної роботи ми намагалися піддати аналізу матеріали слідчо-судової практики та соціологічні опитування з тим, щоб ця кримінологічна характеристика була реальною, і виявити процеси кримінального характеру, які відбуваються у ній. Негативний показник інтернаціоналізації організованої злочинності виражається в тому, що останніми роками в Україні загострилася проблема злочинності, пов'язаної з іноземними громадянами [9]. Зокрема, у 2014–2015 рр. кількість виявлених правоохоронцями України організованих груп та злочинних організацій етнічного спрямування скоротилася з 18 до 13 (-27,0%), а в наступні роки зросла до 37, тобто у 2,8 раза порівняно з показником 2015 р. Особливо інтенсивне збільшення цього показника спостерігалось у 2017 р. (+54,5%), 2018 р. (+37,1%) та 2021 р. (+28,7%). Серед усіх виявлених злочинних угруповань абсолютну більшість (у середньому 96,6%) становили організовані групи, а на злочинні організації припадало лише 3,4% таких угруповань. Такий аналіз кримінальних проваджень та статистичної звітності Офісу Генерального прокурора [8] також засвідчив, що Київ стає одним із центрів скупчення іноземних громадян, які переслідують досягнення кримінальних цілей. Групи іноземців селяться на території Київської та інших найближчих до столиці областей, де формуються стійкі групи осіб (що складаються як з іноземних громадян, так і з громадян України), що займаються різного роду злочинами, у тому числі корисливо-на-

сильницькими. Так, членами організованих злочинних груп у 2021 році на території Київської області учинено 181 (у 2020 році – 70) кримінальне правопорушення, з них 134 – тяжких та особливо тяжких. Виявлено 46 осіб-іноземців, які вчинили кримінальні правопорушення у складі організованих злочинних груп, з них стосовно 22 застосовано запобіжний захід – тримання під вартою, 11 – домашній арешт, 3 – застава [8].

Спроби сконструювати якесь універсальне, абсолютно істинне, визнане всіма кримінологами і науковцями інших спеціальностей визначення поняття «особа злочинця» до цього часу не увінчалися успіхом, оскільки діяльність людини, як і сама людина, – явище специфічне й індивідуальне у своїх проявах [2, с. 56]. На їхню думку, із методологічної точки зору особа злочинця вивчається крізь призму її структури, яку становлять відповідні ознаки та їх елементи, серед яких найчастіше виділяють такі: соціально-демографічні (стать, вік, освіта, сімейний стан тощо), соціально-рольові (професія, рід занять тощо), кримінально-правові (дані про вид кримінального правопорушення, мотивація кримінально-протиправної поведінки, одноособовий чи груповий характер, вид рецидиву тощо), морально-психологічні (світогляд, духовність, погляди, установка, переконання, ціннісні орієнтації тощо) [1; 3; 4; 11].

На підставі вищевикладеного насамперед розглянемо соціально-демографічні ознаки іноземця, який вчиняє корисливо-насильницькі злочини у складі організованих злочинних груп в Україні. Особливість цієї групи ознак полягає в тому, що ними наділена будь-яка особа, незалежно від того, чи є вона злочинцем, жертвою або іншою сторонньою особою. Однак у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення такі ознаки набувають кримінологічного значення, без урахування яких досить складно організовувати запобіжну діяльність за відповідним напрямом.

Статевий розподіл кількості таких іноземців свідчить про майже абсолютне домінування дорослих осіб чоловічої статі (98%). На думку В.О. Тюніна, суттєва перевага чоловіків насамперед пояснюється специфікою таких злочинів, а також психофізичними особливостями чоловіків і жінок, де частка останніх становить лише 2%, які зазвичай не стають виконавцями таких злочинів, а виконують у групі допоміжну роль (надають розвідувальну інформацію, забезпечують житлом, алібі, допомагають із маскуванням, приховуванням або знищенням речових доказів тощо) [13].

Крім цього, на відміну від жінок, чоловіки більшою мірою орієнтовані на агресивність і насильство [6, с. 280], що інколи підсилюється відбуттям покарання в місцях позбавлення волі, а також фоновими явищами (зловживання спиртними напоями та наркотичними речовинами).

Щодо національності іноземця, який вчиняє корисливо-насильницькі злочини у складі організованих злочинних груп в Україні та його етнічної приналежності, то, згідно з результатами дослідження, більшість з них громадяни російської федерації (26%), Грузії (24%), Азербайджану (21%), Молдови (10%), Вірменії (7%) та Узбекистану (6%), а найменший відсоток становлять громадяни Казахстану, Таджикистану і Туркменістану (близько 1–2%).

Вік таких іноземців відзначається зміщенням до більш старших вікових категорій порівняно із загальною злочинністю. У середньому від 25 до 50 років (76%). Частка осіб молодшого віку становить близько 13%, а частка найстаріших (понад 50 років) – 11%. Пік

кримінальної активності осіб припадає на дві категорії: віком 25–29 років (34,8%) і 30–40 років (41,5%).

У кримінологічній літературі вже зверталася увага на той факт, що кримінальне насильство корелює з низькою культурою і проблемами в інтелектуальному розвитку [12, с. 132; 15, с. 87; 16, с. 115–116].

Варто погодитись з А.П. Закалюком, який вважає, що у малоосвічених, інтелектуально і духовно убогих осіб простежується занижена самокритика, вузький кругозір, примітивні потреби, інтереси, нестриманість емоцій, брутальність, егоїзм, безтактність, у зв'язку з чим вони часто задовольняють свої бажання, застосовуючи грубу фізичну силу [4]. Власне, це стосується також і іноземців, оскільки за результатами нашого дослідження більшість обвинувачених (49,6%) мали лише базову середню та повну середню освіту, а базову вищу (ступінь бакалавра) або повну вищу освіту (ступінь магістра) – 14% та 9,4% відповідно. З цього можна зробити висновок, що освітній рівень все-таки впливає на правосвідомість, на здатність вибору суспільно схвалюваного варіанту поведінки й корелює із рівнем культури поведінки у соціумі.

Вивчення сімейного стану злочинців дозволило констатувати, що значна кількість обвинувачених були одружені (42%) й мали на вихованні малолітніх та неповнолітніх дітей. Зазначений відсоток осіб, які перебували у шлюбних відносинах, пояснюється, по-перше, тим, що значна частина осіб перебувала вже у досить зрілому віці, а по-друге, одним із мотивовуючих факторів вчинення таких злочинів є намагання покращити матеріальне становище сім'ї, яка також користується отриманими від кримінально-протиправної діяльності матеріальними благами. До речі, нерідко дружина та діти злочинців перебувають на території іншої країни, зазвичай за місцем походження чоловіка, і не завжди володіють інформацією про «кримінальну» діяльність батька.

У цьому контексті суттєве значення мають відомості про соціальне становище та професію. На нашу думку, поведінка людини залежить від тих соціальних позицій, які вона займає у соціумі, від того, на якій щаблі соціальної стратифікації перебуває. У суспільній діяльності особа виконує низку ролевих функцій, кожна з яких вимагає певної поведінки. Нормативно визначена роль зумовлює і зміст соціально значущих характеристик особи і системи її потреб (чоловік, батько, матеріальна забезпеченість тощо). Якщо розглядати в рамках соціально-рольової групи ознак життєдіяльність злочинців загалом, то отримані результати свідчать про те, що такі іноземці в Україні не займалися суспільно корисною працею (працевдатні, проте тимчасово непрацюючі та безробітні), відповідно 61,9 % і 36,7%, що власне і підтверджує завчасно підготовлені кримінальні наміри та мету приїзду. З числа працюючих іноземців було виявлено охоронців, вантажників та представників робітничих професій на споживчому ринку, загалом, це працівники низької ланки кадрової структури колективних і приватних підприємств, установ, організацій – відповідно 0,4%, 0,3%, 0,6%. Однак, на нашу думку, не зовсім доцільно пов'язувати характер праці і протиправну поведінку особи. В цьому випадку необхідно брати до уваги складний характер взаємодії таких факторів, як культурний і освітній рівень, потреби, інтереси, релігійність, виховання, тобто все те, що у сукупності визначає поведінку людини, тим паче, коли вона перебуває на території іншої країни.

За кримінально-правовими ознаками іноземці, які вчинили корисливо-насильницькі злочини у складі

організованих злочинних груп в Україні, характеризуються такими показниками, як: вид вчиненого кримінального правопорушення, роль у групі; тривалість злочинної діяльності, мотив вчинення, наявність судимості, предмет посягання, вид і розмір покарання.

З огляду на специфіку досліджуваних суспільно небезпечних діянь мотиви кримінальної протиправної поведінки здебільшого мали корисливий характер у різних насильницьких модифікаціях. Для таких іноземців притаманне підвищене почуття незалежності від правової системи держави, на території якої вони вчиняють злочини, правовий нігілізм, орієнтація на задоволення власних потреб або потреб злочинного середовища за допомогою будь-яких засобів і чітке усвідомлення кримінальної протиправності своїх діянь.

При цьому органи досудового розслідування та суд досить глибоко це питання не аналізують. У матеріалах вивчених кримінальних проваджень міститься досить обмежена інформація щодо мотивів і приводів вчинення злочину. Так, якщо на стадії досудового розслідування вони майже не встановлюються, то у судовому рішенні суд, як правило, надає стандартне формулювання «з корисливих мотивів» без розкриття їх основного змісту. Щодо ставлення винуватих до вчиненого злочину, то 58,4% осіб повністю визнали себе винуватими, 25,7% частково визнали свою провину, зокрема, лише по деяких епізодах злочинної діяльності, а 15,9% повністю заперечували свою причетність до злочину.

Варто додати, що значна частина іноземців, які вчинили корисливо-насильницькі злочини у складі організованих злочинних груп в Україні, раніше були судимі – 43% (однак ці дані не є абсолютними, позаяк у більшості кримінальних проваджень та судових справах інформація про погашену та зняту судимість відсутня) або на час затримання перебували в розшуку, у тому числі міжнародному – 15%. Загалом, попередня судимість або розшук цієї категорії осіб здебільшого був пов'язаний із вчиненням ними кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, власності, статевої свободи та недоторканості особи на території України або інших держав.

Визначаючи тривалість злочинної діяльності, потрібно звернути увагу, що більшість корисливо-насильницьких злочинів мали продовжуваний характер. Відповідно до результатів дослідження найбільш небезпечною була розбійна діяльність, поєднана із проникненням у житло громадян, яка у 79,3% випадках тривала до одного року, 16,7% – від одного до трьох років, 4% – більше трьох років. Загальний обсяг збитків по кримінальних провадженнях становив до 10 тис. грн – у 16,7%, до 100 тис. грн – у 30,5%, до 1 млн грн – у 37,6%, понад 1 млн грн – у 15,2%.

Рольовий розподіл засуджених відповідно до вивчених матеріалів судових справ такий: виконавці – 86,6%, організатори – 10,4%, пособники – 4,3%, підбурювачі – 8,7%. Кількість членів групи визначається залежно від потреби в розподілі ролей та способу вчинення корисливо-насильницьких злочинів [7]. Формування груп відбувається зазвичай з ініціативи організатора (68%), яким нерідко є росіянин (33,4%), а виконавцями – ченці (23%), грузини (22%) та азербайджанці (19%).

Здійснений на основі результатів емпіричного дослідження розподіл признаних судами покарань за досліджувані злочини, відповідно до видів та розмірів стягнень, демонструє переважання покарань у вигляді обмеження та позбавлення волі (42,8%).

Дослідження кримінально-правових ознак особистості злочинця варто доповнити даними про обставини,

що пом'якшують та обтяжують покарання, які враховує суд у разі призначення покарання. У більшості вивчених кримінальних проваджень було зазначено, а у судових справах враховано обставини, що пом'якшують покарання (69,1% засуджених), серед яких найбільшу кількість становлять щире каяття особи та активне сприяння у розкритті кримінального правопорушення. Однак можна припустити, що місцями таке каяття є вимушеним і зумовлене намаганням отримати більш м'яке покарання.

У морально-психологічній характеристиці іноземців, які вчиняють корисливо-насильницькі злочини у складі організованих злочинних груп в Україні, виявлено знижені морально-етичні норми та наявність специфічних психологічних ознак. Зокрема, більше ніж 3/4 з них мають виражені риси інтроверсії з меланхолічними типами темпераменту, що відрізняє їх від категорії загальнокримінальних насильницьких злочинців та одночасно це супроводжується підвищеним рівнем драгівливості, запальності, грубості з проявами вербальної і деструктивно спрямованої агресивності, яка поєднується з фізичною агресією. Тобто у осіб простежується переважання прямих проявів агресивності, пов'язаних із порушенням морально-етичних норм, які містять елементи кримінальної поведінки з недостатнім урахуванням вимог реальності і зниженим емоційним самоконтролем.

Вивчення ролі фактора спадковості у формуванні агресивної поведінки, спрямованої на отримання користі, показало, що вона може детермінувати той особистісний поріг, за яким починається активація специфічних нейрогуморальних реакцій, пов'язаних з такою поведінкою [14, с. 128]. Біологічна та соціально-когнітивна моделі пов'язані між собою. Генетичне програмування могло створити готовність до агресії за певних умов, однак чи буде ця готовність реалізована в конкретній дії, на певній території та стосовно громадян, які там проживають, залежить більшою мірою від онтогенезу, ніж від філогенезу.

Значну увагу в контексті з'ясування причин агресивної поведінки, що призводить до прямого чи опосередкованого насильства, науковці приділяли вивченню особливостей психопатичної особистості [5, с. 86]. Зовні риси цієї особи тією чи іншою мірою властиві багатьом людям і переважно сприймаються як моральна деградація. Психопати можуть бути доброзичливими у спілкуванні. З упевненістю ставляться до вияву симпатії інших людей, хоча досить переконливо вміють демонструвати глибокі почуття. Зазвичай такі особи справляють на оточуючих враження дружелюбних, чуйних, доброзичливих і люб'язних людей. На противагу психопатам, цікаві і психологічні характеристики особи маргінала, яким притаманні: дезорганізованість, занепокоєння, тривожність, внутрішнє напруження, що переходить інколи у безпідставну паніку; ізольованість, відчуженість і неприязнь до інших людей; егоцентричність, честолюбство і агресивність тощо. Названі риси маргінала характеризуються підвищеною криміногенністю і майже завжди іманентні насильницьким злочинцям [11].

На основі результатів багаторічного вивчення оперативно-розшукової, слідчої та судової практики з урахуванням власного досвіду роботи у слідчих підрозділах Національної поліції України й проведеної теоретичної розвідки під час вивчення кримінологічної характеристики іноземців, що вчиняють корисливо-насильницькі злочини у складі організованих злочинних груп в Укра-

їні, можна виділити за ступенем стійкості корисливо-насильницького спрямування такі їх основні типи:

1) *приховано-раціональний* – до моменту вчинення протиправного діяння вони мали позитивну чи нейтральну характеристику, дотримувалися встановлених у державі норм права та звичай поведінки. Якщо така особа і мала якісь негативні прояви поведінки або аморальні елементи свідомості, то вони були не помітні;

2) *проміжний* – негативний тип особи, зі схильністю до порушень морально-етичних й адміністративних-правових норм, однак спрямованість на вчинення корисливо-насильницьких злочинів у них явно не виражена;

3) *агресивний* – з негативним ставленням до життя і здоров'я людини, з домінують демонстративною, агресивною поведінкою, що застосовує насильство з корисливих мотивів як єдиний засіб і спосіб заробітку або утвердження авторитету в злочинному середовищі;

4) *злісний* – глибоко деформований тип особи з яскраво вираженою антигромадською спрямованістю, що відрізняється особливою агресією стосовно громадян України або безпосередньо до самих іноземців, які перебувають на законних підставах в Україні, або ворожістю до самої держави, на території якої ця особа вчиняє такі злочини.

Виходячи з цього можна констатувати, що характеристика іноземця який вчиняє корисливо-насильницькі злочини у складі організованих злочинних груп в Україні, є певною сукупністю типових рис, властивостей (природжених або набутих у процесі соціалізації), типологічних ознак особам, які вчиняють такі суспільно небезпечні діяння.

Крім цього, у процесі дослідження зверталася особлива увага на дані щодо фізичного і психічного стану здоров'я суб'єктів таких злочинів. За окремими медичними та процесуальними документами вдалося встановити, що у більшості обстежених не виявлено жодних хронічних (соматичних) захворювань або ж у матеріалах кримінальних проваджень відсутня необхідна інформація. Однак щодо 5,4% засуджених з'ясувалося, що вони мали певні захворювання, серед них – гіпертонія, венеричні захворювання та різні психіко-фізичні вади.

Висновки. Іноземець, який вчиняє корисливо-насильницькі злочини у складі організованих злочинних груп в Україні, – це особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав, зміст кримінологічної характеристики якого розкривається крізь призму соціально-демографічних, соціально-рольових, кримінально-правових та морально-психологічних ознак і властивостей, що виявляються в злочинній поведінці, детермінованій агресією та в якій користь поєднана з насильницьким її задоволенням, зокрема: це особи чоловічої статі (98%), серед яких – громадяни російської федерації (26%), Грузії (24%), Азербайджану (21%), Молдови (10%), Вірменії (7%), Узбекистану (6%), віком від 25 до 50 років (76%), які не відчувають мовленнєвого бар'єру (орієнтуються в українському соціумі), із середнім рівнем інтелекту та низькими рівнем освіти і культури (49%), неодружені (52%), не зайняті суспільно корисною працею (тимчасово непрацюючі – 62% або безробітні – 36%), їхні ціннісні орієнтації спрямовані на корисливо-споживацький спосіб життя, схильні до вчинення насильницьких дій і реалізації агресивних стереотипів, із задалегідь обміркованим наміром, у ролі організаторів (росіяни – 33,4%), виконавців чи пособників (чеченці – 23%, грузини – 22% та азербайджанці – 19%) у вчиненні корисливо-насильницьких злочинів за попередньою змовою у кількості

3–4 особи (40,8%), раніше судимі (43%) та/або перебувають у міжнародному розшуку (15%) за вчинення кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, власності, статевої свободи чи недоторканості особи (43%).

За ступенем стійкості корисливо-насильницького спрямування їх варто розподілити на такі основні типи, як: 1) *приховано-раціональний* – до моменту вчинення протиправного діяння характеризувалися позитивною поведінкою; 2) *проміжний* – схильні до правопорушень, однак спрямованість на вчинення корисливо-на-

сильницьких злочинів явно не виражена; 3) *агресивний* – домінуюча, демонстративна, агресивна поведінка із застосуванням насильства як єдиного способу задоволення корисливих потреб, а також утвердження авторитету в злочинному середовищі й негативним ставленням до життя і здоров'я іншої особи; 4) *злісний* – яскраво виражена антигромадська спрямованість, що вирізняється особливою агресією стосовно громадян України, іноземців, які перебувають на законних підставах в країні, або ворожістю до самої держави.

Список використаних джерел

1. Головкін Б.М. Теоретичні та прикладні проблеми детермінації і запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 406 с.
2. Профілактика злочинів : підручник / за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
3. Жаровська Г.П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія : монографія. Чернівці : Черн. нац. ун-т : Рута, 2018. 567 с.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ, 2007. 424 с.
5. Калініна А.В. Запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 368 с.
6. Кримінологія : підручник. 2-ге вид., перероб. та допов. / за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. Харків, 2018. 416 с.
7. Підбоячний М.В. Кримінологічна характеристика етнічних організованих злочинних груп в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 6-2. Т. 3. С. 212–217.
8. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
9. Стельмахов В., Бондарчук В. Шляхи подолання транснаціональної організованої злочинності. *Наука онлайн: міжнародний електронний науковий журнал*. 2018. № 5. URL: https://nauka_online.com/ua/-publications/yurisprudentsiya/2018/5/shlyahi-podolannya-transnatsionalnoyi-organizovanoi-zlochinnosti/.
10. Стрелковська Ю.О. Кримінологічна характеристика та протидія етнічній організованій злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 148–154.
11. Стрелковська Ю.О. Маргінальність і злочинність: механізми взаємодетермінації. *Правова держава*. 2012. № 14. С. 166–173. URL: http://irbisnbnv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Prav_2012_14_31.pdf.
12. Тацій М.С. Кримінологічний аналіз агресивної корисливо-насильницької злочинності та запобігання їй : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 217 с.
13. Тюнін В.О. Особистість злочинця (представника етнічних меншин), який сприяє учасникам злочинних організацій та укриває їх злочинну діяльність. *Форум права*. 2011. № 2. С. 902–907. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_147.
14. Шалгунова С.А. Кримінологічне вчення про особу насильницького злочинця : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 340 с.
15. Якімова С.В., Маковецька О.М., Омельчук Н.Є. Кримінологія: загальна та особлива частини : підручник. Хмельницький : Хмельниц. ун-т управління та права, 2014. 442 с.
16. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В.В. Чернея, О.М. Джужі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

References

1. Holovkin B.M. (2011) Teoretychni ta prykladni problemy determinatsii i zapobihannia koryslyvii nasylnytskii zlochynnosti v Ukraini: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.08. [Theoretical and applied problems of determination and prevention of mercenary violent crime in Ukraine]. Kharkiv. 406 s. [in Ukrainian].
2. Dzhuzha O.M., Vasylevych V.V., Hida O.F. ta in (2011) Profylaktyka zlochyniv: pidruchnyk [Crime prevention]. Kyiv. 720 s. [in Ukrainian].
3. Zharovska H.P. (2018). Transnatsionalna orhanizovana zlochynnist v Ukraini: fenomen, determinatsiia, protydiia: monohrafiia [Transnational organized crime in Ukraine: phenomenon, determination, counteraction]. Chernivtsi. 567 s. [in Ukrainian].
4. Zakaliuk A.P. (2007). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: u 3 kn. Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky. [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: in 3 books. Book 1: Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science]. Kyiv. 424 s. [in Ukrainian].
5. Kalinina A.V. (2018). Zapobihannia zlochynnosti inozemtsiv ta osib bez hromadianstva v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. [Prevention of crime of foreigners and stateless persons in Ukraine]. Kharkiv. 368 s. [in Ukrainian].
6. Babenko A.M. ta in. (2018) Kryminolohiia: pidruchnyk. / za zah. red. Yu.V. Nikitina, S.F. Denysova, Ye.L. Streltsova. 2-he vyd., pererob. ta dopov. [Criminology]. Kharkiv, 416 s. [in Ukrainian].
7. Pidboliachnyi M.V. (2016) Kryminolohichna kharakterystyka etnichnykh orhanizovanykh zlochynnykh hrup v Ukraini. [Criminological characteristics of ethnic organized criminal groups in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Iurydychni nauky»*. Vyp. 6-2. T. 3. S. 212–217 [in Ukrainian].

8. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. [About the registered criminal offenses and results of their pre-judicial investigation]. *Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy*. Retrieved from: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> [in Ukrainian].

9. Stelmakhov V., Bondarchuk V. (2018) Shliakhy podolannia transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. [Ways to overcome transnational organized crime.] *Nauka onlain: Mizhnar. elektron. nauk. zhurn.* № 5. Retrieved from: https://nauka_online.com/ua/publications/~yurisprudentsiya/2018/5/shlyahi-podolannya-transnatsionalnoyi-organizovanoyi-zlochinnosti/ [in Ukrainian].

10. Strelkovska Yu.O. (2009) Kryminolohichna kharakterystyka ta protydiia etnichnii orhanizovanii zlochynnosti. [Criminological characteristics and counteraction to ethnic organized crime]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 47. S. 148–154 [in Ukrainian].

11. Strelkovska Yu.O. (2012) Marhinalnist i zlochynnist: mekhanizmy vzaiemodeterminatsii. [Marginality and crime: mechanisms of mutual determination]. *Pravova derzhava*. № 14. S. 166–173. Retrieved from: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Prav_2012_14_31.pdf [in Ukrainian].

12. Tatsii M.S. (2011) Kryminolohichniy analiz ahresyvnoi koryslyvo-nasylnytskoi zlochynnosti ta zapobihannia yii: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. [Criminological analysis of aggressive mercenary and violent crime and its prevention]. Kharkiv. 217 s. [in Ukrainian].

13. Tiunin V.O. (2011) Osobystist zlochynsya (predstavnyka etnichnykh menshyn), yakyi spryiaie uchasnykam zlochynnykh orhanizatsii ta ukryvaie yikh zlochynnu diialnist. [The identity of a criminal (representative of ethnic minorities) who assists members of criminal organizations and conceals their criminal activities]. *Forum prava: elektron. nauk. fakhove vyd.* 2011. № 2. S. 902–907. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_147 [in Ukrainian].

14. Shalunova S.A. (2013) Kryminolohichne vchennia pro osobu nasylnytskoho zlochynsya: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.08. [Criminological doctrine of the identity of a violent criminal]. Kharkiv. 340 s. [in Ukrainian].

15. Iakymova S.V., Makovetska O.M., Omelchuk N.Ye. (2014) Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny: pidruchnyk. Khmelnytskyi: Khmelnyts. un-t upravlinnia ta prava. [Criminology: general and special parts: textbook]. Khmelnytsky: Khmelnytsky. University of Management and Law. 442 s. [in Ukrainian].

16. Cherney V.V., Dzhuzha O.M. (2020). Kryminolohiia: pidruchnyk [Criminology]. Kyiv. 620 s. [in Ukrainian].

Posudevsky Illia,

Postgraduate Student

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8924-8752>

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF A FOREIGNER WHO COMMITS MERCENARY AND VIOLENT CRIMES AS PART OF ORGANIZED CRIMINAL GROUPS IN UKRAINE

The article is devoted to the study of a problem relevant in domestic and foreign criminological science – the identity of the criminal. It, on the basis of a systematic analysis of theoretical scientific provisions, legislative norms and materials of investigative and judicial practice, reveals problematic issues of the identity of the criminal as an element of the criminological characteristics of self-interested and violent crimes committed by foreigners as part of organized criminal groups in Ukraine, determines the content of this element and its structure is substantiated.

It has been proven that this characteristic of a foreigner who commits selfish and violent crimes as part of organized criminal groups is a certain set of traits and properties (born or acquired in the process of socialization) inherent in these individuals. In this regard, the author analyzed the structural components of such a criminal person, established socio-demographic (in most cases, these are male persons, citizens of the Russian Federation, Georgia, Azerbaijan, Moldova, Armenia, Uzbekistan, aged from 25 to 50 years, who do not experience a speech barrier (oriented in Ukrainian society)), social-role (with an average level of intelligence and a low level of education and culture, not married, not engaged in socially useful work (temporarily unemployed or unemployed)), criminal legal (previously convicted, and/or internationally wanted, for committing criminal offenses against life and health, property, sexual freedom or integrity of a person) and individual moral and psychological characteristics (their value orientations are aimed at a self-interested consumer lifestyle, they tend to commit violent acts and implement aggressive stereotypes, with a premeditated intention, in the role of organizers (Russian), executors or accomplices (Chechens, Georgians and Azerbaijanis) in the commission of self-interested and violent crimes based on a prior conspiracy in the number of 3–4 persons)), which are affected by the features of their criminal behavior, on the basis of which their typology was carried out.

The following main types are defined according to the degree of stability of self-interested and violent orientation: 1) hidden-rational – until the moment of committing the illegal act, they were characterized by positive behavior; 2) intermediate – prone to offenses, but the focus on committing self-interested and violent crimes is not clearly expressed; 3) aggressive – dominant, demonstrative, aggressive behavior with the use of violence as the only way to satisfy selfish needs, as well as establishing authority in a criminal environment and a negative attitude towards the life and health of another person; 4) malicious – a pronounced anti-social orientation, characterized by particular aggression towards citizens of Ukraine, foreigners who are legally in the country, or hostility towards the state itself.

Key words: foreigner, benefit, violence, selfish-violent crime, criminological characteristics, person of the criminal, organized criminal group.

Надійшла до редколегії: 29.08.2022

УДК 343.851

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-64-68>**Чекан Наталія Володимирівна,**

аспірант

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5694-3786>

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ МАРГІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ

У статті зазначено, що прискорення процесу європейської інтеграції України потребує впровадження у правоохоронну практику визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Водночас за роки економічної кризи та військових дій процес маргіналізації набув масового, широкомасштабного характеру. Констатовано, що маргіналізація суспільства є небезпечним процесом, який спричиняє появу широкого спектру глобальних загроз. До того ж маргінальна поведінка значно впливає на криміногенну ситуацію у країні та може розглядатися як стан кризи, яку переживає індивід під впливом середовища, що його оточує, і яка виражається в такій зміні стилю життя особи, яка може призвести до її десоціалізації та скоєння правопорушення. Модель складу маргінальної поведінки є інформаційно-пізнавальною категорією, що є перехідною (граничною) між правомірною та протиправною поведінкою, інструментарієм, продуктом мислення, за допомогою якого здійснюється кримінологічна оцінка поведінки людини. Доведено, що маргінальна поведінка особи має чотирихелементну структуру, до якої входять такі компоненти: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Ключові слова: маргінал, поведінка, кримінологічний аналіз, запобігання.

Постановка проблеми. Процес поширення маргіналізації суспільства в Україні спричинений деформацією основ життя та, як наслідок, утратою ціннісних орієнтацій, невпевненістю людей у власному майбутньому та можливістю дати дітям повноцінну освіту, стрімким зниженням рівня життя населення країни тощо. Усі ці зміни в суспільстві супроводжуються такими негативними явищами, як алкоголізація населення, проституція, зростання кількості безпритульних, безробітних, психічно хворих осіб [1, с. 18; 20].

Маргінальна поведінка особи розглядається нами як така, що характеризується ставленням до норм права як інструментарію державного примусу за умов цілковитого чи часткового ігнорування інших важливих соціальних властивостей. Вона близька до протиправної поведінки. Цей тип відображає стан особи, коли її поведінка перебуває на межі антисоціальної, однак не стає протиправною у зв'язку з виникненням у механізмі її поведінки певних стримувальних факторів: загрози можливого покарання, власної вигоди від правомірності поведінки, осуду колективу, групи чи найближчого оточення тощо. Маргіналізація перестала мати особливий характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі проблеми маргіналізації розглядали А. Атоян, О. Богатирьова, О. Бродецька, І. Дегтярьова, С. Денисов, Г. Зубко, Д. Назаренко, Л. Кемалова, С. Константинов, А. Мозоль, В. Пшеничний, В. Писарев, О. Пустовий, А. Свящук, Р. Степаненко, Ю. Стрелковська, В. Тимошенко, Л. Ткаченко, Н. Юзікова та інші вчені. Однак, незважаючи на вагомий доробок, поза увагою науковців залишився кримінологічний аналіз складу маргінальної поведінки особи, що дає змогу розробити та запропонувати напрями запобігання злочинності у країні.

Метою статі є кримінологічний аналіз складу маргінальної поведінки особи та формування на цій підставі науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення практики запобігання їй в умовах чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Поведінка людини є її важливою соціальною характеристикою, фактором, що визначає місце особи в суспільстві, її ставленням до соціально-правової дійсності. Характер діяльності людини у сфері правового регулювання можна визначати з огляду на оцінки, зафіксовані у правових нормах. Такими правовими діями особи є вчинки (правомірні чи протиправні), які в сукупності становлять категорію «правова поведінка особи». Незважаючи на те, що правова поведінка містить у собі два протилежні й рівнозначні аспекти, тривалий час учені проводили аналіз лише поведінки протиправної (злочинної) [2].

У кримінології висловлюють різні судження щодо причин злочинності, зокрема: зниження ролі правових приписів, заснованих на зміні ціннісної орієнтації особи, суспільні протиріччя. Водночас умови правової маргінальності формують причину, впливаючи на неї більшою або меншою мірою. До таких умов належать негативні обставини суспільного життя, як-от: недоліки законодавства, порушення прав, свобод і законних інтересів громадян, розшарування суспільства, безробіття, криза моралі тощо. Ці негативні соціальні обставини, по-перше, впливають на свідомість громадян, приводячи до зміни ієрархії пріоритетів особи, а по-друге, сприяють формуванню інших, ніж правові, правил поведінки, що призводить до виникнення й розвитку правової маргінальної поведінки особи [2, с. 80; 3, с. 275]. У зв'язку із цим зазначені суспільні протиріччя не можуть бути причиною тільки злочинності, вони продукують як протиправну, так і правомірну поведінку [3, с. 276].

Тому розвиток держави демократичного зразка неможливий без ефективної системи протидії кримінальним правопорушенням, де пріоритетом є запобігання кримінальним протиправним діянням [4, с. 156]. На підтвердження цього М. Шепітько зазначив: «Кримінальна політика дає можливість розглянути більш детально стратегічну протидію кримінальним правопорушенням засобами громадського й державного впливу на системне реформування кримінальної юстиції та її органів на віддалену перспективу» [5, с. 282].

Зазначимо, що характерною особливістю маргінальної поведінки особи є її взаємозв'язок з іншими соціально корисними фрагментами поведінки людини, які не мають юридичної значущості та не тягнуть за собою юридичних наслідків. Тому з метою подальшої кваліфікації та розмежування проявів маргінальної поведінки особи проаналізуємо її склад. Так, С. Капітанська, досліджуючи склад одного з видів правомірної поведінки, а саме правомірної бездіяльності, виділяє такі елементи, як суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторони [6, с. 80]. Традиційну думку щодо складу правомірної поведінки висловлює О. Скакун, яка відносить до її складу також чотири елементи: суб'єкта, об'єкт, суб'єктивну та об'єктивну сторони [7, с. 25]. Оскільки маргінальна поведінка особи є видом правомірної поведінки, саме цю структуру варто використовувати у процесі кримінологічного дослідження складу маргінальної поведінки. Своєю чергою кримінологічний склад маргінальної поведінки можна охарактеризувати як певну сукупність кримінологічно значущих ознак поведінки особи, що має свідомо-вольовий характер та характеризується внутрішнім ставленням до свого діяння і наслідків, спрямовану на порушення охоронюваних суспільних відносин, матеріальних та нематеріальних благ і явищ навколишньої дійсності; така кримінально-протиправна діяльність вважається маргінальною [20].

Як зазначає Г. Зубко, у галузі правознавства доцільним є виділення таких елементів правомірної поведінки особи: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони [2, с. 76]. Тому, оскільки маргінальна поведінка особи є видом правомірної поведінки, саме цю структуру ми будемо використовувати під час дослідження складу маргінальної поведінки.

Варто зауважити, що відсутність необхідних даних, які характеризують хоча би один з елементів складу, або його звужена чи обмежена характеристика свідчатиме про неповноту визначення змісту й сутності маргінальної поведінки особи та впливатиме на правильність її юридичної кваліфікації. Якщо в окресленій нами моделі не вистачатиме хоча би одного з елементів, це буде означати, що загалом відсутній склад, а тому така поведінка особи не може кваліфікуватися як маргінальна [2, с. 87–89].

З філософської позиції поняття «об'єкт» варто визначити як частину об'єктивної дійсності, з якою взаємодіє суб'єкт [8]. Будь-яка поведінка, яка не має у своєму складі об'єкта, була би безглуздою, безпредметною, оскільки будь-який вчинок людини зумовлюється її бажаннями, невдоволеністю дійсним чи майбутнім становищем та оточенням. Якщо розглядати об'єкт у контексті зазначеного підходу, можна говорити про об'єкт маргінальної поведінки особи як явище навколишньої дійсності, на яке спрямовується діяння суб'єкта. Однак необхідно зазначити таку особливість об'єкта маргінальної поведінки особи, як його визначеність правовими нормами, тобто ми маємо пам'ятати, що він перебуває в межах сфери правового регулювання.

Об'єктом права як сукупності норм є суспільні відносини та, відповідно, діяння (вольова поведінка) людей, які формують ці відносини. Здійснюючи регулятивний вплив на суспільні відносини, об'єктивне право надає особам певні суб'єктивні права, які характеризуються тими чи іншими предметами (благами), які як предмети суспільних відносин є об'єктами права в суб'єктивному розумінні (об'єктом правовідносин).

Якщо розглядати об'єкт у контексті кримінологічного підходу, то він пов'язаний із навколишньою дійсністю, що впливає на суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, а його вчинки з позиції кримінального права включають загальний, родовий і безпосередній об'єкти [9]. Така кримінально-правова класифікація може бути використана й у процесі нашого дослідження. Безпосереднім об'єктом маргінальних вчинків є такі соціальні явища та блага: 1) предмети матеріального світу (речі, цінності, предмети, майно тощо); 2) продукти духовної творчості (наукові, літературні, мистецькі надбання тощо); 3) особисті немайнові блага (свобода, безпека); 4) діяння уповноважених суб'єктів (наприклад, відповідно до ст. 193 Кодексу України про адміністративні правопорушення органи поліції мають право встановлювати адміністративний нагляд за особами, які звільнилися з місць позбавлення волі, – об'єктом у цьому випадку буде поведінка піднаглядного); 5) результати дій (наприклад, виготовлення індивідуальної речі (костюма, сукні тощо) за договором підяду: оцінюється не те, як виконувалася робота, а її результат) [8, с. 1140; 10, с. 164; 11, с. 722].

Розглянемо наступний елемент складу маргінальної поведінки особи – об'єктивну сторону, адже дослідження цього елемента дає можливість стверджувати відмінність маргінальної поведінки від правопорушень. Головна відмінність полягає в тому, що після неї відсутні негативні наслідки, за які настає юридична відповідальність. Зауважимо, що об'єктивна сторона складається з діяння, його наслідків та причинного зв'язку між діянням і наслідками. Перелічені складники за змістом досить різноманітні: дія – це активна поведінка особи, бездіяльність – пасивна. Це й не дивно, якщо врахувати величезну кількість норм права, різнобічний характер діянь учасників суспільних відносин, які використовують свої суб'єктивні права та виконують юридичні обов'язки [2; 20]. Своєю чергою норми права регламентують саме діяння з різним ступенем деталізації. Маргінальна ситуація завжди напружена та може мати вкрай непередбачувані наслідки. У багатьох випадках маргінали можуть бути руйнівниками, бунтівниками, які прагнуть вести боротьбу з навколишньою дійсністю. Боротьба ця зазвичай набуває крайніх форм, аж до злочинних (наприклад, тероризм, різні форми екстремізму тощо). Самі маргінали, які у своїй країні є вихідцями з нижчих прошарків населення, нерідко асоціюються з тими, кого називають соціальними аутсайдерами [12, с. 182].

Наслідки маргінальної поведінки особи являють собою як корисні, так і шкідливі зміни, а також визначаються в нормі права. Однак ті чи інші наслідки як результат, досягнення якого прагне суб'єкт маргінальної поведінки, можуть визначатися й у договірному порядку, якщо законом передбачена така можливість. Взаємодія «причина – наслідок» залежить від умов, тобто сукупності обставин, що утворюють його осередок, супроводжують і забезпечують його розвиток. Це реалізується за достатньої сукупності необхідних умов. Причина породжує наслідок, умова цьому сприяє,

проте завжди йдеться про їх спільні дії [13]. Водночас причинний зв'язок відображає внутрішній генетичний зв'язок між юридично значущою поведінкою людини та певним станом дійсності, викликаним (породженим) цією поведінкою [14, с. 104]. Тому причинами злочинності в широкому сенсі цього слова можна вважати всі ті обставини, без яких вона не могла би виникнути та існувати. Однак не всі ці обставини відіграють однакову роль. Одні з них створюють лише реальну можливість злочинних мотивів, а інші перетворюють цю можливість на дійсність [11, с. 164].

Також можна назвати факультативні елементи. Зокрема, В. Баранов виокремлює способи («технологію» реалізації поведінки: державі важливо визначити способи маргінальної поведінки особи щодо різних наслідків такої діяльності), засоби (знаряддя, механізми, інструменти, організаційні форми, за допомогою яких така поведінка знаходить свій зовнішній прояв) [15, с. 70; 16, с. 117].

Кожен вчинок перед його здійсненням спочатку не лише оцінюється з боку можливого задоволення потреби, необхідності та бажаності, а й співвідноситься з внутрішніми цінностями особи. Тут може мати місце дилема, за якої індивід повинен вибрати один із можливих варіантів поведінки. Якщо у спрямованості особи переважають принципи законності, правопорядку, дотримання прав і свобод людини, враховується цінність справедливості, то правопорушення буде оцінене як неможливий вчинок, навіть якщо правомірних шляхів для досягнення поставлених цілей немає та є можливість уникнути юридичної відповідальності. Для громадян із високою правосвідомістю, правовою культурою оптимальним варіантом поведінки є дотримання приписів, установлених правовими нормами. Правомірна поведінка, базуючись на певних цінностях, є для них належною та чинить свій вплив на наступні вчинки людини. Проте «цінність» є поняттям відносним, тому що різні верстви, класи та громадяни в певний відрізок часу мають власні цінності, що здійснюють свій вплив на соціальну спрямованість особи, її ціннісно-орієнтаційну систему, ієрархію її базових потреб, цінностей і стійких мотивів поведінки, основну системоутворюючу якість особи. Цінність – це значимість для людини певних явищ, ідей і спонукань, що постають як норма, мета чи ідеал. Цінності необхідні суспільству та особі як засоби задоволення їхніх потреб та інтересів. З боку системи цінностей, прийнятої в суспільстві, оцінюється також поведінка людей: чи є вона прийнятною та правильною або ж, навпаки, асоціальною, аморальною. Наприклад, для стійкої правомірної поведінки необхідно, щоб основними цінностями громадянина були принцип неухильного дотримання законів, визнання права як вищої цінності. І навпаки, відсутність таких цінностей або применшення їх значення здатне спричинити вчинення правопорушень.

Цінності впливають на правову поведінку людини в такий спосіб: по-перше, вони стимулюють складний мотив правопорушення та зміцнюють антигромадські наміри суб'єкта; по-друге, ціннісні орієнтації гальмують антигромадські прояви і блокують формування мотиву злочину; по-третє, ціннісні орієнтації можуть стати самостійним джерелом мотиву злочину [2; 15; 20].

Наступним елементом юридичного складу маргінальної поведінки є суб'єкт (у теорії кримінального права суб'єктом визнається фізична чи юридична особа, яка є носієм юридичних прав та обов'язків [7, с. 76]) як одноосібний носій цієї поведінки або група осіб, до

яких віднесено фізичних осіб, які в межах норм права здатні вчиняти певні діяння, що характеризуються настанням наслідків [17, с. 67]. До суб'єктів маргінальної поведінки варто віднести жебраків, безхатченків, засуджених, які звільнилися з установ виконання покарань, безпритульних дітей, осіб, які займаються бродяжництвом, проституцією, а також зловживають алкоголем, наркотичними засобами, тощо [2; 6; 15–17]. На думку А. Шульги, групова поведінка реалізується через вчинки членів такої групи [12, с. 139].

Суб'єктивна сторона маргінальної поведінки характеризується діяннями. Діяльність – це специфічна форма активного ставлення до навколишньої дійсності, її зміст становить доцільну зміну та перетворення цієї дійсності. Діяльність людини припускає певне протиставлення суб'єкта та об'єкта діяльності: людина протиставляє собі об'єкт діяльності як матеріал, що повинен одержати нову форму і властивості, перетворитися з матеріалу на продукт діяльності. Остання містить у собі мотиви, інтереси, потреби, цілі, які існують між суб'єктом та об'єктом. Тільки їх взаємозалежна єдність перетворює ці компоненти на діяльність. Вона, на відміну від поведінки, завжди має чітко визначену мету, і ця мета має бути відома оточуючим, інакше буде йтися про поведінку людини. Оскільки кожна людина суцільно індивідуальна, точно встановити її мету неможливо.

А. Йосипів у процесі характеризування маргінальної поведінки звернула увагу на мету та психічну установку [20]. Мета є ідеальним уявленням про наслідки можливих і бажаних дій, умови, способи та результати задоволення потреб. Поведінка людини включає психічне спрямування особи, ставлення до дій і наслідків [18, с. 82]. Суб'єкт маргінальної поведінки зазвичай переслідує певну мету особистісного характеру, яка потім реалізується через настання фізичних, соціальних і правових результатів [20].

У цьому контексті варто зупинити увагу на дослідженні Д. Узнадзе, який зазначив: «У момент прийняття рішення стосовно майбутньої поведінки в особі формується психічний стан готовності діяти, тобто формується установка на цю маргінальну поведінку. Психічна установка як елемент суб'єктивної сторони маргінальної поведінки є готовністю діяти певним чином у конкретній ситуації на основі певної потреби» [19, с. 60].

Висновки. Отже, варто констатувати, що маргіналізація суспільства є небезпечним процесом, який спричиняє появу широкого спектру глобальних загроз, впливає на криміногенну ситуацію у країні та проявляється в маргінальній поведінці. Остання може розглядатися як стан кризи, яку переживає індивід під впливом середовища, виражається у зміні стилю його життя та призводить до десоціалізації і вчинення правопорушення.

Маргінальна поведінка особи є складною за своєю структурою та характеризується як перехідна (гранична) між правомірною і протиправною. Для того щоб характеризувати поведінку як маргінальну та здійснювати щодо неї заходи запобігання (з метою вчинення протиправних дій), необхідно дотримуватися вимог процесу юридичної кваліфікації маргінальної поведінки особи, а саме з'ясувати наявність її складових елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. Модель такого складу являє собою інформаційно-пізнавальну категорію, що є перехідною (граничною) між правомірною та протиправною поведінкою, інструментарієм, продуктом мислення, за допомогою якого здійснюється кримінологічна оцінка поведінки

людини. Така конструкція дає змогу в повному обсязі та комплексно з'ясувати і проаналізувати структуру маргінальної поведінки особи, яка живе одночасно ніби у двох світах, не адаптувавшись до жодного з них, і характеризується низьким рівнем правової культури та відсутністю необхідної поваги до права зі своєю правовою і психологічною установками. В індивіда виникає внутрішньоособистісний конфлікт, який полягає в тому, що наявні цінності, знання та почуття до право-

вої дійсності не збігаються із суспільними або державними, тобто наявне небажання пізнати не тільки правову дійсність навколо себе, а й те, що гарантовано їй державою для задоволення особистих потреб. Тому суспільні цінності ігноруються через власні амбіції та інтереси, а дотримання правових заборон здійснюється лише через страх перед покаранням. У суб'єкта наявна потенційна готовність стати на шлях антисоціальної поведінки, підвищена агресія, соціальна апатія тощо.

Список використаних джерел

1. Бабенко А. Сучасний стан і тенденції наркозлочинності, вбивств та самогубств у містах і сільських районах України: кримінологічний вимір та запобігання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1(91). С. 18–39.
2. Зубко Г. Маргінальна поведінка як різновид правомірної поведінки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2010. 133 с.
3. Головкін Б. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–280.
4. Вознюк А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2(99). С. 156–165.
5. Шепітько М. До проблеми формування структури та класифікацій кримінальної політики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27. № 4. С. 282–293.
6. Капітанська С. Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2005. 183 с.
7. Скакун О. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта, 2017. 528 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
9. Кримінальне право : навчальний посібник / О. Дудоров, М. Хавронюк ; за ред. М. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
10. Орловський Р. Об'єктивні зв'язки при співучасті. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2015. Вип. 20. С. 164–169.
11. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2012. 1020 с.
12. Шульга А. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи : монографія. Харків : Майдан, 2013. 412 с.
13. Чернова А. Маргинальность, маргинал, маргинальная культура: общее и особенное. *Философия и культура*. 2017. № 8. С. 1–8. DOI: 10.7256/2454-0757.2017.8.23570.
14. Кочетков А. Маргинальность как социальное явление: трактовка Роберта Парка. *Горизонты гуманитарного знания*. 2019. Вып. 4. С. 96–103. DOI: 10.17805/ggz.2019.4.7.
15. Каштанова О. Маргинальность и конфликт в работах зарубежных и отечественных исследователей. *Вестник Томского государственного университета*. 2015. № 400. С. 67–71. DOI: 10.17223/15617793/400/10.
16. Сайнаков Н. Изгойство и маргинальность в социальном пространстве Древней Руси. *Вестник Томского государственного университета*. 2017. № 414. С. 114–120. DOI: 10.17223/15617793/414/18.
17. Напсо М. Маргинальность как характеристика современного мира. *Социодинамика*. 2019. Вып. 6. С. 63–69. DOI: 10.25136/2409-7144.2019.6.29957.
18. Зелинский А. Криминальная психология : научно-практическое издание. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.
19. Узнадзе Д. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси : АН Грузинской ССР, 1961. 211 с.
20. Йосипів А. Маргінальні групи як об'єкт кримінологічного дослідження : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 440 с.

References

1. Babenko, A. (2018). Suchasnyi stan i tendentsii narkozlochynnosti, vbyvstv ta samohubstv u mistakh i silskykh raionakh Ukrainy: kryminolohichni vymir ta zapobihannia [The current state and trends of drug crime, murders and suicides in cities and rural areas of Ukraine: criminological dimension and prevention]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, no. 1(91), pp. 18–39 [in Ukrainian].
2. Zubko, H. (2010). Marhinalna povedinka yak riznovyd pravomirnoi povedinky [Marginal behavior as a type of legitimate behavior]. *Candidate's thesis*. Lviv: Lviv Polytechnic National University, 133 p. [in Ukrainian].
3. Holovkin, B. (2020). Pro determinatsiu zlochynnosti [On the determination of crime]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, no. 1, pp. 274–280 [in Ukrainian].
4. Vozniuk, A. (2016). Kontseptualni zasady zapobihannia suspilno nebezpechnym diianiam [Conceptual principles of prevention of socially dangerous acts]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, no. 2(99), pp. 156–165 [in Ukrainian].
5. Shepitko, M. (2020). Do problemy formuvannia struktury ta klasyfikatsii kryminalnoi polityky [To the problem of forming the structure and classifications of criminal policy]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, vol. 27, no. 4, pp. 282–293 [in Ukrainian].
6. Kapitanska, S. (2005). Pravomirna bezdiialnist yak forma pravovoi povedinky [Legitimate inactivity as a form of legal behavior]. *Candidate's thesis*. Kyiv: National Academy of Internal Affairs, 183 p. [in Ukrainian].

7. Skakun, O. (2017). *Teoriia prava i derzhavy: pidruchnyk [Theory of law and the state: textbook]*. Kyiv: Alerta, 528 p. [in Ukrainian].
8. Busel, V. (ed.) (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: VTF "Perun", 1728 p. [in Ukrainian].
9. Dudorov, O., Khavroniuk, M. (2014). *Kryminalne pravo: navchalnyi posibnyk [Criminal law: study guide]* / ed. by M. Khavroniuk. Kyiv: Vaite, 944 p. [in Ukrainian].
10. Orlovskiy, R. (2015). Obiektivni zviazky pry spivuchasti [Objective connections with complicity]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina – Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University*, iss. 20, pp. 164–169 [in Ukrainian].
11. Shemshuchenko, Yu. (ed.) (2012). *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk [A large encyclopedic legal dictionary]*. Kyiv: Yurydychna dumka, 1020 p. [in Ukrainian].
12. Shulha, A. (2013). *Zahalnoteoretychni aspekty pravomirnoi povedinky osoby: monohrafiia [General theoretical aspects of lawful behavior of a person: monograph]*. Kharkiv: Maidan, 412 p. [in Ukrainian].
13. Chernova, A. (2017). Marginal'nost', marginal, marginal'naya kul'tura: obshchee i osobennoe [Marginality, marginal, marginal culture: general and special]. *Filosofiya i kul'tura – Philosophy and culture*, no. 8, pp. 1–8. DOI: 10.7256/2454-0757.2017.8.23570 [in Russian].
14. Kochetkov, A. (2019). Marginal'nost' kak sotsial'noe yavlenie: traktovka Roberta Parka [Marginality as a social phenomenon: an interpretation by Robert Park]. *Gorizonty gumanitarnogo znaniya – Horizons of humanitarian knowledge*, iss. 4, pp. 96–103. DOI: 10.17805/ggz.2019.4.7 [in Russian].
15. Kashtanova, O. (2015). Marginal'nost' i konflikt v rabotakh zarubezhnykh i otechestvennykh issledovateley [Marginality and conflict in the works of foreign and domestic researchers]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Tomsk State University*, no. 400, pp. 67–71. DOI: 10.17223/15617793/400/10 [in Russian].
16. Saynakov, N. (2017). Izgoystvo i marginal'nost' v sotsial'nom prostranstve Drevney Rusi [Outcast and marginality in the social space of Ancient Russia]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Tomsk State University*, no. 414, pp. 114–120. DOI: 10.17223/15617793/414/18 [in Russian].
17. Napso, M. (2019). Marginal'nost' kak kharakteristika sovremennogo mira [Marginality as a characteristic of the modern world]. *Sotsiodinamika – Sociodynamics*, iss. 6, pp. 63–69. DOI: 10.25136/2409-7144.2019.6.29957 [in Russian].
18. Zelinskiy, A. (1999). *Kriminal'naya psikhologiya: nauchno-prakticheskoe izdanie [Criminal psychology: scientific and practical publication]*. Kyiv: Yurinkom Inter, 240 p. [in Russian].
19. Uznadze, D. (1961). *Eksperimental'nye osnovy psikhologii ustanovki [Experimental foundations of attitude psychology]*. Tbilisi: AN Gruzinskoy SSR, 211 p. [in Russian].
20. Yosypiv, A. (2021). *Marhinalni hrupy yak ob'iekt kryminolohichnoho doslidzhennia: monohrafiia [Marginal groups as an object of criminological research: monograph]*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 440 p. [in Ukrainian].

Chekan Natalia,

Postgraduate Student

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5694-3786>

CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE COMPOSITION OF MARGINAL BEHAVIOR OF A PERSON

The article states that the acceleration of the process of European integration of Ukraine requires the introduction into law enforcement practice of the standards of protection of human rights and freedoms recognized by the world community. At the same time, during the years of economic crisis and hostilities, the process of marginalization has become widespread, widespread. It is stated that the marginalization of society is a dangerous process that causes a wide range of global threats. In addition, marginal behavior significantly affects the criminogenic situation in the country and can be seen as a state of crisis experienced by an individual under the influence of the environment that surrounds him and is expressed in such a change in lifestyle that can lead to desocialization and delinquency. The composition of marginal behavior is defined as a set of legal norms of behavior of the subject of law (individual, group, state bodies), which has a conscious-volitional nature and is characterized by internal attitude to their actions and consequences aimed at violating social relations, material and intangible benefits and environmental phenomena, which are a necessary and sufficient basis for the legal qualification of this behavior as marginal. It is proved that the marginal behavior of a person has a four-element structure: the object, the objective side, the subject and the subjective side. The model of this composition is a cognitive-informational category, is a tool, a product of thinking, through which the criminological assessment of human behavior, because the uncertainty of the clear position of the marginalized, leads to the accumulation of negative social energy and destructive trends in society.

Key words: marginal, behavior, criminological analysis, prevention.

Надійшла до редколегії 03.09.2022

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.3/7

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-69-73>**Журавель Микола Володимирович,**

кандидат юридичних наук

*(Одеська державна академія будівництва та архітектури, м. Одеса)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1572-6985>

ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ (ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

Стаття присвячена аналізу наукових підходів щодо визначення сутності кримінально-правової характеристики злочинів проти довкілля. Приділяється увага необхідності виокремлення таких наукових понять, як «кримінально-правова характеристика певного виду кримінального правопорушення», або «кримінально-правова характеристика групи злочинів». Розглянуто проблему формування кримінально-правової характеристики як системи узагальнених даних про типові ознаки кримінальних правопорушень з урахуванням зв'язків між елементами. Підкреслено практичне значення вказаної характеристики в організації розслідування злочинів проти довкілля, у побудові методичних рекомендацій із досудового розслідування даної групи кримінальних правопорушень.

Ключові слова: злочини проти довкілля, кримінальне правопорушення, кримінально-правова та криміналістична характеристика, кримінальне провадження, досудове розслідування, криміналістична методика.

Постановка проблеми. Формулюючи наукову концепцію з питань створення теоретичних основ криміналістичної методики розслідування злочинів проти довкілля, необхідно визначити головні категорії, які будуть виступати предметом дослідження. В нашому випадку однією з таких головних категорій є криміналістичне розуміння екологічного злочину, екологічного кримінального правопорушення або злочину проти довкілля. Для досягнення цієї мети необхідно визначити напрями і завдання дослідження, віднайти узгоджене тлумачення цієї головної категорії криміналістами науковцями та юристами-практиками, а також визначитися з поняттям кримінально-правової характеристики цього виду злочинів.

Можна взяти за аксіому твердження, що основу криміналістичного розуміння екологічних кримінальних правопорушень становить їх правове визначення. Наприклад, О.Н. Колісніченко зазначав, що кримінальне право допомагає правильно визначити ті обставини, що підлягають з'ясуванню у процесі розслідування, а І.М. Лузгін зазначав, що розслідування злочину залежить від його юридичних ознак та умов учинення. Водночас специфікою злочину проти довкілля є те, що на визначення цього поняття впливають результати досліджень не лише в галузі кримінального права, а також в галузях кримінології, юридичної психології, екологічного права.

Кримінальне правопорушення як конкретна дія (бездіяльність) суб'єкта, поведінка, вчинок особи чи групи осіб, заборонені кримінальним законом, є предметом дослідження кримінально-правової науки. Вагомий внесок у вивчення феномену злочину (кримінального правопорушення) й злочинності як соціального явища зробили науковці різних галузей гуманітарних, природничих і технічних наук. Такі дослідження містяться в працях вчених-кримінологів, криміналістів, фахівців з кримінальної психології та інших юридичних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації злочинів за різними критеріями та кваліфікації суспільно небезпечних діянь привертала увагу таких фахівців в галузі кримінального права, як П.П. Андрушко, Я.М. Брайнін, М.В. Володько, А.А. Горницький, В.А. Клименко, М.Н. Ковальов, П.К. Кривошеїн, В.К. Матвійчук, П.С. Магишевський, В.М. Смітєнко, В.В. Сташис, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій. Соціально-політична сутність злочину досліджувалась в роботах В.В. Дурдинця, О.М. Литвака, М.І. Мельника, О.В. Микитчика, Г.О. Омельченка, О.В. Скрипнюка, О.С. Саїнчина, В.І. Шакуна та ін.

Певні аспекти екологічної злочинності розглядались в працях вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінології, кримінального права, криміналістики, екологічного права: В.І. Андрейцева, М.І. Веревичевої, О.В. Виноградової, С.Б. Гавриша, В.О. Глушкова,

А.П. Гетьмана, С.А. Голуб, В.К. Гришука, О.М. Джужі, О.О. Дудорова, С.О. Книженко, А.Г. Князева, М.Й. Коржанського, В.В. Костицького, З.Г. Корчевої, В.А. Ландіної, Б.М. Леонтєва, Н.О. Лопашенко, В.К. Матвійчука, М.І. Мельника, І.І. Митрофанова, В.О. Навроцького, О.В. Одерій, В.Д. Пакутіна, Є.А. Плотнікова, Г.С. Поліщука, В.М. Присяжного, А.М. Притули, Б.Г. Розовського, Н.Л. Романова, О.В. Сасова, Т.Л. Сергєєва, О.В. Скворцової, В.В. Сташиса, В.М. Стратонова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, М.І. Хавронюка, І.О. Харь, С.В. Хилюк, Д.Б. Чуракова, О.І. Чучасєва, Ю.С. Шемшученка, В.А. Широкова, А.М. Шульги.

Формування цілей статті. Але сьогодні не сформовано єдиної думки щодо визначення поняття «злочин проти довкілля» (інакше: «екологічний злочин», або «екологічне кримінальне правопорушення»), що не сприяє однозначному розумінню цих термінів науковцями і практиками.

Термін «злочин» є складним словом, утвореним з основ іменника «зло» та дієслова «чинити», і означає «вчинення зла», «вчинене зло». Отже, злочином, в загальному розумінні, є заподіяння певного зла, певної шкоди інтересам суспільства. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» містить такі визначення поняття «злочин»: «1. Суспільно небезпечна дія (чи бездіяльність), що чинить, заподіє зло людям. 2. Неприпустимий, ганебний вчинок. // Неправильна, шкідлива поведінка».

Виклад основного матеріалу. У статті 16 Конституції України [1] закріплено, що обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу. Тобто держава, з метою запобігти негативним наслідкам неправомірної поведінки людини щодо довкілля, має використовувати різні засоби впливу, в тому числі – кримінальну відповідальність. Норми про відповідальність за злочини проти довкілля виділено в окремий восьмий розділ Особливої частини КК України. Хоча деякі норми, що стосуються екологічних кримінальних правопорушень, можна знайти і в інших розділах Особливої частини КК України.

Наприклад, такий злочин проти довкілля, як екоцид, український законодавець відніс до злочинів проти безпеки людства і ввів його до розділу XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Ст. 441 КК України визначає екоцид як масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також учинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Ст. 414 КК України віднесена законодавцем до розділу XIX Особливої частини «Військові злочини». Основним об'єктом цієї статті названо порядок експлуатації військової техніки, а серед додаткових об'єктів визначено життя і здоров'я людини, довкілля. Диспозиція ст. 414 КК України: «Порушення правил поводження зі зброєю, а також боєприпасами, вибуховими, радіоактивними та іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, якщо це заподіяло потерпілому тілесні ушкодження» [2].

Протидія злочинам проти довкілля з боку держави здійснюється також на підставі ратифікованих Україною міжнародних нормативних актів і норм національного законодавства, що закріплені в законах і підзаконних нормативно-правових актах (постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови

та розпорядження Кабінету Міністрів України, інструкції і накази профільних міністерств і відомств).

Останнім часом в Україні відбуваються процеси адаптації національного законодавства, в тому числі екологічного законодавства, до законодавства Європейського Союзу. Відповідно до Закону України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» пріоритет має надаватись законодавчим актам України, які сприятимуть правовому забезпеченню заходів щодо захисту довкілля та раціонального природокористування.

Серед причин необхідності визначення правової категорії «злочини проти довкілля» або «екологічні кримінальні правопорушення» можна виділити такі:

1) у чинному КК України злочини проти довкілля виділено в окремий восьмий розділ Особливої частини;

2) КК України не дає нормативного визначення понять «злочин проти довкілля» або «екологічне кримінальне правопорушення», хоча в той же час законодавець вважає за можливе визначити в ст. 401 КК України поняття військового злочину;

3) в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» ми не знаходимо визначення поняття «злочин проти довкілля», проте у ст. 68 зазначеного закону наводиться перелік порушень законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

4) можна констатувати, що велика кількість правових термінів не знаходить прямого закріплення в законодавчих актах, хоча їх цінність для практики – правотворчої, правозастосовної, інтерпретаційної та правовиховної – є очевидною. Без освоєння понятійного апарату юридичної науки практична діяльність у сфері права є ускладненою;

5) у практиці правозастосування постійно постають питання про розмежування злочинних і незлочинних екологічних правопорушень, однак чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення також не містить терміну «екологічне правопорушення»;

6) серед вчених-екологів відбуваються постійні дискусії про значення спеціальних термінів.

Доцільно розглянути більш доцільно термінологію, яку використовує законодавець в нормативно-правових актах, що стосуються охорони довкілля. Базовим законом, який регулює питання екологічних праввідносин, є Закон України від 25 червня 1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища». Цей закон є декларативним і спеціальних кримінально-правових і адміністративно-правових приписів не містить. Тому законодавець для реалізації положень зазначеного закону вніс певні юридичні норми до КК та КУпАП України.

Поняття «довкілля» законодавець використав в Господарському кодексі України (ст.ст.9, 13, 270, 293), Цивільному кодексі України (ст. 49, 246), Лісовому, Митному та Земельному кодексах, основоположному національному стандарті, державному класифікаторі, у Законі України «Про благоустрій населених пунктів». Сьомий розділ в КУпАП названо законодавцем «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини».

Таким чином, ми бачимо, що законодавець ототожнює поняття «екологія», «довкілля» і «навколишнє природне середовище». Водночас у законодавця ми не знаходимо чіткого визначення в нормах понять «злочини проти довкілля», «злочини проти екології», «екологічні злочини», «екологічні кримінальні правопорушення». «Великий

тлумачний словник сучасної української мови» визначає термін «довкілля» як навколишнє середовище, природні умови, оточення, в якому існує жива істота, організм. «Великий енциклопедичний юридичний словник» визначає поняття «довкілля» як все те, що оточує людину. В екологічному аспекті поняття «довкілля» є тотожним терміну «навколишнє середовище». В такому значенні термін вжито у ст. 50 Конституції України [1].

Відповідно до тексту «Екологічної енциклопедії» довкілля є багатозначним поняттям, що вживається в різних контекстах: науково-природничому, суспільно-науковому, загальнокультурному. Від тлумачення змісту цього поняття залежать політичні та світоглядні підходи до розв'язання екологічних проблем. «Глибинні екологи» трактують довкілля як природу (біосферу) або сукупність природних основ існування людства, тому вважають за необхідне зберігати природу в еталонному вигляді, не допускаючи в неї людського втручання.

Екологи, що знаходяться на позиціях радикальної соціальної філософії, вважають, що природа не має сенсу поза людською діяльністю. Соціальні відносини і спосіб виробництва перетворюють природу на довкілля, створюючи різні його типи: урбанізований, ризикований, техногенний, соціокультурний. Довкілля охоплює: компоненти природи, людину, наслідки людської діяльності. Тому необхідно вдосконалювати способи створення довкілля, керувати ним і усувати негативні наслідки господарської діяльності, покладаючись на можливість науково-технічного прогресу. В наш час створений людиною світ стає відповідним світовій природі, а наслідки господарської діяльності набувають планетарних масштабів, є потреба глибокого усвідомлення взаємодії людини і природи.

«Українсько-російський екологічний тлумачний словник» містить таке визначення: навколишнє середовище – середовище мешкання і виробничої діяльності людства, оточуючий людину природний і створений нею матеріальний світ. Навколишнє середовище включає природне і штучне (техногенне) середовище. Суспільне виробництво змінює навколишнє середовище, впливаючи на всі його елементи. Ця дія та її негативні наслідки особливо зросли в епоху науково-технічного розвитку. У широкому значенні в поняття «навколишнє середовище» включають матеріальні і духовні умови існування і розвитку суспільства. Інколи термін «навколишнє середовище» розуміють тільки як навколишнє природне середовище: у такому значенні він використовується в міжнародних договорах.

«Великий енциклопедичний юридичний словник» дає таке визначення: «Навколишнє природне середовище – це сукупність природних та природно антропогенних умов (земля, вода, ліси, надра, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ), що оточують людину та є необхідними для її життя і діяльності». Навколишнє природне середовище є визначальною передумовою життя людини і функціонування екосистем, що зумовлює необхідність його збереження і охорони. Відносини з охорони навколишнього природного середовища називають екологічними, а галузь права, яка регулює ці відносини, – екологічним правом.

Зазначені характеристики термінів «довкілля», «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», дозволяє зробити такі висновки: а) термін «довкілля» позбавлений конкретного змістового навантаження, під ним можна розуміти всі об'єкти природи, що оточують людину, використання цього терміна породжує великі суперечності; б) поняття «навколишнє

середовище» є невизначеним і суперечливим, оскільки охоплює як природні об'єкти, так і антропогенні: будівлі, відповідну інфраструктуру; в) поняття «природа» і «природні ресурси» є широкими за змістом, вони стосуються в тому числі і тих компонентів, які людина не в змозі використовувати і охороняти.

Виклад основного матеріалу. Термін «екологічний злочин» одним з перших застосував в науковій літературі В.Д. Пакутін у дослідженні «К вопросу о месте норм об экологических преступлениях в системе законодательства и учебных курсах» в 1980 році. Цей термін можна вважати похідним від поняття «екологічне правопорушення», який був використаний С.В. Колбасовим в 1972 році під час обговорення практики застосування судами законодавства щодо охорони природи, яке відбулося на Пленумі Верховного Суду СРСР. Ця проблема порушувалась на засіданні Верховної Ради СРСР, яка в 1989 році прийняла відповідну постанову про невідкладні заходи щодо екологічного оздоровлення країни. Тобто проблеми ознак екологічних злочинів або екологічних кримінальних правопорушень вже тривалий час перебувають під увагою науковців, але єдиної позиції з цього питання так і не вироблено.

Так, наприклад, Е.М. Жевлаков визначає екологічні злочини як суспільно небезпечні, передбачені кримінальним законом винні, карані діяння, що посягають на суспільні відносини зі збереження якісно сприятливого природного середовища, раціонального використання його ресурсів і забезпечення екологічної безпеки населення. Підтримуючи думку науковців, О.М. Джужа вважає, що екологічні злочини – це передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, що посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери (повітря, землю, надра, води тощо).

О.Л. Дубовик розуміє під екологічним злочином передбачене кримінальним законом та заборонене ним під загрозою покарання винне суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на навколишнє природне середовище та його компоненти, раціональне використання та охорона яких забезпечують оптимальну життєдіяльність людини, а також на екологічну безпеку населення та територій, і полягає у безпосередньому протиправному використанні природних об'єктів (або у протиправному впливі на них) як соціальної цінності, що призводить до негативних змін стану та якості навколишнього середовища. Вказана думка підтримується й іншими науковцями [4–11].

О.В. Виноградова пропонує таке визначення: екологічний злочин – це каране кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, що посягає на екологічну безпеку й екологічний правопорядок і завдало істотної шкоди природному середовищу або створило загрозу її настання. О.С. Саїнчин та В.М. Стратонов екологічні злочини визначають як злочини проти довкілля і тлумачать як суспільно небезпечні, передбачені розділом восьмим Особливої частини КК України, винні діяння, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання його ресурсів та екологічну безпеку населення, вчинені суб'єктом цих злочинів. Вказану думку підтримує В.К. Матвійчук, який вважає поняття «екологічні злочини» некоректним, оскільки «екологічний» – це позитивна характеристика явища, а «злочин» є негативним явищем. За законами формальної логіки вони не можуть поєднуватися. Поняття «довкілля» не несе в собі змістового навантаження, тому слід використовувати термін «злочини проти навколишнього

природного середовища», який відображає суть таких діянь [10; 11].

У КК України законодавець використав термін «довкілля» як умовний вид скорочення терміна «навколишнє природне середовище». Хоча останній термін є більш змістовним, його громіздкість схиляє до використання певного скорочення. Саме тому частіше використовують термін «довкілля» як вид скорочення терміна «навколишнє природне середовище» [2].

О.В. Одерій у своїй монографії пропонує таке визначення поняття «злочини проти довкілля»: одно-

рідна сукупність кримінально-караних діянь, що посягають на навколишнє природне середовище та його компоненти, характерними ознаками яких є однорідність і взаємообумовленість способів досягнення протиправної мети, наявності слідів екологічного спрямування та викликаних ними негативних наслідків [6].

На нашу думку, в подальшому, виходячи із загальної концепції кримінального права, предметом нашого дослідження будуть норми, які передбачені ст.ст. 236–254, 364, 366, 436–447 КК України.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 26.08.2022).
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 26.08.2022).
4. Шепітько В.Ю. Криміналістика: енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український) / В.Ю. Шепітько ; за ред. В.Я. Тація. Херсон : Право, 2001. 560 с.
5. Хань Г.А. Проблеми планування та організації розслідування злочинів в ОВС. *Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю* : матеріали 3-ї міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів і слухачів, м. Донецьк, 28 березня 2003 р. Донецьк, 2003. С. 132–133.
6. Заяць Д.Д., Степанюк Р.Л. Поняття взаємодії у боротьбі зі злочинністю: криміналістичний підхід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 32. С. 7–11.
7. Одерій О.В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
8. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: наказ МВС України від 14 серпня 2012 року № 700. *Офіційний вісник України*. 2012. № 84. Ст. 3408.
9. Багрий М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2013. Вип. 57. С. 315–321.
10. Про оперативну-розшукову діяльність: Закон України від 2 лютого 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
11. Саїнчин О.С. Протидія незаконній міграції в Україні (криміналістичні, кримінологічні та оперативно-розшукові аспекти) : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 436 с.
12. Стратонов В.М., Захарченко О.В. Загальні положення взаємодії слідчого з органом дізнання в процесі розшуку та встановлення місця знаходження обвинуваченого. *Форум права*. 2011. № 1. С. 982–988.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine] (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi Kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine] (2012, April 13) : URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 26.08.2022) [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku [Criminal Code of Ukraine] (2001) / *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 25-26. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 26.08.2022) [in Ukrainian].
4. Shepitko, V.Iu. (2001). *Kryminalistyka: entsykl. slovnyk (ukrainsko-rosiiskyi i rosiisko-ukrainskyi) [Forensics: encyclopedia. dictionary (Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian)]* / V.Iu.Shepitko; za red. V.Ia.Tatsiia. Kherson : Pravo [in Ukrainian].
5. Khan, H.A. (2003). Problemy planuvannia ta orhanizatsii rozsliduvannia zlochyniv v OVS. Vykorystannia suchasnykh dosiahnen kryminalistyky u borotbi zi zlochynnistiu [Problems of planning and organizing the investigation of crimes in the Ukrainian Armed Forces.] : *materialy 3-yi mizhvuz. nauk.-prakt. konf. studentiv, kursantiv i slukhachiv, m.Donetsk - materials of the 3rd interuniversity. science and practice conf. students, cadets and listeners*. (pp. 132-133). Donetsk [in Ukrainian].
6. Zaiats, D.D., Stepaniuk, R.L. (2006). Poniattia vzaiemodii u borotbi zi zlochynnistiu: kryminalistychnyi pidkhid [The concept of cooperation in the fight against crime: a forensic approach.]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. (Vols. 32), (pp. 7-11). [in Ukrainian].
7. Oderii, O.V. (2015). *Teoriia i praktyka rozsliduvannia zlochyniv proty dovkillia: monohrafiia [Theory and practice of investigating crimes against the environment: monograph.]*. Kharkiv: Disa plus [in Ukrainian].
8. Pro orhanizatsiiu vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy vnutrishnikh sprav u poperedzhenni, vyavlenni ta rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen: nakaz MVS Ukrainy vid 14 serpnia 2012 roku № 700 (2012, August 14). [8. On the organization of cooperation of pretrial investigation bodies with other bodies and units of internal affairs in the prevention, detection and investigation of criminal offenses: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated August 14, 2012 No. 700] . *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 84. St. 3408 [in Ukrainian].

9. Bahrii, M. (2013). Vzaiemodiia slidchoho z pratsivnykamy pidrozdiliv, yaki zdiisniuiut operatyvno-rozshukovu diialnist [The interaction of the investigator with the employees of the divisions that carry out operative and investigative activities]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya «Iurydychna» - Bulletin of Lviv University. 'Legal' series, 57, 315-321 [in Ukrainian].

10. Pro operatyvnu-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy vid 2 liutoho 1992 roku [On operational and investigative activities: Law of Ukraine] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. № 22. St. 303 [in Ukrainian].

11. Sainchyn, O.S. (2016). *Protydiia nezakonnii mihratsii v Ukraini (kryminalistychni, kryminolohichni ta operatyvno-rozshukovi aspekty): monohrafiia* [Combating illegal migration in Ukraine (criminological, criminological and operative-search aspects): monograph]. Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

12. Stratonov, V.M., Zakharchenko, O.V. (2011). *Zahalni polozhennia vzaiemodii slidchoho z orhanom diznannia v protsesi rozshuku ta vstanovlennia mistsia znakhodzhennia obvynuvachenoho* [General provisions of the interaction of the investigator with the inquiry body in the process of searching and establishing the whereabouts of the accused]. Forum prava, 1, 982-988 [in Ukrainian].

Zhuravel Mykola,

PhD in Law

(Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Odessa)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1572-6985>

DETERMINATION OF THE SUBJECT OF INVESTIGATION OF ENVIRONMENTAL CRIMES (LEGAL ANALYSIS)

The article is devoted to the analysis of scientific approaches to determining the essence of the criminal-legal characteristics of crimes against the environment. To date, no consensus has been formed regarding the definition of the term 'crime against the environment' (in other words: 'environmental crime' or 'environmental criminal offense'), which does not contribute to a clear understanding of these terms by scientists and practitioners. The problems of signs of environmental crimes or environmental criminal offenses have been under the attention of scientists for a long time, but a unified position on this issue has not been developed. Attention is paid to the need to distinguish such scientific concepts as 'criminal-legal characteristics of a certain type of criminal offense' or 'criminal-legal characteristics of a group of crimes.' The problem of forming a criminal-legal characteristic as a system of generalized data on typical signs of criminal offenses, taking into account the connections between elements, is considered. Recently, processes of adaptation of national legislation, including environmental legislation, to the legislation of the European Union have been taking place in Ukraine. According to the Law of Ukraine 'On the Concept of the Nationwide Program for the Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union', priority should be given to legislative acts of Ukraine that will contribute to the legal provision of measures for environmental protection and rational nature management. The basic law that regulates issues of environmental legal relations is the Law of Ukraine dated June 25, 1991 'On Environmental Protection'. This law is declarative and does not contain special criminal and administrative legal provisions. The practical significance of the specified characteristic in the organization of the investigation of crimes against the environment, in the construction of methodological recommendations for the pre-trial investigation of this group of criminal offenses is emphasized.

Key words: crimes against the environment, criminal offense, criminal-legal and forensic characteristics, criminal proceedings, pre-trial investigation, forensic methodology.

Надійшла до редколегії 02.09.2022

УДК 343.132

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-74-78>**Пилипенко Дмитро Олексійович,**

кандидат юридичних наук, доцент

*(Криворізький навчально-науковий інститут**Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>**Андріяшевський Артур Геннадійович,**

студент факультету № 2

*(Криворізький навчально-науковий інститут**Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4950-6523>

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ РЕСТИТУЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено визначенню реституції у межах кримінального процесу України. Розглянуто специфіку фіксації та відображення реституції в нормах чинного кримінального процесуального законодавства. Окремо наведено приклади відображення реституції в межах галузі цивільного та міжнародного права. Наголошено на доцільності розширеного сприйняття реституції в межах кримінального процесу із включенням до переліку можливих збитків, недоотриманих доходів чи прибутку з причини вчинення кримінального правопорушення. Окремо зосереджено увагу на умовах добровільності відшкодування збитків підозрюваним, обвинуваченим у межах кримінального провадження. Також розглянуто позовну конструкцію відшкодування збитків потерпілим від кримінальних правопорушень. Окремо зосереджено увагу на відшкодуванні збитків потерпілим від кримінальних правопорушень за рахунок держави. Наголошено на невідомості цього елементу реституції на тепер. Підтримано наукову позицію щодо поділу реституції в межах кримінального процесу на кримінально-правову та кримінально-процесуальну. Висловлено авторський погляд щодо доцільності розширеного тлумачення реституції у кримінальному процесі із врахуванням держави як одного із суб'єктів, яка також має право на відповідну компенсацію з боку підозрюваного, обвинуваченого за понесені витрати в кримінальному провадженні. Зазначено, що у разі ухвалення обвинувального вироку на винну особу доцільно покласти обов'язок відшкодування витрати держави на залучення свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, а також витрати, пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей і документів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *реституція, кримінально-правовий аспект, кримінально-процесуальний аспект, недоотримані доходи, відшкодування витрат державі.*

Постановка проблеми. Одним із завдань кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Вказане завдання у межах чинного кримінального процесуального закону передбачає відновлення порушених прав та інтересів як потерпілих осіб, так і держави загалом. Одним з ключових елементів кримінальної процесуальної дійсності, який сприяє досягненню визначеного завдання кримінального провадження, є реституція. Натепер у межах чинного КПК відсутня відповідна правова категорія щодо визначення реституції в кримінальному процесі. Крім цього, серед науковців немає єдності позицій щодо однозначного тлумачення рес-

титуції в межах кримінального процесу, з урахуванням цього є нагальна теоретична потреба щодо виокремлення ключових змістових елементів реституції, які відображатимуть її реальний зміст в умовах чинних кримінальних процесуальних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з визначенням реституції в кримінальному процесі, досліджувалися такими науковцями, як: А.В. Абабков, С.Є. Абламський, С.А. Александров, О.В. Вітрук, А.А. Власов, Є.В. Діденко, Р.В. Корякін, О.П. Кучінська, В.Т. Нор, Л.І. Шаповалова та ін.

Метою статті є визначення змісту реституції в національному кримінальному процесі. Зазначене здійс-

нюється задля вироблення сталої теоретичної позиції щодо єдиного сприйняття реституції в межах вітчизняного кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Натепер поняття «реституція» не визначено в чинному КПК України, проте ця категорія є «звичаяним елементом» правової дійсності в інших галузях права. Так, реституцію (від лат. “restitution”) – поновлення початкового становища порушеного будь-ким певного стану – традиційно прийнято розглядати як спосіб захисту майнових прав у цивільному процесі, однак сфера її застосування передбачається й іншими галузями права (міжнародним, господарським), у тому числі і кримінально-процесуальним [1, с. 428]. Чинне цивільне законодавство (ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)) можливими способами захисту цивільних прав і інтересів називає, зокрема, визнання правочину недійсним, відновлення становища, яке існувало до порушення тощо. Реституцію в такому разі слід розглядати саме як обов’язковий наслідок застосування одного із запропонованих законодавцем способів захисту порушеного права [2, с. 136].

У сфері міжнародного права реституція визначається у двох аспектах. Так, Комісія міжнародного права ООН зазначає, що концепція реституції не має універсального визначення та виділяє із цього приводу два основні підходи. Відповідно до першого реституція полягає у відновленні “status quo ante”, тобто ситуації, що існувала до вчинення протиправного діяння. Згідно з другим підходом, реституцією є встановленням або відновленням ситуації, яка існувала б, якби протиправне діяння не було скоєне. Перше визначення є вужчим і не містить компенсацію, яка, можливо, належала б потерпілій стороні за завдані збитки, наприклад, через неможливість використання неправомірно затриманих товарів, які згодом були повернуті. Друге визначення вбудовує в концепцію реституції інші елементи повного відшкодування та визначає реституцію як форму відшкодування та підкреслює загалом зобов’язання з відшкодування [3, с. 116]. На наше переконання, модель реституції, яка наявна у сфері міжнародного права, є цілком прийнятною й для вітчизняного кримінального процесу.

У змісті чинного КПК, як видається, передбачені певні нормативні елементи реституції. Так, у ст. 127 цього Закону зазначається, що відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому може відбуватися в один із трьох способів: добровільно, за допомогою цивільного позову у кримінальному провадженні або за рахунок Державного бюджету України. Слід також зазначити, що відповідно до п. 5 ч. 9 ст. 100 КПК гроші, цінності та інше майно, що були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, конфіскуються, крім тих, які повертаються власнику (законному володільцю), а якщо його не встановлено – переходять у власність держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку. У зазначеному положенні йдеться лише про ті речі, які були предметами кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, проте, як зазначає В.Т. Нор, хоча у главі 9 КПК спосіб відшкодування окремо не згадується, він реально існує та є дієвим у кримінальних провадженнях на підставі п. 5 ч. 9 ст. 100 КПК та ч. 4 ст. 374 КПК, що вимагає його закріплення у ст. 127 КПК [4, с. 38].

Авторський колектив науково-практичного коментаря до КПК України за загальною редакцією В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила з приводу цього питання наголошує, що шляхом кримінально-процесуальної

реституції поновлення майнового стану особи відбувається не в повному обсязі, оскільки поновлювальна функція реституції регламентує лише повернення того самого майна або майнових прав, залишаючи поза увагою втрачену вигоду чи можливі прибутки, які особа не отримала у зв’язку з неможливістю користування майном [5, с. 109–110]. На наше переконання, подібне сприйняття змісту реституції цілком відповідає контексту вітчизняного відображення реституції у сфері цивільно-правових відносин. Однак, на наш погляд, таке розуміння реституції дещо звужує її об’єктивну сутність. Як ми згадували раніше, одним з векторів реалізації реституції у сфері міжнародного права є не лише буквально відновлення порушених прав особи, а відтворення ситуації, яка існувала б за умов, якщо протиправне діяння не було би скоєне. Більш детально цей аспект реституції ми будемо розглядати далі.

Отже, в межах КПК, на наше переконання, зафіксована можливість добровільного відшкодування збитків, проте за цих умов слід цілком погодитись з тим, що саме механізм добровільного способу відновлення майнових прав потерпілої від кримінального правопорушення особи Кримінальним процесуальним кодексом не передбачений [6, с. 161]. Не передбачивши у КПК механізму добровільного відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, законодавець визначив лише суб’єктів та часові рамки добровільного відшкодування. Так, підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Отже, добровільно відшкодувати заподіяну кримінальним правопорушенням шкоду може підозрюваний, обвинувачений і будь-яка фізична чи юридична особа за згодою підозрюваного чи обвинуваченого. Згода підозрюваного (обвинуваченого) на відшкодування завданої його діянням шкоди як така, що має правове значення, має бути в тій чи іншій формі зафіксована в матеріалах провадження [5, с. 320].

Окрім добровільного відшкодування збитків, у межах КПК передбачена позовна конструкція стягнень з підозрюваного, обвинуваченого в рахунок відшкодування збитків у кримінальному провадженні. Як зазначається у ч. 1 ст. 128 КПК України, особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред’явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Виходячи із зазначеного у цьому положенні та порівняно із Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 р., є наявними значні позитивні зрушення у компенсації завданих збитків потерпілим шляхом подання цивільного позову у кримінальному провадженні. По-перше, чинним КПК зменшено термін подання цивільного позову порівняно з попереднім кодексом. По-друге, прямо передбачено можливість відшкодування моральної шкоди за допомогою цивільного позову (проте тільки для фізичних осіб), по-третє, встановлена можливість подання цивільного позову прокурором тільки з метою захисту інтересів держави. З огляду на це розробники нового КПК щодо інституту цивільного позову в кримінальному

судочинстві задекларували низку новел, спрямованих на вдосконалення названого інституту та приведення його у відповідність до визнаних міжнародно-правових норм і запозичення більш вдалої практики інших країн континентальної правової системи [7, с. 416].

Однак, як зазначалося нами раніше, наявна у ч. 2 ст. 127 КПК правова конструкція передбачає поновлення майнового стану потерпілих осіб, який існував до вчинення кримінального правопорушення, тобто відшкодування прямої шкоди. Проте, як справедливо наголошують окремі науковці, в межах кримінального провадження підлягає відшкодуванню не тільки пряма шкода, завдана кримінальним правопорушенням, а й неодержані доходи, оскільки це впливає із самої суті застосування цивільно-правової відповідальності у кримінальному процесі [6, с. 164].

Отже, спосіб відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням за допомогою цивільного позову у кримінальному провадженні, не є досконалим. На нашу думку, доцільно розширити коло питань, які можуть бути вирішені за допомогою цивільного позову під час кримінального провадження за рахунок відшкодування неодержаних доходів, які не зміг отримати потерпілий через вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, потерпілому мають бути компенсовані збитки через неможливість працювати з метою отримання заробітної платні з причини знаходження його на лікарняному внаслідок травми, каліцтва тощо, спричиненого підозрюваним, обвинуваченим.

У чинному КПК також міститься положення, за якого шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом (ч. 3 ст. 127 КПК України). За таких умов, крім прямої шкоди, мають також відшкодуватися витрати на відновлення фізичного здоров'я, які вираховуються в грошовому еквіваленті та належать до майнової шкоди. Ними є: оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину [8, с. 144].

При цьому слід зазначити, що умова відшкодування шкоди в кримінальному провадженні за рахунок державного бюджету передбачена лише щодо потерпілих фізичних осіб у випадку, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або якщо вона є неплатоспроможною (ст. 1177 ЦК України). Інших умов, а також порядку компенсації потерпілому у такий спосіб шкоди, чого вимагає припис ч. 2 ст. 1177 ЦК, поки що законом не врегульовано, а тому він ще не застосовується [5, с. 321]. Саме передбачення КПК можливості відшкодування державою шкоди від кримінального правопорушення, як видається, є прогресивною, проте не достатньою. Так, насамперед необхідно у спеціальному законі визначити види шкоди, які будуть відшкодуватися державою, види кримінальних правопорушень, за вчинення яких передбачається таке відшкодування, кошти, з яких будуть формуватися фонди для виплат компенсацій потерпілим тощо. Проте закон України, яким би це було передбачено, ще не прийнято, внаслідок чого ця норма КПК поки що залишається декларативною [6, с. 163].

Досліджуючи реституцію в кримінальному процесі, Р.В. Корякін наголошує, що реституцію слід

розмежовувати на кримінально-правову (володіння) та кримінально-процесуальну (компенсаційну). Поняття кримінально-правової реституції визначається як поновлення органом дізнання, слідчим, прокурором і судом матеріального становища потерпілого від злочину шляхом повернення на його прохання речових доказів – об'єктів злочинного посягання, їх замінників або грошової компенсації. Своєю чергою дія кримінально-процесуальної реституції спрямована на поновлення майнового становища власника (законного володільця), порушеного внаслідок необгрунтованого залучення його майна у сферу кримінального судочинства. Крім повернення такого майна, її предмет включає у себе також грошову й натуральну компенсацію майна, яке не зберіглося в натурі [9, с. 11].

На наше переконання, подібний, умовний поділ реституції на два різновиди є цілком слушним та повною мірою дозволяє досягнути обсяг та змістовність вказаного правового явища. Зі свого боку, ми вважаємо за доцільне змістовно розширити один із запропонованих автором різновидів реституції. Так, кримінально-процесуальну реституцію також доцільно сприймати у контексті правовідносин, які, по-перше, безпосередньо пов'язані з фактом вчинення кримінального правопорушення, а по-друге, походять від результатів процедури кримінального провадження.

Крім запропонованого Р.В. Корякіним процесуального елемента у вигляді повернення постраждалій особі речових доказів, які були предметами посягання або виплати компенсації за них у межах кримінально-процесуальної (компенсаційної) реституції, до цього різновиду реституції доцільно також включити й інші елементи. Так, вище ми наголошували, що чинною ст. 127 КПК передбачена можливість добровільного відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому, а також здійснення цього за допомогою цивільного позову або за рахунок Державного бюджету України. На наше переконання, такі процесуальні елементи реституції у кримінальному провадженні також доцільно включити до змісту кримінально-процесуальної реституції, оскільки передбачені в них правові механізми цілком відповідають змістовій спрямованості запропонованої автором компенсаційної реституції. Крім цього, на наше переконання, компенсаційна реституція повинна мати більш розширене глумачення, аніж наявна в теорії кримінального процесу схема: підозрюваний, обвинувачений – потерпілий – держава (посередник). Подібний різновид реституції також додатково доцільно сприймати крізь призму правовідносин «підозрюваний, обвинувачений – держава». Так, під час кримінального провадження держава несе тягар процесуальних витрат, які полягають у залученні свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів (ст. 122 КПК), а також витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів (ст. 123 КПК). Ми вважаємо, що у разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує вищевказані витрати з обвинуваченого (засудженого) в межах компенсаційної реституції на користь держави. З огляду на вищевикладене доцільно доповнити наявне в законі формулювання ч. 2 ст. 124 КПК та викласти її у такій редакції: «У разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь держави документально підтверджені витрати на залучення свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, а також витрати пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей і документів» (курсив наш – Д.П., А.А.).

Висновки. Реституція як правове явище, яке, при його категоріальну невизначеність у межах КПК, знайшло своє відображення в змісті низки проце-

суальних норм. Реституція включає у себе декілька правових елементів, які відображають процедурність відшкодування збитків постраждалим особам за умов добровільності з боку підозрюваного, обвинуваченого щодо цього, а також шляхом подання цивільного позову в кримінальному провадженні або відшкодування збитків потерпілим особам за рахунок держави. Рести-

туція являє собою комплексне правове явище, яке поєднує у собі як кримінально-правовий, так і кримінально-процесуальний аспекти. Видається, що у сучасних умовах кримінально-процесуальний аспект реституції має включати у себе, крім відшкодувань потерпілим особам, також компенсацію витрат державі, які вона понесла під час кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Гіжевський В.К. Популярна юридична енциклопедія. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 528 с.
2. Іваненко М.А. Правова природа цивільно-правової реституції. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2013. № 1. С. 135–142.
3. Проекты статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния с комментариями к ним. *Ежегодник комиссии международного права*. 2001. Том II. Часть вторая. А/CN.4/SER.A/2001/ADD.1 (PART 2). С. 32–174.
4. Нор В.Т. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення. *Право України*, 2013. № 11. С. 32–41.
5. Гончаренко В.Г., Нор В.Т., Шумило М.Є. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : Юстиніан, 2012. 1224 с.
6. Вітрук О. Способи усунення негативних майнових наслідків кримінального правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*, 2016. № 10. С. 161–165.
7. Нор В.Т., Ханас Х.Р. Цивільний позов у кримінальному процесі України та інших країн континентальної системи права: порівняльна характеристика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2013. № 2. С. 414–425.
8. Коваленко В.В., Удалова Л.Д., Письменний Д.П. Кримінальний процес : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
9. Корякін Р.В. Реституція у сучасному кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 20 с.

References

1. Hizhevskiy V.K. (2003) Populiarna yurydychna entsyklopediia. [Popular legal encyclopedia]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Ivanenko M.A. (2013) Pravova pryroda tsyvilno-pravovoi restytutsii. [Legal nature of civil restitution]. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk [in Ukrainian].
3. Proekty statej ob otvetstvennosti gosudarstv za mezhdunarodno-protivopravnye deyaniya s kommentariyami k nim. (2001). [Draft articles on the responsibility of States for internationally wrongful acts, with commentaries thereto]. [in Russian].
4. Nor V.T. (2013) Instytut vidshkoduvannia (kompensatsii) shkody u kryminalnomu provadzhenni za chynnym KPK Ukrainy: zdobutky i rezervy dlia vdoskonalennia. [Institute of compensation (compensation) for damage in criminal proceedings under the current Code of Criminal Procedure of Ukraine: achievements and reserves for improvement]. Pravo Ukrainy [in Ukrainian].
5. Honcharenko V.H., Nor V.T., Shumylo M.Ie. (2012) Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. [Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary]. [in Ukrainian].
6. Vitruk O. (2016) Sposoby usunennia nehatyvnykh mainovykh naslidkiv kryminalnoho pravoporushennia. [Ways to eliminate the negative property consequences of a criminal offense]. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo [in Ukrainian].
7. Nor V.T., Khanas Kh.R. (2013) Tsyvilnyi pozov u kryminalnomu protsesi Ukrainy ta inshykh krain kontynentalnoi systemy prava: porivnialna kharakterystyka. [Civil action in the criminal process of Ukraine and other countries of the continental legal system: comparative characteristics]. [in Ukrainian].
8. Kovalenko V.V., Udalova L.D., Pysmennyi D.P. (2013) Kryminalnyi protses: pidruchnyk. [Criminal process: Textbook]. [in Ukrainian].
9. Koriakin R.V. (2006). Restytutsiia u suchasnomu kryminalnomu protsesi Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. [Restitution in the modern criminal process of Ukraine]. [in Ukrainian].

Pylypenko Dmytro,

PhD in Law, Associate Professor

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

Andriiashevskiy Artur,

Student at the Faculty No. 2

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4950-6523>

ON THE ISSUE OF DETERMINING THE CONTENT OF RESTITUTION IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

The article is devoted to the definition of restitution within the criminal process of Ukraine. The specifics of fixing and reflecting restitution in the norms of the current criminal procedural legislation are considered. Examples of the reflection

of restitution within the scope of civil and international law are given separately. The expediency of the expanded perception of restitution within the framework of the criminal process with the inclusion of the lost income or profit due to the commission of a criminal offense to the list of possible damages is emphasized. Separate attention is focused on the conditions of voluntary compensation of damages to suspects, accused within the framework of criminal proceedings. Also considered is the construction of a lawsuit for compensation of damages to victims of criminal offenses. Separate attention is focused on compensation for damages to victims of criminal offenses at the expense of the state. It is emphasized that this element of restitution is currently ineffective. The scientific position regarding the division of restitution within the criminal process into criminal-legal and criminal-procedural restitution is supported. The authors' opinion is expressed regarding the expediency of an expanded interpretation of restitution in criminal proceedings, taking into account the state as one of the subjects, which also has the right to appropriate compensation from the suspect, the accused for the costs incurred in criminal proceedings. It is noted that in the case of a guilty verdict, it is appropriate to impose on the guilty person the obligation to reimburse the state's expenses for the involvement of witnesses, specialists, translators and experts, as well as expenses related to the storage and forwarding of things and documents in criminal proceedings.

Key words: *restitution, criminal-legal aspect, criminal-procedural aspect, unearned income, refund of expenses to the state.*

Надійшла до редколегії: 27.08.2022

Шульга Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ НЕЗАКОННОГО НОСІННЯ НОЖА, ВИЗНАНОГО ВИСНОВКОМ ЕКСПЕРТА ХОЛОДНОЮ ЗБРОЄЮ: АСПЕКТИ ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається дві проблеми щодо використання холодної зброї. Перша проблема стосується питань притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які згідно із ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України були затримані правоохоронними органами за носіння ножів без передбаченого законом дозволу. Проблема характеризується тим, що для прийняття рішення стосовно винуватості обвинуваченого за ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України суду не досить тільки експертного висновку про те, що ніж належить до холодної зброї. Вказується на неефективність презумпції знання законодавства у випадку з притягненням до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України, адже в Україні відсутній закон, який би чітко визначав критерії носіння ножів, що належать до холодної зброї.

Другою проблемою є те, що кримінальне законодавство України не враховує суспільну небезпеку від використання ножів, які не підпадають під категорію холодної зброї, адже для протиправного нанесення тілесних ушкоджень не обов'язково застосовувати ніж, що належить до різновиду холодної зброї, у цьому випадку тілесне ушкодження можна нанести навіть кухонним чи канцелярським ножем. Для розвантаження системи досудового слідства від досить складної процедури притягнення особи до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України та для декриміналізації ножів пропонуємо вилучити зі складу ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України всі види ножів як різновиду холодної зброї. Натомість пропонуємо посилити відповідальність за будь-які кримінальні правопорушення, якщо обвинувачений вчинив їх за допомогою ножа, навіть такого, який не підпадає під ознаки холодної зброї. Для цього вважаємо за доцільне внести пропозиції у проект Закону України «Про право на цивільну зброю» стосовно визнання будь-якого ножа холодною зброєю в разі його умисного застосування обвинуваченим для вчинення кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, Кримінальний кодекс України, холодна зброя, ніж, декриміналізація, носіння ножів без передбаченого законом дозволу, обвинувачений, закон.

Постановка проблеми. В Україні постала проблема незаконного обігу зброї. Найбільш чуттєво проявилася вона саме сьогодні, в умовах широкомасштабного вторгнення до нашої країни окупаційних військ Російської Федерації. Частково ця проблема викликана також тим, що в нашій державі досі відсутній спеціалізований Закон України «Про право на цивільну зброю». Якщо, за оцінкою Центру безпекових досліджень «СЕНС», у січні – грудні 2020 р. було вчинено 1 600 кримінальних правопорушень, які пов'язані з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами [1], то вже на 15 серпня 2022 р. цей показник сягнув утричі більшого значення [2]. Однак у дослідженні йтиметься не стільки про суспільну небезпеку незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, скільки про необхідність часткової декриміналізації в зазначеному контексті холодної зброї.

На сьогодні питання легалізації різних видів зброї в Україні є лише у вигляді законопроектів [3, с. 133]. За даними Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства цифрової трансформації України, 60% дієздатного населення України підтримує дозвіл на вільне носіння певних видів зброї цивільними особами. До речі, напередодні повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну парламентарі в першому читанні підтримали законопроект про обіг зброї. За необхідність ухвалення документа висловилося навіть Міністерство оборони України та Президент України. Проте нині Україна залишається фактично єдиною європейською державою, у якій відсутній закон про право на цивільну зброю, а отже, зазначена сфера обігу зброї все ще регулюється Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва

для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, яка затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 р. № 622 [4]. При цьому варто зазначити, що на сьогодні кількість зареєстрованих власників вогнепальної зброї в Україні становить близько 700 тисяч осіб, а загальний масив різної зброї на руках українців – приблизно 1 мільйон 227 тисяч одиниць. Вважається, що з початком широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну ця кількість нелегальної зброї зросла в рази, адже українці отримали на руки тисячі одиниць зброї насамперед для самозахисту від ворога [5]. Отже, з вищезначеного вбачається проблема неконтрольованого поводження зі зброєю в Україні, що стосується, зокрема, і питання обігу холодної зброї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі розгляду ступеня розробленості теми щодо проблем правового врегулювання процедури декриміналізації холодної зброї варто зазначити, що в цьому контексті увага правників прикута здебільшого до правового аналізу в межах ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України. Проте питанням відшукування правових шляхів щодо декриміналізації хоча би частини холодної зброї увага приділялася поверхово, переважно в контексті дискусійного обговорення. Загалом проблеми кримінально-правового аспекту обігу холодної зброї в Україні розглядали такі вчені-правники та фахівці з практичної діяльності, як Л.Л. Лазебний [6], Л.П. Заглада [7], І.В. Шило, Ю.В. Волошина [8, с. 368–369], М.М. Майстренко, [9], А.І. Турій [10], О.З. Мармура, С.О. Письменський, А.Б. Ткачик [11, с. 18], К.В. Бондарева [12, с. 111], О.В. Антонюк [13, с. 147], А.С. Пашиєва [14, с. 16], О.Л. Христов, Р.С. Негрієнко [15, с. 146–148], А.С. Голоколосова [16, с. 97–101], І.В. Загородній [17, с. 130–133], О.Л. Кобилянський [18] та інші.

Метою статті є визначення низки проблем стосовно притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України осіб, щодо яких висувуються обвинувачення стосовно носіння ножів без передбаченого законом дозволу, а також обґрунтування та внесення пропозицій до проекту Закону України «Про право на цивільну зброю» в частині декриміналізації ножів.

Виклад основного матеріалу. Під час попередніх досліджень, у яких було визначено фактичні критерії декриміналізації ножів як різновиду холодної зброї [19, с. 134], правові, спеціальні та моральні підстави декриміналізації ножів як різновиду холодної зброї [20, с. 389], кримінально-правовий аспект декриміналізації ножів як різновиду холодної зброї [21, с. 136], ми досить докладно аргументували свої висновки щодо висловлених міркувань. Однак при цьому ми, посилаючись на методіку криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих із нею виробів [22], зверталися до висновку експерта як до спеціального критерію визнання ножа холодною зброєю. Водночас ми зазначали, що висновок експерта стосовно визнання ножа холодною зброєю є доказом у суді, тобто вказує на те, що обвинувачений вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України. Із цього постало запитання: чи досить суду для винесення обвинувального вироку за ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України тільки висновку експерта? Особливо слухним таке запитання є тоді, коли обвину-

вачений, наприклад, заперечує факт обізнаності в тому, що ніж, який він носив при собі, є холодною зброєю.

Намагаючись розібратися в цьому питанні, звернемося до презумпції знання законодавства (ч. 2 ст. 68 Конституції України), що зобов'язує всіх знати закони та дотримуватися їх, а саме наголошується на загальновідомій формулі «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності». Водночас, згідно із ч. 3 ст. 57 Конституції України, презумпція знання законодавства поширюється тільки на закони та інші нормативно-правові акти, які доведені до відома населення в порядку, встановленому законом. Отже, із зазначеного постає, що основна умова обов'язку знати закон – це факт офіційного оприлюднення закону в офіційних друкованих виданнях [23]. Однак у випадку, що розглядається нами, таким документом, який містить критерії визначення ножа холодною зброєю, є тільки Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів [22]. Ані в диспозиції Кримінального кодексу України, ані в якомусь іншому законі України не міститься критеріїв віднесення ножа до холодної зброї. Отже, на сьогодні в Україні будь-якого іншого нормативно-правового акта, а тим паче закону (що, до речі, є необхідною умовою притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України), який регулював би порядок носіння громадянами України ножів, немає.

На підтвердження зазначеного наведемо думку адвокати Л.П. Заглади щодо цього питання, яка у процесі аналізу ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України також наголошує на тому, що в Україні досі немає закону, який би чітко декларував форму та зміст дозволу, зокрема, на носіння ножів, які можуть бути визнані холодною зброєю. Отже, на переконання фахівчині, якщо немає такого закону, то в діях осіб, щодо яких були розпочаті кримінальні провадження за ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України, завжди буде відсутній кримінальний складник, а саме подія кримінального правопорушення. І все через те, що на суді державний обвинувач не у змозі навести саме той закон, порушення якого є підставою для визнання особи винуватою за ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України. До того ж, як справедливо зазначає адвокатка, завдяки чинній засаді презумпції невинуватості особа не зобов'язана доводити свою невинуватість. Отже, якщо обвинувачений на суді заявить, що він не знав і не міг знати, що ніж, з яким його було затримано правоохоронними органами, є холодною зброєю, то суд негайно повинен виправдати обвинуваченого за відсутності події злочину [7].

З такою думкою Л.П. Заглади неможливо не погодитися, адже державні органи повинні діяти згідно зі ст. 19 Конституції України, у якій чітко зазначено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, а органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України. Те саме зазначено в ч. 1 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України, а саме: під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, кримінального процесуального законодавства, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, вимог інших

актів законодавства. До того ж згідно із засадою верховенства права (ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України) людина, її права й свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Однак нині більш детально розглянемо проблему обвинувачення за ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України на підставі висновку експерта. На нашу думку, висновок експерта стосовно визнання ножа холодною зброєю може бути доказом у суді тільки в тому разі, коли обвинувачений визнає свою вину. Тобто обвинувачений на суді прямо заявить, що він знав про те, що ніж, який він незаконно носив при собі, є холодною зброєю, і носив він цей ніж саме як зброю, для можливого нанесення комусь тілесних ушкоджень, наприклад для самооборони. Інакше, коли є відомості, що обвинувачений не усвідомлював, що ніж, з яким його було затримано правоохоронними органами, належить до холодної зброї, або до суду не надано стороною обвинувачення докази про те, що обвинувачений усвідомлював, що ніж є холодною зброєю, судом має бути винесений виправдувальний вирок на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України або закрито кримінальне провадження у зв'язку з невстановленням достатності доказів для доведення винуватості особи в суді та вичерпаності можливостей їх отримати. Таким чином, висновок експерта може тільки констатувати для суду той факт, що ніж належить до холодної зброї. Отже, усе, що може вчинити в цьому випадку суд, – це постановою вилучити зазначений ніж як предмет, що заборонений у загальному обігу. При цьому виникає запитання: чи знає закон обвинувачений?

Однак тут виникає нова проблема: якщо керуватися положенням про те, що незнання закону не звільняє від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 68 Конституції України), а Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів [22] усе-таки наявна у вільному доступі для ознайомлення (є актом правотворчості) і не містить грифу таємності, то суд може констатувати, що обвинувачений міг бути обізнаним із зазначеною методикою, і формально суд буде правий. Проте диспозиція ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України чітко вказує на наявність складу кримінального правопорушення саме тоді, коли носіння холодної зброї не передбачене саме законом, а не методикою, інструкцією, наказом Міністерства внутрішніх справ України чи іншими документами. Отже, Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів [22], хоч і є нормативно-правовим актом, по-перше, не є законом (адже це підзаконний акт), а по-друге, за своїм приписом розрахована саме на осіб, які згідно із Законом України «Про судову експертизу» мають право проводити судово-експертну діяльність, тобто криміналістичне дослідження холодної зброї (може бути прирівняна до акта з грифом «для службового користування», а тому не публікуватися у відкритих джерелах для широкого кола читачів).

Якщо сказати точніше, Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів розрахована на осіб, які мають спеціальні знання в галузі визначення ножів холодною зброєю (у формулюванні ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» – експертів), яких пересічні громадяни України, звісно, не мають. Тому встановити те, чи є, наприклад, ніж холодною зброєю, здатний тільки експерт. До речі, у крамницях України, що працюють у режимі онлайн, а також у роздрібній торгівлі дуже багато пропозицій стосовно придбання ножів, і багато з таких ножів за зовнішнім виглядом схожі на холодною зброю. Окрім того, досить часто особа, яка придбає такий ніж, разом із покупкою отримує від продавця папірець, на якому написано, що цей ніж не є холодною зброєю. У такому випадку особа, яка придбала цей ніж, має повне право заявляти на суді, що вона не знала та навіть не могла знати, що той ніж, який вона придбала, є холодною зброєю.

Однак проблематично буде притягти особу до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України навіть у тому випадку, коли обвинувачений заявить, що він знав, що ніж, з яким його затримали, є холодною зброєю, адже, щоб визнати особу обвинуваченою за вищезазначеною нормою Кримінального кодексу України, суду необхідно мати чітке внутрішнє переконання, що обвинувачений справді усвідомлював факт незаконного носіння саме холодної зброї. Тому на етапі судового слідства суд повинен усебічно та об'єктивно дослідити докази, на які посиляється сторона обвинувачення, стосовно того, що обвинувачений начебто знав, що ніж є холодною зброєю. Для цього потрібно ознайомитися з показаннями самого обвинуваченого, показаннями свідків, документами (результатами відеочити аудіозаписів тощо).

Проте, незважаючи на наявність ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України, сам факт носіння ножа, який може виявитися холодною зброєю, не зменшує суспільну небезпеку особи, яка носить при собі, наприклад, не кинджал чи фінський ніж, а, скажімо, звичайний кухонний ніж із метою нанесення комусь тілесного ушкодження. Однак при цьому чомусь вважається, що кухонним ножом не можна завдати тілесних ушкоджень іншій особі або застосувати його для вчинення будь-якого іншого насильницького чи корисливо-насильницького кримінального правопорушення. Виходить, що той, хто носить кинджал, буде притягнутий до кримінальної відповідальності, а той, хто носить кухонний ніж, – ні? Проте здатність наносити тілесні ушкодження людині і в кинджала, і в кухонного ножа майже однакова.

Висновки. Унаслідок проведеного аналізу можемо зазначити, що з метою, по-перше, фактично розвантажити систему досудового слідства від досить складної процедури притягнення особи до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України, а по-друге, здійснити акт декриміналізації вважаємо за доцільне вилучити зі складу ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України всі види ножів як різновиду холодної зброї. Натомість пропонуємо посилити кримінальну відповідальність осіб за будь-які кримінальні правопорушення, якщо обвинувачений вчинив їх за допомогою будь-якого ножа, навіть кухонного чи канцелярського, адже ніж, як річ багатофункціональна, здатний однаково наносити тілесні ушкодження. Тому вважаємо за доцільне внести відповідні пропозиції до проекту Закону України «Про право на цивільну зброю» щодо того, що будь-який ніж буде вважатися холодною зброєю в разі його умисного застосування для вчинення кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Результати дослідження «Незаконний обіг і використання зброї в Україні у 2020 році». *CENSS: Center for Security Studies*. 2021. URL: <https://censs.org/illcit-arms-2020/>.

2. Свистуха Д.І., Гордієнко О.М. Перевірка зброї на причетність до злочинів – розповідають миколаївські експерти. *Суспільне. Новини*. 2022. URL: <https://susplne.media/271305-perevirka-zbroi-na-pricetnist-do-zlociniv-rozpovidaut-mikolaivski-eksperti/>.
3. Реалізація права на підприємницьку діяльність: стан та перспективи : колективна монографія / за заг. ред. А.Г. Бобкової, А.М. Захарченка. Київ : ВД «Дакор», 2021. 250 с.
4. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 р. № 622 / Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>.
5. Рощина В.В. Що змінить законопроект про обіг зброї та чи на часі він? *Громадське радіо*. 2022. URL: <https://hromadske.radio/publications/shcho-zminyt-zakonproiekt-pro-obih-zbroi-ta-chy-na-chasi-vin>.
6. Лазебний Л.Л. Носіння холодної зброї без передбаченого законом дозволу може мати місце незалежно від можливості швидкого використання цієї зброї. *LexInform: юридичні новини України*. 2022. URL: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/nosynnya-holodnoyi-zbroyi-bez-peredbachenogo-zakonom-dozvolu-mozhe-maty-mistse-nezalezchno-vid-mozhlyvosti-shvydkogo-vykorystannya-tsiyeyi-zbroyi/>.
7. Заглада Л.П. «Збройові» справи в українських судах – чиста лотерея. *Racurs.ua*. 2019. URL: <https://racurs.ua/ua/2143-zbrojovi-spravy-v-ukrayinskyh-sudah-chysta-lotereya.html>.
8. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 13 березня 2020 р. / редкол. : А.Є. Фоменко, Л.Р. Наливайко та ін. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 414 с.
9. Майстренко М.М. Кримінологічна характеристика та попередження органами внутрішніх справ злочинів проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси та вибухові речовини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 285 с. URL: <http://dpspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2358/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C.%D0%9C.%20%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%20%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf>.
10. Турій А.І. Відповідальність за носіння холодної зброї в Україні. *Юридична компанія «Турій та Партнери»*. 2021. URL: <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-nosynnya-nozha-v-ukraini/>.
11. Мармура О.З., Письменський Є.О., Ткачик А.Б. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї та вибухівки : посібник для підрозділів Національної поліції у схемах. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 44 с.
12. Бондарева К.В. Проблемні питання поняття «холодна зброя» і використання його в кримінальному законодавстві. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2009. № 4. С. 110–114.
13. Антонюк О.В. Окремі аспекти взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у розслідуванні хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого з метою нанесення тілесних ушкоджень. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. Т. 2. С. 145–149. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/6/tom_2/34.pdf.
14. Пашиєва А.С. Криміналістичне дослідження металеві холодної зброї : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2020. 20 с.
15. Хрїстов О.Л., Негрієнко Р.С. Визначення об'єктів пошуку під час підготовки до проведення обшуку у кримінальних провадженнях, що стосуються використання холодної зброї або знарядь фізичного впливу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 146–148. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2016/42.pdf.
16. Голоколосова А.С. Реалізація законодавчого регулювання проведення судової експертизи холодної зброї та шляхи його вдосконалення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 97–101. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/04/19.pdf>.
17. Загородній І.В. Криміналістичне вивчення способу вчинення злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень. *Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування* : матеріали III дистанційної конференції до 20-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчя Одеської школи права, м. Одеса, 11 грудня 2017 р. / відп. за вип. В.В. Тіщенко, І.В. Глов'юк, Ю.О. Гресь. Одеса : Юридична література, 2017. С. 130–133.
18. Кобилянський О.Л. Холодна зброя: аспекти декриміналізації. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/3605/1/Кобилянський%20Олег%20Леонідович.pdf>.
19. Шульга А.О. Щодо декриміналізації холодної зброї в Україні. *Особлива частина Кримінального кодексу України: система та зміст* : матеріали міжнародної наукової конференції, м. Харків, 20–23 жовтня 2021 р. / редкол. : Ю.В. Баулін, Ю.А. Пономаренко, І.А. Вишнеvsька. Харків, 2022. С. 131–134.
20. Шульга А.О. Правові, спеціальні та моральні підстави декриміналізації ножів як різновиду холодної зброї. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару, м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 р. Кривий Ріг, 2022. С. 387–390.
21. Шульга А.О. Декриміналізація ножів як різновиду холодної зброї: кримінально-правовий аспект. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2022. № 1. С. 131–137.
22. Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів : затверджена рішенням розширеного засідання секції НКМР Міністерства юстиції України з проблем трасології та судової балістики із залученням членів Координаційної ради з питань судової експертизи від 15 січня 1999 р. / Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002320-99#Text>.

23. Презумпція знання законодавства. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. 2022. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Презумпція_знання_законодавства.

References

1. CENSS (2021). Rezultaty doslidzhennia "Nezakonnii obih i vykorystannia zbroi v Ukraini u 2020 rotsi" [Results of the study "Illegal trafficking and use of weapons in Ukraine in 2020"]. *CENSS: Center for Security Studies*. Retrieved from: <https://censs.org/illcit-arms-2020/> [in Ukrainian].
2. Svystukha, D.I., Hordiienko, O.M. (2022). Perevirka zbroi na prychnetnist do zlochyniv – rozpovidaiut mykolaivski eksperty [Inspection of weapons for involvement in crimes – say Mykolaiv experts]. *Suspilne. Novyny – Public. News*. Retrieved from: <https://suspilne.media/271305-perevirka-zbroi-na-prichetnist-do-zlociniv-rozpovidaut-mikolaivski-eksperti/> [in Ukrainian].
3. Bobkova, A.H., Zakharchenko, A.M. (eds.) (2021). *Realizatsiia prava na pidpriemnytsku diialnist: stan ta perspektyvy: kolektyvna monohrafiia [Implementation of the right to entrepreneurial activity: state and prospects: collective monograph]*. Kyiv: VD "Dakor", 250 p. [in Ukrainian].
4. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (1998). Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhennykh humovymy chy analohichnymy za svoimy vlastyvostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovyykh materialiv: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 21 serpnia 1998 r. № 622 [On the approval of the Instructions on the procedure for the manufacture, acquisition, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, cold and cooled weapons, devices of domestic production for firing cartridges, equipped with rubber or metal projectiles with similar properties of non-lethal action, and cartridges for them, and as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosive materials: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated August 21, 1998 № 622]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> [in Ukrainian].
5. Roshchyna, V.V. (2022). Shcho zminyt zakonoproekt pro obih zbroi ta chy na chasi vin? [What will the bill on arms circulation change and is it up to date?]. *Hromadske radio – Public radio*. Retrieved from: <https://hromadske.radio/publications/shcho-zminyt-zakonoproiekt-pro-obih-zbroi-ta-chy-na-chasi-vin> [in Ukrainian].
6. Lazebnyi, L.L. (2022). Nosinnia kholodnoi zbroi bez peredbachenoho zakonom dozvolu mozhe maty mistse nezalezhdno vid mozhlyvosti shvydkoho vykorystannia tsiei zbroi [Carrying a cold weapon without a legal permit can take place regardless of the possibility of quick use of this weapon]. *LexInform: yurydychni novyny Ukrainy – LexInform: legal news of Ukraine*. Retrieved from: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/nosinnia-holodnoyi-zbroi-bez-peredbachenoho-zakonom-dozvulu-mozhe-maty-mistse-nezalezhdno-vid-mozhlyvosti-shvydkoho-vykorystannia-tsiyeyi-zbroi/> [in Ukrainian].
7. Zahlada, L.P. (2019). "Zbroiovi" spravy v ukrainskykh sudakh – chysta lotereia ["Weapons" cases in Ukrainian courts are just a lottery]. *Racurs.ua*. Retrieved from: <https://racurs.ua/ua/2143-zbroiovi-spravy-v-ukrayinskykh-sudah-chysta-lotereia.html> [in Ukrainian].
8. Fomenko, A.Ye., Nalyvaiko, L.R. et al. (eds.) (2020). *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [International and national security: theoretical and applied aspects: materials of the 4th International Scientific and Practical Conference]* (Dnipro, March 13, 2020). Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 414 p. [in Ukrainian].
9. Maistrenko, M.M. (2010). Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia orhanamy vnutrishnikh sprav zlochyniv proty hromadskoi bezpeky, predmetamy yakyykh ye zbroia, boiovi prypasy ta vybukhovi rechovyny [Criminological characteristics and prevention by internal affairs bodies of crimes against public safety, the objects of which are weapons, ammunition and explosives]. *Candidate's thesis*. Lviv, 285 p. Retrieved from: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2358/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C.%D0%9C.%20%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%20%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf> [in Ukrainian].
10. Turii, A.I. (2021). Vidpovidalnist za nosinnia kholodnoi zbroi v Ukraini [Responsibility for carrying cold weapons in Ukraine]. *Yurydychna kompaniia "Turii ta Partnery" – Legal company "Turii and Partners"*. Retrieved from: <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-nosinnia-nozha-v-ukraini/> [in Ukrainian].
11. Marmura, O.Z., Pysmenskyi, Ye.O., Tkachyk, A.B. (2019). *Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochyniv, pov'iazanykh z nezakonnym obihom zbroi ta vybukhivky: posibnyk dlia pidrozdiliv Natsionalnoi politsii u skhemakh [Criminal law characterization of crimes related to the illegal circulation of weapons and explosives: guide for the National Police units in the schemes]*. Lviv: LvDUVS, 44 p. [in Ukrainian].
12. Bondareva, K.V. (2009). Problemni pytannia poniattia "kholodna zbroia" i vykorystannia yoho v kryminalnomu zakonodavstvi [Problematic issues of the concept of "cold weapon" and its use in criminal legislation]. *Visnyk natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, no. 4, pp. 110–114 [in Ukrainian].
13. Antoniuk, O.V. (2016). Okremi aspekty vzaiemodii slidchykh ta operatyvnykh pidrozdiliv u rozsliduvanni khulihanstva, vchynenoho iz zastosuvanniam vohnepalnoi abo kholodnoi zbroi chy inshoho predmeta, spetsialno prystosovanoho abo zazdalehid zahotovlenoho z metoiu nanesennia tilesnykh ushkodzen [Certain aspects of the interaction of investigative and operational units in the investigation of hooliganism committed with the use of firearms or cold weapons or other objects specially adapted or prepared in advance for the purpose of causing bodily harm]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific bulletin of public and private law*, no. 6, vol. 2, pp. 145–149. Retrieved from: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/6/tom_2/34.pdf [in Ukrainian].
14. Pashyieva, A.S. (2020). Kryminalistychno doslidzhennia metalnoi kholodnoi zbroi [Forensic investigation of projectile cold weapons]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv: National Academy of Internal Affairs, 20 p. [in Ukrainian].

15. Khristov, O.L., Nehriienko, R.S. (2016). Vyznachennia ob'ektiv poshuku pid chas pidhotovky do provedennia obshuku u kryminalnykh provadzheniakh, shcho stosuiutsia vykorystannia kholodnoi zbroi abo znariad fizychnoho vplyvu [Determination of objects to be searched during preparation for a search in criminal proceedings involving the use of cold weapons or instruments of physical impact]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, no. 2, pp. 146–148. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/2_2016/42.pdf [in Ukrainian].

16. Holokolosova, A.S. (2016). Realizatsiia zakonodavchoho rehuliuвання provedennia sudovoi ekspertyzy kholodnoi zbroi ta shliakhy yoho vdoskonalennia [Implementation of the legislative regulation of the forensic examination of cold weapons and ways of its improvement]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, no. 4, pp. 97–101. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/04/19.pdf> [in Ukrainian].

17. Zahorodnii, I.V. (2017). Kryminalistychno vyvchennia sposobu vchynennia zlochyniv, poviazanykh iz nanesenniam tilesnykh ushkodzhen [Forensic study of the manner of committing crimes involving bodily harm]. *Kryminalistychni ta kryminalno-protseualni zasoby optymizatsii dosudovoho rozsliduvannia: materialy III dystantsiinoi konferentsii do 20-richchia Natsionalnoho universytetu “Odeska yurydychna akademiia” ta 170-richchia Odeskoi shkoly prava* [Forensic and criminal-procedural means of optimization of pre-trial investigation: materials of the III remote conference for the 20th anniversary of the National University “Odesa Law Academy” and the 170th anniversary of the Odessa School of Law] (Odesa, December 11, 2017) / ed. by V.V. Tishchenko, I.V. Hloviuk, Yu.O. Hres. Odesa: Yurydychna literatura, pp. 130–133 [in Ukrainian].

18. Kobylianskiy, O.L. (2017). Kholodna zbroia: aspekty dekriminalizatsii [Cold weapons: aspects of decriminalization]. Retrieved from: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/3605/1/Кобиліанський%20Олег%20Леонідович.pdf> [in Ukrainian].

19. Shulha, A.O. (2022). Shchodo dekriminalizatsii kholodnoi zbroi v Ukraini [Regarding the decriminalization of cold weapons in Ukraine]. *Osoblyva chastyna Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: systema ta zmist: materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii [Special part of the Criminal Code of Ukraine: system and content: materials of the international scientific conference]* (Kharkiv, October 20–23, 2021) / ed. by Yu.V. Baulin, Yu.A. Ponomarenko, I.A. Vyshnevskia. Kharkiv, pp. 131–134 [in Ukrainian].

20. Shulha, A.O. (2022). Pravovi, spetsialni ta moralni pidstavy dekriminalizatsii nozhiv yak riznovydu kholodnoi zbroi [Legal, special and moral grounds for the decriminalization of knives as a type of cold weapon]. *Diialnist derzhavnykh orhaniv v umovakh voiennoho stanu: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoho naukovy-praktychnoho onlain-seminaru [Activities of state bodies under martial law: collection of materials of the International scientific and practical online seminar]* (Kryvyi Rih, April 29, 2022). Kryvyi Rih, pp. 387–390 [in Ukrainian].

21. Shulha, A.O. (2022). Dekryminalizatsiia nozhiv yak riznovydu kholodnoi zbroi: kryminalno-pravovyi aspekt [Decriminalization of knives as a type of cold weapon: criminal and legal aspect]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka – Ukrainian policing: theory, legislation, practice*, no. 1, pp. 131–137 [in Ukrainian].

22. Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine (1999). Metodyka kryminalistychnoho doslidzhennia kholodnoi zbroi ta konstruktyvno skhozhykh z neiu vyrobiv: zatverdzhena rishenniam rozshyrenoho zasidannia sektsii NKMR Ministerstva yustytysii Ukrainy z problem trasolohii ta sudovoi balistyky iz zaluchenniam chleniv Koordynatsiinoi rady z pytan sudovoi ekspertyzy vid 15 sichnia 1999 r. [The methodology of the forensic investigation of cold weapons and structurally similar products: approved by the decision of the extended meeting of the section of the Ministry of Justice of Ukraine on Traceology and Forensic Ballistics with the involvement of members of the Coordinating Council on Forensic Expertise dated January 15, 1999]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002320-99#Text> [in Ukrainian].

23. Wikipedia (2022). Prezumpsiia znannia zakonodavstva [Presumption of knowledge of legislation]. *Wikipediia: vilna entsyklopediia – Wikipedia: the free encyclopedia*. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Презумпція_знання_законодавства [in Ukrainian].

Shulha Andriy,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

PROBLEMS OF THE QUALIFICATION OF ILLEGAL CARRYING OF A KNIFE, RECOGNIZED BY THE OPINION OF AN EXPERT WITH A COLD WEAPON: ASPECTS OF DECRIMINALIZATION

The article examines two problems with the use of cold weapons. The first problem concerns the issue of bringing to criminal responsibility persons who, according to part 2 of art. 263 of the Criminal Code of Ukraine were detained by law enforcement agencies for carrying knives without the permission required by law. The problem is characterized by the fact that in order to make a decision regarding the guilt of the accused under part 2 of art. 263 of the Criminal Code of Ukraine, only an expert opinion that a knife belongs to a cold weapon is not enough for the court. It is pointed out the ineffectiveness of the presumption of knowledge of the legislation in the case of bringing to criminal responsibility under part 2 of art. 263 of the Criminal Code of Ukraine, because there is no law in Ukraine that would clearly define the criteria for carrying knives that belong to cold weapons.

The second problem is that the criminal legislation of Ukraine does not take into account the public danger from the use of knives that do not fall under the category of edged weapons, because it is not necessary to use a knife that belongs to the type of edged weapon for the unlawful infliction of bodily harm, in this case bodily harm can be applied even with a kitchen or clerical knife.

In order to relieve the system of pre-trial investigation due to the rather complicated procedure of bringing a person to criminal responsibility under part 2 of art. 263 of the Criminal Code of Ukraine and in order to decriminalize knives, we propose to remove part 2 of art. 263 of the Criminal Code of Ukraine all types of knives as a type of cold weapon. Instead, we propose to increase the liability for any criminal offenses if the accused committed them with a knife, even one that does not fall under the characteristics of a cold weapon. For this purpose, we consider it expedient to include proposals in the draft Law of Ukraine “On the Right to Civil Weapons” regarding the recognition of any knife as a cold weapon in case of its intentional use by the accused to commit a criminal offense.

Key words: *criminal liability, Criminal Code of Ukraine, cold weapon, knife, decriminalization, carrying knives without the permission prescribed by law, accused, law.*

Надійшла до редколегії 30.08.2022

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

УДК 341.82 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-86-89>**Дракохруст Тетяна Вікторівна,**

доктор юридичних наук, доцент

(Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4761-7943>

ОСОБЛИВОСТІ КОНСУЛЬСЬКОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНЦІВ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ В ПЕРІОД ВІЙНИ

У статті проаналізовано різницю між розірванням дипломатичних та консульських відносин, надаючи правову оцінку даним явищам. Розглянуто особливості забезпечення консульського захисту прав українських громадян в Росії. Виявлено чіткі розмежування розуміння функцій консульських установ та які послуги вони надають закордоном. Наведено приклади призупинення консульських відносин за участі інших країн. Акцентовано увагу на ігноруванні Росією норм міжнародного права та перешкоджанні отриманню необхідної консульсько-правової допомоги українським громадянам. Запропоновано взаємодіяти з омбудсменом Російської Федерації та громадськими правозахисними організаціями на території Росії, аби покращити захист законних прав та інтересів громадян України.

Ключові слова: консульський захист, дипломатичні та консульські відносини, захист прав, війна, консульсько-правова допомога.

Постановка проблеми. У зв'язку з посиленням російської агресії проти України, що, зокрема, призвело до суттєвого обмеження можливостей надання консульської допомоги на території Російської Федерації, Міністерство закордонних справ України постійно рекомендує громадянам України утримуватися від евакуації до Російської Федерації, а тим, хто перебуває в цій країні, негайно залишати її територію. Зауважимо, що багато українців нехтують цими рекомендаціями і, відповідно, значно ускладнюють забезпечення належного захисту своїх прав в Російській Федерації.

І на даний момент за офіційними даними майже 11 мільйонів українських громадян опинилися в Росії на момент повномасштабного вторгнення [1], понад 1 мільйон українських громадян було незаконно вивезено на її територію, з них понад 200 тисяч – це діти [2].

Саме 24 лютого 2022 року Україна розірвала дипломатичні відносини з агресором і постало питання, яким чином будуть забезпечуватимуться права цивільних осіб – іноземців у країні, з якою розривають дипломатичні відносини та як отримати консульську допомогу українців у Російській Федерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук шляхів удосконалення теоретичних підходів до визначення поняття дипломатичного та консульського захисту в міжнародному праві був предметом активних дискусій вітчизняних учених, зокрема М.О. Вернигора, Д.С. Гвоздецького, Г. Задорожньої, О.П. Кулик. Значна увага приділялася аналізу практичних аспектів консуль-

ського захисту громадян ЄС в третіх країнах такими вченими, як С. Кадельбах, М. Барньєр, К.К. Сандровським, В.М. Репецьким тощо. Проте аналізу специфіки консульського захисту українських громадян, які перебувають в Російській Федерації внаслідок нападу останньої, не приділено достатньої уваги, що і зумовило обрання даної теми для подальшого дослідження.

Метою цієї статті є наукове дослідження та обґрунтування різниці між розірванням дипломатичних та консульських відносин, забезпечення захисту прав українських громадян в Росії.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна практика припинення дипломатичних відносин свідчить, що рішення про розірвання цих відносин зазвичай є наслідком:

- порушення державою міжнародно-правових зобов'язань;

- вчинення недружніх дій;

- початку збройного конфлікту тощо.

Рішення про розірвання дипломатичних відносин здійснюється шляхом офіційної заяви або видання спеціального нормативного акта вищих органів державної влади країни.

Так, 24 лютого 2022 року Міністерство закордонних справ України оприлюднило офіційну заяву про розрив дипломатичних відносин з Російською Федерацією. Таке рішення ухвалили після того, як Росія визнала незалежність самопроголошених ДНР і ЛНР, почала збройне вторгнення в Україну та захоплення силою української території та встановлення окупаційного контролю [3].

Адже російська наступальна операція є нападом на суверенітет та територіальну цілісність України, грубим порушенням Статуту ООН та основоположних норм і принципів міжнародного права. «Україна заявляє про розрив дипломатичних відносин з Росією без розриву консульських відносин відповідно до статті 2 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року. Ми будемо продовжувати захищати права та інтереси українців в Росії, у тому числі українських політичних в'язнів», – додало відомство [4].

Це означає, що в разі розриву відносин обидві сторони залишаються без двостороннього спілкування в дипломатичній площині, а українські та російські дипломати припиняють свою діяльність.

Надалі дипломатичні відносини між країнами відбуваються за посередництва третіх країн. Кожна держава повинна забезпечити безперешкодний і безпечний виїзд зі своєї території дипломатів посольств і членів їхніх сімей, а також інших осіб, які користуються відповідним імунітетом. Існує також зобов'язання в разі збройного конфлікту забезпечити охорону дипломатичних установ, збереження майна та архівів.

Відповідно, Міністерство закордонних справ України також відкликала до Києва тимчасового повіреного у справах України в Російській Федерації Василя Покотила для проведення консультацій і розпочало евакуацію українського посольства в Москві.

Консульські установи України на території РФ наразі продовжують працювати у штатному режимі.

Із точки зору міжнародного права розірвання дипломатичних відносин може відбутися без припинення консульських. Це також не скасовує автоматично дію міжнародних договорів, укладених між цими державами. Стаття 63 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року визначає: «Розрив дипломатичних або консульських відносин між учасниками договору не впливає на правові відносини, встановлені між ними договором, за винятком випадків, коли наявність дипломатичних або консульських відносин потрібна для виконання договору».

Водночас відповідно до статті 74 Конвенції: «Розрив або відсутність дипломатичних або консульських відносин між двома чи кількома державами не перешкоджає укладенню договорів між цими державами. Укладення договору саме собою не впливає на стан у галузі дипломатичних або консульських відносин» [5].

Розглядаючи питання правового захисту осіб на території держави-агресора, слід звернути увагу на те, що Україна розірвала дипломатичні відносини, не розриваючи консульських відносин, відповідно до статті 2 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року. Це означає, що на території Росії мають право залишатися українські консульства, які займатимуться виконанням повноважень, передбачених їх функціоналом.

Але якщо йдеться про призупинення консульських відносин, українські питання торкнуться країни, обраної посередником двосторонніх відносин.

У світі існує відпрацьована правова схема таких відносин. У 2008 році Грузія і Росія домовилися зі Швейцарією виступити посередником. Відповідний російський дипломатичний відділ функціонує в посольстві Швейцарії в Грузії, і навпаки, в посольстві в Москві є грузинський. Швейцарія також є посередником між США та Іраном і, відповідно, має відділ представництва цих держав у Тегерані та Вашингтоні.

Старшим прикладом є ситуація, коли після розірвання дипломатичних відносин між Ісландією та Великою

Британією в 1976 р. захист інтересів Великої Британії (та її громадян) на території Ісландії забезпечував створений підрозділ з питань інтересів Великої Британії в структурі посольства Франції в Рейк'явіку [4].

А ось і найсвіжіший приклад. Марокко та Алжир – дві сусідні держави на півночі Африки зі складною історією відносин, досвідом воєн одна з одною, але зі значними міжособистісними контактами. Минулого року Алжир звинуватив марокканську владу в підживленні терористичних і сепаратистських угруповань і гібридних атаках з метою відірвати від Алжиру один із ключових індустріальних регіонів.

Як наслідок, Алжир оголосив про припинення дипломатичних відносин. Це сталося вдруге в історії цих держав, вперше вони розірвали відносини в 1976–1988 роках, тобто вже знали, як це працює, і розуміли, що так буде надовго.

До припинення відносин існувало посольство разом із консульством у столиці плюс два консульства Алжиру в Марокко, а також посольство Марокко з консульством у столиці Алжиру плюс ще два консульства в містах Алжиру. Після розірвання в кожній державі було по три консульські установи [6].

Тобто робота консулів (і їхня допомога громадянам) жодним чином не постраждала. Вони навіть залишилися в одному приміщенні. І жодних об'єктивних перешкод для продовження роботи українських консульств після рішення Києва про розірвання дипломатичних відносин немає.

Виникає цілком логічне запитання, чому тоді Росія не закриває українські консульства. А тому що у міжнародних відносинах все відбувається за принципом взаємності.

Закриття країною-агресором будь-якого українського консульства призведе до закриття Україною одного з російських консульств, які зараз здійснюють діяльність у Львові, Одесі та Харкові. Але вони ще потрібні Росії. І захистити своїх простих громадян, які опинилися в Україні і потрапили в біду. І для супроводу «важких громадян», наприклад, представників спецслужб, які іноді потрапляють сюди і користуються імунітетом російського дипломатичного транспорту тощо.

Ще варто наголосити, що основними актами, що визначають правові основи забезпечення права громадян України на захист своїх законних інтересів, у тому числі за кордоном, є Конституція України, Закон України «Про звернення громадян», Консульський статут України. Практична реалізація консульського захисту прав і законних інтересів громадян України за кордоном полягає в такому:

- виявлення випадків порушення прав і законних інтересів юридичних і фізичних осіб України за кордоном і в разі підтвердження таких фактів вжиття заходів щодо відновлення таких прав та інтересів шляхом застосування правових механізмів, передбачених законодавством іноземної держави, двосторонні та багатосторонні договори України та іноземних держав, міжнародно-правові прецеденти та звичаї;

- недопущення будь-якої дискримінації фізичних та юридичних осіб України за кордоном порівняно з громадянами країни перебування;

- надання допомоги, консультативної та методичної допомоги фізичним та юридичним особам України за кордоном в отриманні інформації про особливості законодавства іншої країни, у реалізації права наших співвітчизників на звернення до компетентних органів країни перебування;

- вжиття заходів у випадках затримання чи арешту громадян України з метою забезпечення неупере-

дженого розгляду їх справ компетентними та судовими органами країни перебування, надання необхідних консультацій, спостереження за судовими засіданнями, перевірка умов тримання громадян під вартою України в місцях позбавлення волі та чи мають вони скарги на умови тримання, можливість користуватися належним кваліфікованим правовим захистом тощо;

– вжиття в межах компетенції заходів щодо встановлення місцезнаходження громадян України за кордоном;

– співпраця з міжнародними та громадськими організаціями та благодійними фондами з метою вирішення питання повернення в Україну наших співвітчизників, які опинилися у скрутному становищі за кордоном;

– поширення інформації, спрямованої на підвищення рівня знань про міграційне та трудове законодавство конкретної іноземної держави, дії в типових проблемних ситуаціях [7].

У всіх зазначених ситуаціях громадянам України рекомендується звертатися з письмовою заявою на пошту або електронну адресу дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній іноземній державі. Тобто, на жаль, ще і в інформаційному просторі існує дезінформація, що питанням обслуговування українців за кордоном, зокрема в Росії, може займатися тільки дипломатичне представництво, і тим самим нівелюються зусилля представників консульських установ.

У Росії є п'ять консульських установ, які допомагають українцям: відділ при посольстві в Москві, генконсульства в Ростові-на-Дону та Санкт-Петербурзі, а також консульства в Новосибірську та Єкатеринбурзі.

Вони допомагають політв'язням, бранцям Кремля, а також звичайним громадянам, яким необхідно отримати паспорт, інші документи, довідки тощо.

Також українські дипломати зазначили, що в разі необхідності термінової консульської допомоги громадянам України, які перебувають на території Росії, слід звертатися на гарячу лінію МЗС.

Таким чином, можна говорити про те, що інструменти забезпечення захисту інтересів фізичних та юридичних осіб залишаються в будь-якому випадку, але обставини можуть бути ускладнені відповідними діями російської сторони.

Зокрема, Міністерство закордонних справ України висловило Росії категоричний протест через відмову

представникам Генерального консульства України в Ростові-на-Дону відвідати громадян України Руслана Зейтулаєва, Нурі Прімова, Рустема Ваїтова і Ферата Сайфуллаєва, які були незаконно затримані в окупованому Криму та переведені для утримання на територію РФ. Рішення Північно-Кавказького окружного військового суду суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням Росії, взятим нею в рамках Консульської конвенції між Україною та Росією від 15.01.1993 року. Відповідно до якої громадяни мають право на безперешкодні відносини із представником своєї держави для отримання необхідної консульсько-правової допомоги, а консульські посадові особи – на перевірку належних умов перебування співвітчизників в місцях їх тримання під вартою [8].

Тобто, як ми бачимо, відбуваються навмисні дії з боку Росії, аби перешкодити встановити консульський контакт України зі своїми громадянами, і ми розцінюємо це не тільки як грубе порушення їхніх законних прав, але і також як намагання Росії приховувати від світу очевидні сфабриковані кримінальні справи.

Висновки. Про впевненість у дієвому захисті українських громадян сьогодні не йдеться. Зокрема, якщо говорити про незаконно вивезених із тимчасово захоплених російською армією українських міст та сіл та про тих, що опинилися на російській території без документів. Єдиного дієвого механізму сприяння консульському захисту українців в Росії також не розроблено.

Ми вважаємо на сьогодні найдієвішим варіантом хоча б «лайт»-версії співпраці щодо захисту наших співвітчизників, а саме налагодження роботи з омбудсменом Російської Федерації Тетяною Москальковою та громадськими правозахисними організаціями на території Росії.

Також важливо під егідою Міністерства закордонних справ України запустити соціальні кампанії через засоби масової інформації, особливо через соцмережі. Крім того, вважаємо за доцільне, крім гарячих ліній Міністерства закордонних справ України, створити чат-боти в телеграм каналі для інформування громадян України щодо умов перебування в Росії та захисту своїх прав та інтересів із зазначеними контактами правозахисних організацій чи конкретних адвокатів. На жаль, як показує сьогоднішня ситуація, ні міжнародне право, ні санкції, ні дипломатія не є для Росії стримувальним чинником.

Список використаних джерел

1. Українці Росії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97 (дата звернення: 16.08.2022).
2. Названа кількість українців, насильно вивезених до росії. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/09/novyna/suspilstvo/nazvana-kilkist-ukrayinciv-nasylnovyvezenyh-rosiyi> (дата звернення: 16.08.2022).
3. Як отримати консульську допомогу українцям у Росії. URL: <https://pravo.ua/iak-otrymaty-konsulsku-dopomohu-ukraintsiam-u-rosii/> (дата звернення: 16.08.2022).
4. Україна розпочала процедуру розриву дипвідносин із РФ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3411408-ukraina-rozpocala-proceduru-rozrivu-dipvidnosin-z-rf.html> (дата звернення: 15.08.2022).
5. Vienna Convention on the Law of Treaties. Entered into force on 27 January 1980. United Nations, Treaty Series, vol. 1155, p. 331.
6. Алжир оголосив про розрив дипвідносин з Марокко. У чому причина. URL: <https://suspilne.media/158278-alzjir-ogolosiv-pro-rozriv-dipvidnosin-z-marokko-u-comu-pricina/> (дата звернення: 15.08.2022).
7. Про Консульський статут України: указ Президента України № 127/94 від 02.04.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text> (дата звернення: 17.08.2022).
8. Коментар Міністерства закордонних справ України щодо недопуску посадових осіб України до незаконно утримуваних в Росії громадян України Руслана Зейтулаєва, Нурі Прімова, Рустема Ваїтова і Ферата Сайфуллаєва. URL: <https://m.facebook.com/UkraineMFA/photos/a.148326765221252.36283.141487425905186/1032031893517397> (дата звернення: 17.08.2022).

References

1. Ukraintsi Rosii. [Ukrainians of Russia] URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97 (data zvernennia 16.08.2022) [in Ukrainian]
2. Nazvana kil'kist ukraintziv, nasylny vyvezenykh do rosii. [The number of Ukrainians forcibly deported to Russia is named]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/09/novyna/suspilstvo/nazvana-kilkist-ukrayincziv-nasylny-vyvezenykh-rosiyyi> (data zvernennia 16.08.2022) [in Ukrainian]
3. Yak otrymaty konsul'sku dopomohu ukraintsiam u Rosii. [How to get consular assistance for Ukrainians in Russia]. URL: <https://pravo.ua/iak-otrymaty-konsul'sku-dopomohu-ukraintsiam-u-rosii/> (data zvernennia 16.08.2022) [in Ukrainian]
4. Ukraina rozpochala protseduru rozryvu dypvidnosyn iz RF. [Ukraine has begun the procedure for severing diplomatic relations with the Russian Federation]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3411408-ukraina-rozpocala-proceduru-rozryvu-dipvidnosin-z-rf.html> (data zvernennia 15.08.2022) [in Ukrainian]
5. Vienna Convention on the Law of Treaties. Entered into force on 27 January 1980. United Nations, Treaty Series, vol. 1155, p. 331 [in English]
6. Alzhyr oholosyv pro rozryv dypvidnosyn z Marokko. U chomu prychna. [Algeria announced the severance of diplomatic relations with Morocco. What is the reason?]. URL: <https://suspilne.media/158278-alzir-ogolosiv-pro-rozryv-dipvidnosin-z-marokko-u-comu-pricina/> (data zvernennia 15.08.2022) [in Ukrainian]
7. Pro Konsul'skyi statut Ukrainy: ukaz Prezydenta Ukrainy № 127/94 vid 02.04.1994 r. [About the Consular Statute of Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 127/94 dated April 2, 1994]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text> (data zvernennia 15.08.2022) [in Ukrainian]
8. Komentar Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy shchodo nedopusku posadovykh osib Ukrainy do nezakonno utrymuvanykh v Rosii hromadian Ukrainy Ruslana Zeitulaieva, Nuri Primova, Rustema Vaitova i Ferata Saifullaieva. [Comment of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine regarding the denial of access by Ukrainian officials to the illegally detained Ukrainian citizens in Russia, Ruslan Zeitulayev, Nuri Primov, Rustem Vaitov, and Ferat Saifullayev]. URL: <https://m.facebook.com/UkraineMFA/photos/a.148326765221252.36283.141487425905186/1032031893517397> (data zvernennia 17.08.2022) [in Ukrainian]

Drakokhrust Tetiana,

Doctor of Law, Associate Professor

(West Ukrainian National University, Ternopil)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4761-7943>

FEATURES OF THE CONSULAR PROTECTION OF UKRAINIANS STAYING IN THE RUSSIAN FEDERATION DURING THE PERIOD OF WAR

The article analyzes the difference between the termination of diplomatic and consular relations, provides a legal assessment of these phenomena. The peculiarities of ensuring consular protection of the rights of Ukrainian citizens in Russia are considered. Clear differences in the understanding of the functions of consular institutions and what services they provide abroad have been revealed. Thus, on February 24, 2022, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine published an official statement on the severance of diplomatic relations with the Russian Federation. This decision was made after Russia recognized the independence of the self-proclaimed DPR and LPR, launched an armed invasion of Ukraine and seized Ukrainian territory by force and established occupation control.

After all, the Russian offensive operation is an attack on the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, a gross violation of the UN Charter and the fundamental norms and principles of international law. "Ukraine announces the severance of diplomatic relations with Russia without severing consular relations, in accordance with Article 2 of the 1963 Vienna Convention on Consular Relations. We will continue to protect the rights and interests of Ukrainians in Russia, including Ukrainian political prisoners", added the agency.

This means that in the event of a break in relations, both parties remain without bilateral communication in the diplomatic sphere, and Ukrainian and Russian diplomats cease their activities.

In the future, diplomatic relations between countries take place through the mediation of third countries. Each state must ensure the unhindered and safe departure from its territory of diplomats of embassies and members of their families, as well as other persons enjoying the relevant immunity. There is also an obligation in the event of an armed conflict to ensure the protection of diplomatic institutions, the preservation of property and archives.

Consular offices of Ukraine on the territory of the Russian Federation currently continue to work as usual.

Examples of suspension of consular relations with the participation of other countries are given. Attention is focused on Russia's disregard of the norms of international law and the obstruction of obtaining the necessary consular and legal assistance to Ukrainian citizens. It is proposed to cooperate with the Ombudsman of the Russian Federation and public human rights organizations on the territory of Russia in order to improve the protection of the legal rights and interests of Ukrainian citizens.

Key words: consular protection, diplomatic and consular relations, protection of rights, war, consular legal assistance.

Надійшла до редколегії 19.08.2022

УДК 351.74:342.78(477)(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-90-95>**Захарченко Андрій Миколайович,**

доктор юридичних наук, професор

(Донецький державний університет внутрішніх справ,

м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6359-2475>

ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

*У статті проаналізовано стан законодавства, що визначає особливості діяльності органів Національної поліції України в умовах воєнного стану. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення правової основи діяльності органів Національної поліції під час дії воєнного стану. Зокрема, запропоновано закріпити у Законі України «Про Національну поліцію» перелік конкретизованих повноважень поліції у сфері забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану. **Ключові слова:** Національна поліція України, воєнний стан, заходи правового режиму воєнного стану.*

Постановка проблеми. Із введенням в Україні воєнного стану постала необхідність коригування нормативно-правової бази діяльності різних органів державної влади, що беруть участь у запровадженні та забезпеченні заходів правового режиму воєнного стану. Зазначене стосується й органів Національної поліції, яким належить важлива роль у реагуванні на загрози, пов'язані із збройною агресією проти України. Зважаючи на це, 15 березня 2022 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану» (далі – Закон № 2123-IX) [1]. Низку положень, що регламентують окремі аспекти діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану, також закріплено у підзаконних нормативно-правових актах. Разом з тим на сьогодні права основа діяльності органів Національної поліції в умовах воєнного стану не позбавлена внутрішніх неузгодженостей, нечітких формулювань та інших недоліків, що потребують усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, що стосуються правового регулювання діяльності органів Національної поліції в умовах воєнного стану, раніше висвітлювалися у наукових публікаціях. Зокрема, до набрання чинності Законом України «Про Національну поліцію» М.В. Ковалів та В.О. Іваха розглядали особливості організації діяльності органів внутрішніх справ щодо охорони громадського порядку в умовах воєнного стану [2]. Згодом Т.П. Мінка охарактеризувала завдання і принципи діяльності органів Національної поліції у рамках забезпечення правового режиму воєнного стану [3]. В опублікованій нещодавно статті В.М. Ковбаси, Р.В. Куська і Т.В. Дрозд представлено аналіз законодавчих змін щодо надання Національній поліції додаткових повноважень у період дії воєнного стану [4]. Також слід відзначити статтю В.М. Синьєного, у якій акцентовано увагу на регламентації застосування поліцейськими підручних засобів в стані необхідної оборони або крайньої необхідності в умовах воєнного стану [5]. При цьому наукові

публікації згаданих вище авторів не вичерпують всього кола проблемних питань формування правової основи діяльності органів Національної поліції під час воєнного стану. Одне з таких питань полягає у недостатній конкретизації на рівні Закону України «Про Національну поліцію» повноважень органів Національної поліції щодо забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті.

Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо удосконалення правової основи діяльності органів Національної поліції в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Необхідність унормування особливостей діяльності органів Національної поліції в умовах воєнного стану обумовила внесення до Закону України «Про Національну поліцію» низки спеціальних положень, зорієнтованих на період дії зазначеного правового режиму [6; 1]. Зокрема, встановлено, що під час дії воєнного стану поліція діє згідно із призначенням та спеціфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Водночас серед законодавчих змін слід відзначити:

1) закріплення можливості виконання поліцейськими службових обов'язків без наявності при собі спеціального жетону у певних випадках під час дії воєнного стану;

2) встановлення права поліцейських щодо використання підручних засобів під час дії воєнного стану у разі необхідності відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському;

3) встановлення прав поліцейських щодо застосування під час дії воєнного стану заходів примусу (фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї) стосовно осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без врахування вимог та заборон, передбачених статтею 43, частинами четвертою та п'ятою

статті 45, частиною дев'ятою статті 46 Закону України «Про Національну поліцію»;

4) закріплення вимоги, за якою під час дії воєнного стану атестування поліцейських не проводиться, і громадський контроль за діяльністю поліції не здійснюється [1].

Також на рівні Закону № 2123-IX закріплено повноваження поліції із здійснення розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень. При цьому до Положення про Національну поліцію пункт щодо повноважень з розмінування було включено задовго до прийняття Закону № 2123-IX [7].

Вищевказані законодавчі зміни загалом відповідають потребам воєнного часу, проте деякі положення законодавства не виключають неоднозначного тлумачення. Зокрема, як відзначає В.М. Синенький, нещодавні зміни до Закону України «Про Національну поліцію» щодо права поліцейських використовувати підручні засоби викликали жваве обговорення та дискусію, оскільки чіткого і зрозумілого поняття, що саме слід розуміти під цими засобами, немає. Звичайно, під цим поняттям можна розуміти будь-які засоби, однак, враховуючи законність професійної діяльності поліції, важливо виокремити значення підручних засобів. В доповнення цієї тези В.М. Синенький конкретизує, що під поняттям «підручний засіб» можна розуміти певну спеціальну дію, яка дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось. Це є певні доступні елементи оточуючого середовища (предмети, речі, елементи спеціального спорядження, одягу), які за певних обставин працівник поліції може використати для реалізації своїх службових повноважень, за умови відсутності конструктивно призначених для цього спеціальних засобів. Підручні засоби становлять різноманітні засоби впливу на особу, яка вчинила правопорушення, а в деяких випадках – також на транспортні засоби, інші засоби та речі з метою усунення протиправної ситуації [5, с. 246].

Про нечіткість вищезгаданих норм стосовно використання підручних засобів наголошувалося й у висновку Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України ще на етапі розгляду відповідного законопроекту. А саме, зауважувалося, що з тексту неможливо визначити, що саме мається на увазі під «підручними засобами». До того ж, підстави, на основі яких поліцейським надається зазначене право, є занадто розмитими: норма про використання «підручних засобів» щодо особи, яка вчинила правопорушення не містить уточнення щодо ступеню суспільної небезпеки такого діяння. Наприклад, куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом, безсумнівно, є правопорушенням (ст. 175-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення), однак через низький рівень суспільної небезпеки воно навряд чи може бути підставою для застосування заходів поліцейського примусу [8].

Наведене зауваження є обґрунтованим. Відтак наразі існує потреба у додатковому розкритті поняття «підручні засоби» та конкретизації правових підстав використання поліцейськими підручних засобів при затриманні осіб, які вчинили правопорушення та/або чинять опір поліцейським, з урахуванням ступеня суспільної небезпеки вчинених правопорушень.

В контексті досліджуваних питань також привертає увагу те, що Закон № 2123-IX окрім положень, зорієнтованих на період воєнного стану, охоплює й низ-

ку інших положень, які стосуються загальних аспектів діяльності поліції без змістовної прив'язки до правового режиму воєнного стану. Наприклад, цим Законом встановлено повноваження поліції щодо конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, повноваження щодо здійснення співробітництва з Європолом та Інтерполом, збирання біометричних даних осіб у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, і ін. Разом з тим Прикінцевими та перехідними положеннями зазначеного Закону встановлено, що «пункт 1 розділу I цього Закону діє тимчасово, на період введення в Україні воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України та 60 днів після цього». Тобто йдеться про припинення дії всіх внесених цим Законом змін до Закону України «Про Національну поліцію» (включно із тими змінами, які не стосуються забезпечення правового режиму воєнного стану).

Очевидно, що розглянутий підхід є помилковим, адже частина із закріплених цим Законом повноважень має здійснюватися поліцією на постійній основі. Тому для усунення цієї помилки потрібно скоригувати Прикінцеві та перехідні положення Закону № 2123-IX із звуженням кола норм, щодо яких передбачено тимчасову дію.

Поряд із цим слід звернути увагу й на часткову неузгодженість окремих законодавчих положень. Так, пунктом 24 частини першої статті 23 («Основні повноваження поліції») Закону України «Про Національну поліцію» визначено, що поліція бере участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану у разі їх введення на всій території України або в окремій місцевості. Водночас ці положення фактично продубльовано в частині другій статті 24, яка має назву «Додаткові повноваження поліції».

У зв'язку з таким протиріччям вбачається, що повноваження поліції щодо участі у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану за своїм характером не є основними, на що вказує, зокрема, встановлення часового обмеження стосовно їх здійснення. Тому вищезгаданий пункт 24 частини першої статті 23 Закону варто виключити.

Продовжуючи аналіз, потрібно наголосити, що наразі положення ст. 24 Закону України «Про Національну поліцію» щодо участі поліції у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану мають рамковий характер, адже Законом не конкретизовано, які саме повноваження мають здійснюватися поліцією для забезпечення і здійснення таких заходів. Відповіді на це питання не містить і Закон України «Про правовий режим воєнного стану»: ч. 1 ст. 8 названого Закону у загальних рисах передбачає можливість залучення органів виконавчої влади до здійснення заходів правового режиму воєнного стану, і не деталізує при цьому роль різних органів (зокрема, органів Національної поліції) [9]. Тим самим створено умови, за яких визначення обсягу і змісту конкретних повноважень поліції щодо участі у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану фактично винесено на підзаконний рівень правового регулювання.

Розглянутий підхід не відповідає ступеню суспільної значущості предмета такого регулювання і певною мірою не узгоджується з вимогами ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Національну поліцію», за якими виконання інших (додаткових) повноважень може бути покладене

на поліцію виключно законом. Зважаючи на це у зазначеній статті цього Закону варто закріпити перелік конкретних повноважень поліції, що здійснюються у сфері забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану. До такого переліку пропонується включити, зокрема, такі повноваження: 1) забезпечення охорони важливих об'єктів національної економіки та інших об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення; 2) здійснення контролю за дотриманням комендантської години та спеціального режиму світломаскування; 3) здійснення контролю за дотриманням особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів; 4) на підставі наказу військового командування здійснення перевірок документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян; 5) організація евакуації осіб, які перебувають в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії; 6) надання допомоги місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування у проведенні евакуації інших осіб з місць, небезпечних для проживання, а також проведенні евакуації матеріальних і культурних цінностей у разі виникнення загрози їх пошкодження або знищення; 7) застосування у встановленому порядку поліцейських заходів примусу у разі перешкодження певними особами виконанню наказів військового командування щодо здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Пропонований перелік не є вичерпним і може бути розширений, з урахуванням практичних потреб у залученні органів Національної поліції до реалізації заходів правового режиму воєнного стану в інший спосіб.

У ракурсі порушеної проблеми привертає увагу пропозиція дослідників, які вказують на доцільність комплексного, точного й чіткого визначення, формулювання і нормативного закріплення у єдиному нормативно-правовому акті кола завдань, функцій і меж діяльності, прав та обов'язків і порядку дій Національної поліції під час воєнного стану. На думку авторів зазначеної ідеї, це дозволило б удосконалити взаємодію та розмежування компетенції поліції, військових та правоохоронних органів та вдосконалити організаційні основи щодо забезпечення ефективного виконання заходів правового режиму воєнного стану [4, с. 247].

З урахуванням цього, не заперечуючи потреби підвищення рівня правової визначеності щодо діяльності органів Національної поліції в умовах воєнного стану, слід відзначити, що регламентувати всі вищезгадані питання у єдиному нормативно-правовому акті не здається можливим і доцільним, зважаючи на те, що за своїм характером ці питання потребують взаємодоповнюючого регулювання як на рівні закону, так і на підзаконному рівні. При цьому на сьогодні поряд із Законом України «Про Національну поліцію» вже діє доволі значна кількість підзаконних нормативно-правових актів, положення яких також становлять правову основу діяльності органів поліції в умовах воєнного стану.

Так, процедурні аспекти участі поліцейських у здійсненні окремих з вищезгаданих заходів правового режиму воєнного стану регламентовано актами Кабінету Міністрів України, прийнятими на виконання вимог ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Серед таких актів слід відзначити:

1) Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціально-

го режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан – передбачає включення поліцейських до складу комендатури та патрулів, що забезпечують дотримання комендантської години та спеціального режиму світломаскування [10];

2) Порядок встановлення режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан – містить положення стосовно участі поліцейських у патрулюваннях на маршруті, визначеному комендантом, а також закріплює перелік прав утворених патрулів (у тому числі право тимчасово обмежувати або забороняти рух на окремих ділянках) [11];

3) Порядок перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану – закріплює права уповноважених осіб Національної поліції стосовно проведення таких перевірок [12];

4) Порядок проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення у разі введення правового режиму воєнного стану – передбачає проведення евакуації осіб, які перебувають в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції [13].

Крім того, окремі положення щодо особливостей діяльності органів Національної поліції в умовах воєнного стану містяться й у деяких інших підзаконних нормативно-правових актах, як-то: постанови Кабінету Міністрів України від 27 березня 2022 р. № 385 «Деякі питання тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, в умовах воєнного стану», від 5 квітня 2022 р. № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», від 17 червня 2022 р. № 698 «Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України»; накази Міністерства внутрішніх справ України від 31 жовтня 2016 р. № 1129 «Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку уведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», від 1 березня 2022 р. № 170 «Про особливості видачі громадянам України дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї під час дії воєнного стану», від 7 березня 2022 р. № 175 «Про затвердження Порядку отримання вогнепальної зброї і боєприпасів цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав», і ін.

Разом із тим сукупність підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують питання воєнного стану, наразі є недостатньо впорядкованою. Зазначене стосується й регулювання відносин за участю органів Національної поліції. Зокрема, згідно з Планом запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні (затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 181-р) Національна поліція вказана у переліку органів, які залучаються до проведення евакуації населення, якщо виникає загроза його життю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення відповідно до переліку, затвердженого Кабінетом Міністрів України

[14]. Проте спеціальний нормативно-правовий акт – Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841) – взагалі не містить згадки про Національну поліцію як орган, задіяний в організації евакуації [15]. Так само є нормативно-правова невизначеність щодо порядку залучення органів Національної поліції до посиленої охорони важливих об'єктів національної економіки та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення (тоді як про можливість такого залучення йдеться в пункті 1 вищезгаданого Плану).

Також викликають зауваження окремі положення Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 473. Так, пунктом 5 цього Порядку визначено, що до проведення попередніх візуальних оглядів пошкоджених об'єктів та розроблення плану робіт з обстеження можуть залучатися фахівці з обстеження, фахівці підрозділів ДСНС, Національної поліції (за згодою) [16]. У зв'язку з цим вбачається, що підхід, за якого можливість участі (неучасті) фахівців Національної поліції у вирішенні вищезказаних питань поставлено в залежність від одержання їх згоди (або згоди їх керівників), є невинуватим і не відповідає характеру суспільних відносин, що виникають у цьому випадку. Наведене є додатковим свідченням доцільності конкретизації на рівні закону переліку повноважень органів Національної поліції у сфері забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Висновки. За підсумками проведеного дослідження пропонується:

1) у Законі України «Про Національну поліцію»:

уточнити положення стосовно використання поліцейськими підручних засобів при затриманні осіб, які вчинили правопорушення та/або чинять опір поліцейським (частина п'ята статті 42);

у частині першій статті 23 «Основні повноваження поліції» виключити пункт 24, в якому йдеться про участь поліції у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану;

у статті 24 «Додаткові повноваження поліції» закріпити перелік конкретизованих повноважень поліції щодо забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану;

2) у Прикінцевих та перехідних положеннях Закону України № 2123-IX «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» уточнити встановлені вимоги щодо дії у часі норм цього Закону, з урахуванням того, що окремі з них мають реалізовуватися на постійній основі;

3) на рівні актів Кабінету Міністрів України визначити порядок участі органів поліції у здійсненні таких заходів правового режиму воєнного стану, як: організація посиленої охорони об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення; проведення евакуації населення у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайної ситуації, а також із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони; проведення евакуації матеріальних і культурних цінностей, що перебувають у державній власності, у разі виникнення загрози їх пошкодження або знищення.

Проведений аналіз не вичерпує всіх проблемних питань, що стосуються правового забезпечення діяльності органів Національної поліції в умовах воєнного стану. Зокрема, наразі також постає питання щодо унормування порядку реагування органами поліції на заяви і повідомлення про кримінальні та адміністративні правопорушення, що вчиняються на тимчасово окупованих територіях та у районах, що перебувають в оточенні (блокуванні). Зазначене питання має стати предметом окремої уваги науковців та суб'єктів нормотворення.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2123-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 37. Ст. 1977.

2. Ковалів М.В., Іваха В.О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 65–70.

3. Мінка Т.П. Забезпечення режиму воєнного стану органами Національної поліції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 9–13.

4. Ковбаса В.М., Кусько Р.В., Дрозд Т.В. Діяльність Національної поліції в умовах воєнного стану: окремі проблемні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 245–248.

5. Синенький В.М. Застосування поліцейськими підручних засобів в стані необхідної оборони або крайньої необхідності в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Випуск 32. С. 242–248.

6. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 р. № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.

7. Про внесення змін до Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1016. *Офіційний вісник України*. 2020. № 89. Ст. 2871.

8. Висновок Головного науково-експертного управління на Проект Закону про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану (реєстр. № 7147 від 13.03.2022). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245368> (дата звернення: 01.08.2022).

9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. (Із змінами).

10. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 573. *Офіційний вісник України*. 2020. № 57. Ст. 1788.

11. Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455. *Офіційний вісник України*. 2022. № 11. Ст. 584.

12. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та ван-

тажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1456. *Офіційний вісник України*. 2022. № 12. Ст. 641.

13. Про затвердження Порядку проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення в разі введення правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 934. *Офіційний вісник України*. 2018. № 90. Ст. 2986.

14. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого

2022 р. № 181-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 39. Ст. 2109.

15. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. *Офіційний вісник України*. 2013. № 92. Ст. 3386.

16. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 473. *Офіційний вісник України*. 2022. № 37. Ст. 1981.

References

1. Pro vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy «Pro Natsionalnu polit siiu» ta «Pro Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi polit sii Ukrainy» z metoiu optymizatsii diialnosti polit sii, u tomu chysli pid chas dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 r. № 2123-IX. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. [On making changes to the laws of Ukraine «On the National Police» and «On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine» in order to optimize police activities, including during martial law: Law of Ukraine dated March 15, 2022. Official Gazette of Ukraine]. 2022. № 37. St. 1977. [in Ukrainian].

2. Kovaliv, M.V., Ivakha, V.O. (2016). Diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav v umovakh voiennoho stanu [Activities of internal affairs bodies under martial law]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhniky»*. Serii: Yurydychni nauky. № 837. S. 65-70. [in Ukrainian].

3. Minka, T.P. (2016). Zabezpechennia rezhymu voiennoho stanu orhanamy Natsionalnoi polit sii [Provision of martial law by the National Police]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 9-13. [in Ukrainian].

4. Kovbasa, V.M., Kusko, R.V., Drozd, T.V. (2022). Diialnist Natsionalnoi polit sii v umovakh voiennoho stanu: okremi problemni pytannia [Activities of the National Police under martial law: specific problematic issues]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6. S. 245-248. [in Ukrainian].

5. Synenkyi, V.M. (2022). Zastosuvannia politseiskymy pidruchnykh zasobiv v stani neobkhdnoi oborony abo krainoi neobkhdnosti v umovakh voiennoho stanu [The use of improvised means by the police in a state of necessary defense or of extreme necessity in conditions of martial law]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*. Serii ekonomichna. Serii yurydychna. Vypusk 32. S. 242-248. [in Ukrainian].

6. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu: Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 2021 r. № 1702-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [On the foundations of national resistance: Law of Ukraine dated July 16, 2021. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2021. № 41. St. 339. [in Ukrainian].

7. Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro Natsionalnu polit siiu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 zhovtnia 2020 r. № 1016. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. [On amendments to the Regulations on the National Police: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 28, 2020. Official Gazette of Ukraine]. 2020. № 89. St. 2871. [in Ukrainian].

8. Vysnovok Holovnoho naukovy-ekspertnoho upravlinnia na Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy «Pro Natsionalnu polit siiu» ta «Pro Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi polit sii Ukrainy» z metoiu optymizatsii diialnosti polit sii, u tomu chysli pid chas dii rezhymu voiennoho stanu (reistr. № 7147 vid 13.03.2022). *Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Conclusion of the Main Scientific and Expert Administration on the Draft Law on Amendments to the Laws of Ukraine «On the National Police» and «On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine» in order to optimize police activities, including during martial law (reg. No. 7147 of 13.03.2022). Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine.]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245368> (data zvernennia: 01.08.2022) [in Ukrainian].

9. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. № 389-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated May 12, 2015. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2015. № 28. St. 250. (Iz zminamy). [in Ukrainian].

10. Pytannia zaprovadzhennia ta zdiisnennia deiakykh zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 lypnia 2020 r. № 573. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. [The issue of the introduction and implementation of some measures of the legal regime of martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 8, 2020. Official Gazette of Ukraine]. 2020. № 57. St. 1788. [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Poriadku vstanovlennia osoblyvoho rezhymu vizdu i vyizdu, obmezhennta svobody peresuvannia hromadian, inozemtsiv ta osib bez hromadianstva, a takozh rukhu transportnykh zasobiv v Ukraini abo v okremykh yii mistsevostiakh, de vvedeno voiennyi stan: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2021 r. № 1455. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. [On the approval of the Procedure for the establishment of a special entry and exit regime, restrictions on the freedom of movement of citizens, foreigners and stateless persons, as well as the movement of vehicles in Ukraine or in some of its areas where martial law has been imposed: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 29, 2021. Official Gazette of Ukraine]. 2022. № 11. St. 584. [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Poriadku perevirky dokumentiv v osib, ohliadu rechei, transportnykh zasobiv, bahazhu ta vantazhiv, sluzhbovykh prymishchen i zhytla hromadian pid chas zabezpechennia zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2021 r. № 1456. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. [On the approval of the Procedure for checking documents on persons, inspecting things, vehicles, luggage and cargo, office premises and citizens' housing during the provision of measures of the legal regime of martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 29, 2021. Official Gazette of Ukraine]. 2022. № 12. St. 641. [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia oboviazkovoї evakuatsii okremykh katehoriї naselennia v razi vvedennia pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 lystopada 2018 r. № 934. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. [On the approval of the Procedure for mandatory evacuation of certain categories of the population in the event of the introduction of a legal regime of martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 7, 2018. Official Gazette of Ukraine]. 2018. № 90. St. 2986. [in Ukrainian].

14. Pytannia zaprovadzhennia ta zabezpechennia zdiisnennia zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 liutoho 2022 r. № 181-r. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. [The issue of introducing and ensuring the implementation of measures of the legal regime of martial law in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 24, 2022. Official Gazette of Ukraine]. 2022. № 39. St. 2109. [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia evakuatsii u razi zahrozy vynyknnennia abo vynyknnennia nadzvychainykh sytuatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 zhovtnia 2013 r. № 841. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. [On approval of the Procedure for Evacuation in the event of the threat of occurrence or emergence of emergency situations: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 30, 2013. Official Gazette of Ukraine]. 2013. № 92. St. 3386. [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Poriadku vykonannia nevidkladnykh robot shchodo likvidatsii naslidkiv zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii, poviazanykh iz poshkodzhenniam budivel ta sporud: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 kvitnia 2022 r. № 473. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. [On the approval of the Procedure for the implementation of urgent works regarding the liquidation of the consequences of the armed aggression of the Russian Federation, related to the damage to buildings and structures: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 19, 2022. Official Gazette of Ukraine]. 2022. № 37. St. 1981. [in Ukrainian].

Zakharchenko Andrii,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6359-2475>

THE LEGAL BASIS OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE BODIES UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

The article analyzes the state of legislation that determines the specifics of the activities of the National Police of Ukraine under martial law. Proposals regarding the improvement of the legal basis for the activities of the National Police bodies during martial law are substantiated. In particular, it is proposed to enshrine in the Law of Ukraine "On the National Police" a list of specified powers of the police regarding the provision and implementation of measures of the legal regime of martial law, namely: 1) provision of protection of important objects of the national economy and other objects that ensure the livelihood of the population; 2) control over compliance with the curfew and special light masking regime; 3) control over compliance with the special entry and exit regime, restrictions on the freedom of movement of citizens, foreigners and stateless persons, as well as the movement of vehicles; 4) on the basis of the order of the military command, the verification of documents of persons, inspection of belongings, vehicles, luggage and cargo, official premises and housing of citizens; 5) organizing the evacuation of persons who are in temporary detention centers of the National Police in areas close to areas where hostilities are taking place; 6) providing assistance to local executive bodies and local self-government bodies in carrying out the evacuation of other persons from places dangerous for living, as well as carrying out the evacuation of material and cultural values in the event of a threat of their damage or destruction; 7) application of coercive police measures in the prescribed manner in case of obstruction by certain persons to the execution of the orders of the military command regarding the implementation of measures of the legal regime of martial law.

It is also proposed to define in subordinate legal acts the procedure for the participation of police bodies in the implementation of such measures of the legal regime of martial law, such as: organization of enhanced protection of critical infrastructure facilities and facilities that ensure the livelihood of the population; Evacuation of the population in the event of an emergency or threat of an emergency, as well as from zones of armed conflicts (from areas of possible hostilities) to safe areas; carrying out the evacuation of material and cultural values that are in state property, in the event of a threat of their damage or destruction.

Key words: National Police of Ukraine, martial law, measures of the legal regime of martial law.

Надійшла до редколегії 02.09.2022

УДК 343.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-96-101>**Зварич Роман Васильович,**

магістр права, юрист, кандидат історичних наук

(Коломийський економіко-правовий фаховий коледж

Державного торговельно-економічного університету, м. Коломия)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3936-3602>

ПРИМУС ДО ВІДПУСТКИ БЕЗ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ЯК ГРУБЕ ПОРУШЕННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Грубе порушення трудового законодавства виступає суспільно-небезпечним діянням, що набуває особливих ознак в умовах воєнного стану. Кваліфікація такого діяння потребує застосування спеціальних знань як у сфері кримінального закону, так і у сфері трудового законодавства. Висвітлено ключові критерії оціночного характеру грубого порушення трудового законодавства. Охарактеризовано склад кримінального проступку, передбаченого ст. 172 Кримінального кодексу України на прикладі примусу до відпустки без збереження заробітної плати. Наголошено на неприпустимій діяльності роботодавців в умовах воєнного стану, що завдає шкоди охоронюваним конституційним правам і свободам людини і громадянина, зокрема в освітній сфері.

Ключові слова: освітній омбудсмен, роботодавець, працівник, кримінальний проступок, трудове законодавство, заробітна плата, воєнний стан.

Постановка проблеми. У чинному законодавстві України відсутнє визначення поняття «грубе порушення трудового законодавства», у диспозиції ч. 1 ст. 172 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1] лишень наводяться два приклади такого кримінального правопорушення, а судова практика вказує на доцільність оцінки кожного окремого випадку, виходячи зі встановлених норм трудового законодавства, що надає нашому дослідженню науково-практичної ваги у виробленні дієвих механізмів притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб за примус працівника до написання заяви без збереження заробітної плати. Примус як елемент об'єктивної сторони кримінально-караного діяння становить визначальний момент при кваліфікації протиправної поведінки. Сам по собі факт вчинення кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 172 КК України, не є чимось новим у судово-слідчій практиці чи у доктринальному кримінально-правовому вивченні, проте з урахуванням дії на території Республіки Україна правового режиму воєнного стану наша наукова розвідка набуває особливого значення у визначенні оцінки «грубе порушення трудового законодавства».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грубе порушення трудового законодавства разом з іншими кримінальними правопорушеннями, що включені до розділу V КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», ставали об'єктом наукового зацікавлення таких авторів, як К. Голдзіцький, О. Готін, Д. Забрда, І. Зінченко, С. Лихва, В. Павликівський та ін.

Особливістю нашого дослідження є міждисциплінарний характер оціночної діяльності кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 172 КК України, який задіює спеціальні знання у сфері трудових правод-

носин, зокрема правової регламентації відпустки без збереження заробітної плати, що досліджено у науковій спадщині О. Процевського, Л. Геращенко, О. Козки, В. Венедіктова, В. Латишевої, С. Попова та ін. При цьому примус до відпустки без збереження заробітної плати як грубе порушення трудового законодавства в умовах війни потребує комплексного вивчення.

Метою статті є дослідження кримінально-правової природи діяння у вигляді примусу роботодавця до написання працівником заяви про відпустку без збереження заробітної плати як грубе порушення трудового законодавства під час війни.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 172 КК України незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також інше грубе порушення законодавства про працю караються штрафом від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років. Ми зупинимося лише на кримінально-правовій характеристиці кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 172 КК України, без розгляду кваліфікованих діянь, що передбачені ч. 2 ст. 172 КК України, оскільки ч. 1 ст. 172 КК України є банкетною диспозицією, яка відсилає до норм трудового законодавства для визначення поняття «грубе порушення трудового законодавства» чи «інше грубе порушення трудового законодавства», що, в свою чергу, зумовлює обширність нашого дослідження.

Після введення правового режиму воєнного стану [2] українське суспільство зазнало особливого

правового регулювання суспільних відносин під час війни, викликане необхідною дійсністю. При цьому, попри важке смертельно-бойове становище громадян України, активізувалися випадки неправомірного застосування норм трудового законодавства у вигляді примусу роботодавця до написання працівником заяви про відпустку без збереження заробітної плати, що мають ознаки кримінально-караного діяння, зокрема в освітній сфері. Так, освітнім омбудсменом України отримано численні звернення від педагогічних працівників із проханням допомоги в тому, що через тиск та примус працівники написали заяви на щорічну відпустку чи відпустку без збереження заробітної плати, хоча цим працівникам мали оголосити простій або організувати дистанційне навчання у закладі освіти. Освітній правозахисник закликає освітян не піддаватися тиску щодо написання заяви про відпустку, оскільки довести, що така заява була написана під тиском або примусом, практично неможливо [3]. Написання таких заяв зумовлене економічно необґрунтованою неможливістю виплати заробітної плати, що підвищує оціночне значення грубого порушення законодавства про працю, оскільки йдеться про не виплату належним чином набутої винагороди за виконану роботу, засобів до існування, зокрема під час особливого періоду – воєнного стану.

Освітній омбудсмен звертається до органів влади усіх рівнів із вимогою усунути порушення прав щодо виплати заробітної плати працівникам закладів освіти. Служба освітнього омбудсмена зафіксувала 56 звернень щодо примусу до відпусток без збереження заробітної плати. Найбільша кількість звернень щодо цієї проблеми до нас надійшла з міста Києва – 7, Дніпропетровської та Полтавської – 5 та Донецької областей – по 4 звернення. А 119 отримано через месенджери у соціальних мережах, з них 72 повідомлення щодо порушення прав виплати заробітної плати працівникам закладів освіти і 47 повідомлень про примус до відпустки за власний рахунок. Частина педагогів бояться навіть подавати офіційне звернення через значний тиск, погрози про звільнення, тимчасове призупинення трудового договору тощо.

Багато повідомлень про примус до відпустки надходить від педагогічних працівників, які знаходяться за кордоном або стали внутрішньо переміщеними особами. Працівників примушують повернутися для заповнення класного журналу, зокрема на тимчасово окуповані території та в зону бойових дій, у разі відмови – примушують написати заяву на відпустку за власний рахунок, тимчасово розривають трудові договори або примушують до звільнення за власним бажанням.

Ознайомитися з інтерактивною візуалізацією даних звернень щодо не виплати заробітної плати та примусу педагогічних працівників до відпусток за власний рахунок в розрізі регіонів України можна на відповідній мапі [4].

Родовим об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 172, виступають трудові права і свободи людини і громадянина. Основним безпосереднім об'єктом грубого порушення трудового законодавства, передбаченого ст. 172 КК України на прикладі примусу роботодавця до написання працівником заяви про відпустку без збереження заробітної плати, виступає законодавчо передбачена регламентація волевиявлення працівником та надання роботодавцем відпустки без збереження заробітної плати – трудові правовідносини щодо відпустки без збереження заробітної плати. Саме відсутність добровільного волевиявлення є підставою для кримінально-правової кваліфікації.

Відсутність добровільного волевиявлення зумовлюється тиском, примусом, залякуванням чи іншою формою впливу з боку роботодавця, внаслідок якого працівник змушений написати заяву про відпустку без збереження заробітної плати, оскільки роботодавцем буде у неправомірний спосіб застосовано трудове законодавство далі таким чином, що поставить працівника у ще гірше правове становище, аніж він би написав таку заяву. Роботодавцем застосовується наперед продумані системні механізми примусу, які в будь-якому випадку призводять до неправомірного наслідку, але бажаного для роботодавця.

Конституція України проголошує, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ч. 1 ст. 43) [5]. У такому випадку відсутність добровільного волевиявлення у написанні працівником заяви про відпустку без збереження заробітної плати, тобто наявність примусу, означає відсутність вільного обрання праці або вільної згоди на виконання трудових обов'язків у формі вимушеного виходу у відпустку без збереження заробітної плати. Цим порушується принцип свободи праці, гарантований ч. 1 ст. 43 Конституції України.

Основний Закон України також затверджує право кожного на належні умови праці на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ч. 4. ст. 43 Конституції України). Належними умовами праці в частині нашого дослідження слід вважати безпосереднє виконання трудових обов'язків працівником, що зумовлює виплату заробітної плати роботодавцем відповідно до ч. 1 ст. 21 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) [6]. Право кожного на заробітну плату, на нашу думку, одночасно включається в поняття належних умов праці і виступає як окрема конституційно-правова гарантія для працівників. Згідно з ч. 1 ст. 45 Конституції України кожен, хто працює, має право на відпочинок. Відпустка як один із видів часу відпочинку включно з відпусткою без збереження заробітної плати не може, таким чином, бути обов'язком.

Відповідно до ч. 1 ст. 84 КЗпП України У випадках, передбачених ст. 25 Закону України «Про відпустки» [7], працівнику за його бажанням надається в обов'язковому порядку відпустка без збереження заробітної плати. На підставі ч. 2 ст. 84 КЗпП України за сімейними обставинами та з інших причин працівнику може надаватися відпустка без збереження заробітної плати на термін, обумовлений угодою між працівником та роботодавцем, але не більше 15 календарних днів на рік. Аналогічна норма передбачається ч. 1 ст. 26 Закону України «Про відпустки». У відповідності до ч. 3 ст. 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [8] протягом періоду дії воєнного стану роботодавець на прохання працівника може надавати йому відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, встановленого ч. 1 ст. 26 Закону України «Про відпустки». Отже, у всіх трьох вищезазначених нормативно-правових актах визначається обов'язкова умова надання відпустки без збереження заробітної плати – добровільне волевиявлення працівника, а саме:

1) бажання працівника (ч. 1 ст. 84 КЗпП України, ст. 25 Закону України «Про відпустки»);

2) угода між працівником та роботодавцем (ч. 2 ст. 84 КЗпП України, ч. 1 ст. 26 Закону України «Про відпустки», ч. 3 ст. 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»).

Додатковим безпосереднім об'єктом кримінального проступку, передбаченого ст. 172 КК України, є конституційне право кожного на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом та врегульованої відповідно до глав VI-VIII КЗпП України, Закону України «Про оплату праці» [9] і, враховуючи освітні правовідносини, у відповідності до Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти, затвердженої наказом Міністерства освіти України від 15 квітня 1993 р. № 102 [10], а також наказу Міністерства освіти і науки України «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» від 26 вересня 2005 р. № 557 [11].

Факультативним безпосереднім об'єктом кримінального проступку, передбаченого ст. 172 КК України на прикладі примусу роботодавця до написання працівником заяви про відпустку без збереження заробітної плати всупереч добровільного волевиявлення останнього, є інтереси власності на неотриману винагороду за працю – заробітну плату.

Поняття «інше грубе порушення законодавства про працю», яке використовується законодавцем у ч. 1 ст. 172 КК, має оціночний характер, а тому для з'ясування характеру порушення слід звертатися до відповідних норм Кодексу законів про працю України. У кожному конкретному випадку воно повинно встановлюватися, виходячи з об'єктивних та суб'єктивних ознак вчиненого діяння. Визнання порушення законодавства про працю грубим залежить від оцінки таких критеріїв, кожний з яких має самостійне значення: 1) характеру порушуваних трудових прав людини; 2) категорії працівника, права якого порушуються; 3) об'єктивних ознак здійснюваного порушення (тривалість, систематичність, тяжкість можливих наслідків, кількість потерпілих тощо); 4) суб'єктивних ознак здійснюваного порушення (злісність мотивів, особисті неприязні стосунки тощо).

Отже, вирішуючи питання про те, чи є порушення законодавства про працю грубим, суд у кожному окремому випадку має виходити з характеру порушених трудових прав людини, обставин, за яких вчинено це порушення, яку ним завдано (могло бути завдано) шкоду [12].

Під час вирішення питання про грубе порушення законодавства про працю важливе значення також має аналіз самого діяння, його наслідків, способу, обставин, у яких воно здійснюється. Про грубе порушення прав працівників може свідчити систематичність таких порушень, тяжкі наслідки у вигляді фізичної, матеріальної та моральної шкоди, певний спосіб порушення трудових прав, пов'язаний з примусом фізичним або психічним, а також обставини, які не надають працівнику можливості вибору своєї поведінки [13, с. 67]. Так, згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України про практику вирішення трудових спорів під час вирішення питання про те, чи є порушення грубим, суд має виходити з характеру провини, обставини, за яких його вчинено, яку ним завдано (могло бути завдано) шкоду [14].

Поняття «грубе порушення законодавства про працю» охоплює випадки порушень, які поставили працівника в скрутне становище або погіршили його умови праці, що призвело до порушення конституційних прав або законних інтересів працівника [15, с. 128]. Міністерство праці та соціальної політики України у своєму листі від № 06/2-4/169 [16] зазначило, що під іншим грубим порушенням законодавства про працю слід розуміти будь-яке інше, крім незаконного звільнення з ро-

боти, яке значним чином порушило чи могло порушити право громадянина на працю. Редакція ст. 172 КК України є недосконалою, оскільки не відображає сучасні норми міжнародного права. Вагомого значення під час з'ясування змісту словосполучення «грубе порушення законодавства про працю» набуває й якість самого законодавства, як кримінального, так й інших галузей [17, с. 43].

Поняття «порушення законодавства про працю», яке закон використовує в ст. 172 КК, передбачає відповідальність, по-перше, за умисне посягання на загальні умови праці, і по-друге, за таке посягання, що не пов'язане із спричиненням реальної шкоди життю чи здоров'ю працівників або створенням небезпеки для їх життя чи здоров'я [18, с. 175].

Суспільна небезпечність примусу роботодавця до написання працівником заяви про відпустку без збереження заробітної плати полягає в тому, що такий кримінальний проступок посягає одразу на декілька конституційних прав: право на працю, право на належні умови праці, право на заробітну плату, що конкретизується в конституційних законах, зокрема КЗпП України, Законі України «Про оплату праці» та ін. нормативно-правових актах. Потерпілим від даного кримінального проступку виступає працівник. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» працівником є фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це сукупність ознак, які визначають зовнішню сторону кримінального правопорушення і характеризують суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), його шкідливі наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками, який обумовив настання останніх, а також місце, час, обстановку, спосіб, стан, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення [19, с. 130].

Об'єктивна сторона характеризується дією у вигляді примушування до написання заяви про відпустку без збереження заробітної плати. Наука кримінального права вирішує питання визнання вольового характеру дій (бездіяльності) потерпілого при примусі таким чином: дія або бездіяльність – це вольові вчинки людини, вони становлять психофізичну єдність зовнішнього (фізичного) і внутрішнього (психічного) боків її поведінки. При цьому воля особи може бути безпосередньо виражена в її особистих конкретних діях (фізичних чи інформаційних) або опосередковуватися в її вчинках із застосуванням різних механізмів, засобів або ж виявлятися в діяльності інших осіб (які не досягли віку кримінальної відповідальності, психічно хворих тощо). Але трапляються ситуації, коли у вчинених особою діях або бездіяльності її воля не виявляється. До таких обставин належать: 1) непереборна сила; 2) непереборний фізичний примус (насильство); 3) психічний примус, що відповідає вимогам крайньої необхідності [20, с. 121].

Варто зазначити, що під примушуванням потрібно розуміти незаконний вплив на психіку особи, унаслідок якого остання обмежується в можливості чинити відповідно до своєї волі й вимушена обрати ту поведінку, що їй нав'язують і яка суперечить її бажанням. Указівка на «вимогу» у визначенні поняття примушування є зайвою, адже вона поглинається поняттям «незаконний вплив на психіку». Примушення може здійснюватися або лише через залякування, або в поєднанні з фізичним

насильством Під «впливом на психіку» ми розуміємо як інформаційний, так і неінформаційний вплив. Ознакою примушування може бути лише такий незаконний вплив на психіку особи, унаслідок якого остання обмежується в можливості чинити відповідно до своєї волі й вимушена обрати ту поведінку, що їй нав'язують і яка суперечить її бажанням.

У наявній юридичній практиці примус чи примушування роботодавця до написання працівником заяви про відпустку без збереження заробітної плати здійснюється шляхом залякування у формі негайного звільнення з роботи, що не відповідає нормам трудового законодавства. Вичерпний перелік підстав припинення трудового договору передбачається ст. 36 КЗпП України, де не передбачено відмову у написанні заяви про відпустку без збереження заробітної плати. Внаслідок правового режиму воєнного стану в Україні роботодавці справді стикаються з проблемами виплати заробітної плати, зокрема в освітній сфері, де здійснюється облік грошових коштів як місцевих бюджетів, так і Державного бюджету України. Таким чином, невикладу заробітної плати обґрунтовують неможливістю забезпечення умов праці внаслідок воєнного стану, що є підставою для розірвання трудового договору в односторонньому порядку, тобто з ініціативи роботодавця відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 40 КЗпП України, якщо працівник не напише заяву про відпустку без збереження заробітної плати.

Кримінальний проступок, передбачений ст. 172 КК України, вважається закінченим з моменту порушення трудових прав громадян: з моменту здійснення безпосереднього примусу у будь-якій формі (наприклад, виголошено усно роботодавцем), у такому разі факт написання заяви працівником не буде мати юридичного значення – формальний склад кримінального проступку; з моменту незаконного звільнення працівника (винесення незаконного наказу чи розпорядження роботодавця) – матеріальний склад кримінального проступку. Вид складу кримінального проступку, передбаченого ст. 172 КК України, буде впливати на процес доказування винних дій роботодавця, в обох випадках важливими фактичними даними будуть виступати аудіо-запис примусу роботодавця до написання працівником заяви про відпустку без збереження заробітної плати чи повідомлення до правоохоронних органів про факт вчинення кримінального правопорушення, зокрема виклик працівників Національної поліції України безпосередньо під час здійснення примусу роботодавця.

Предмет злочину – заробітна плата. Суб'єктивна сторона складу кримінального проступку характеризується прямим умислом, що може здійснюватися за будь-якими мотивами. Суб'єкт кримінального проступку – спеціальний – роботодавець – власник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності, галузевої належності або уповноважений ним орган (керівник) чи фізична особа,

яка відповідно до законодавства використовує найману працю.

Згідно з ч. 2 ст. 46 КЗпП України відсторонення від роботи керівників підприємств, установ та організацій військовим командуванням допускається у випадках, визначених Законом України «Про правовий режим воєнного стану», який на підставі ст. 22 забороняє використання правового режиму воєнного стану для порушення прав і свобод громадян, а саме – принижувати людську гідність через введення воєнного стану у вигляді примусу роботодавця до написання працівником заяви про відпустку без збереження заробітної плати.

Висновки. Примус до відпустки без збереження заробітної плати є грубим порушенням трудового законодавства, що передбачається ст. 172 КК України. Для правильної кваліфікації такої протиправної діяльності важливе значення має виокремлення ознак грубого порушення трудового законодавства, що висвітлено як у науці кримінального права, так і в судовій практиці на основі листа Міністерства праці та соціальної політики. На наш погляд, грубе порушення трудового законодавства має місце в разі недотримання норм трудових правовідносин, що прямо передбачені трудовим законодавством, зокрема добровільне волевиявлення працівника при написанні заяви про відпустку без збереження заробітної плати.

Під час воєнного стану виникають складні ситуації, що потребують особливого правового регулювання. У будь-якому разі примус роботодавця до написання заяви працівником про відпустку без збереження заробітної плати є обмеженням трудових прав працівників. У період дії воєнного стану допускаються правові обмеження прав і свобод людини і громадянина, але на підставі і в порядку, передбаченому законами України. Конституцією України можуть встановлюватися лише два обмеження трудових прав працівників в умовах війни: обмеження щодо свободи праці – вибору професії, місця роботи та роду трудової діяльності (ч. 3 ст. 43); обмеження страйку (ч. 4 ст. 44) – на підставі того, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ч. 1 ст. 64).

Отже, примус роботодавця до написання працівником заяви про відпустку без збереження заробітної плати слід кваліфікувати за ст. 172 КК України як грубе порушення трудового законодавства, що прямо передбачено нормами трудового й кримінального права, і навіть в особливих умовах воєнного стану не може застосовуватися як незаконне обмеження трудових прав працівників з огляду на об'єктивні економічні причини у суспільстві. Роботодавці повинні шукати правомірні шляхи вирішення питання фінансового забезпечення умов праці працівників, що є наявним у правовому полі, а не посягати на кримінальний закон Української держави.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс, Закон від 5. 04. 2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 31.08.2022).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 31.08.2022).
3. Освітняни, не піддавайтеся тиску щодо написання заяв про відпустки. Освітній омбудсмен. URL: <https://eo.gov.ua/2517-2/2022/03/31/> (дата звернення: 31.08.2022).
4. Освітній омбудсмен звертається до органів влади усіх рівнів – усунути порушення прав щодо виплати заробітної плати працівникам закладів освіти. Освітній омбудсмен. URL: <https://eo.gov.ua/osvitniy-ombudsmen-zvertaietsia-do-orhaniv-vlady-usikh-rivniv-usunuty-porushennia-prav-shchodo-vyplaty-zarobitnoi-platy-pratsivnykam-zakladiv-osvity/2022/06/20/> (дата звернення: 31.08.2022).

5. Конституція України : Конституція України, Конституція, Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 31.08.2022).
6. Кодекс законів про працю України : Закон, Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 31.08.2022).
7. Про відпустки : Закон України від 15 листоп. 1996 р. № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text> (дата звернення: 31.08.2022).
8. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 31.08.2022).
9. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр#Text> (дата звернення: 31.08.2022).
10. Інструкція про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти : наказ Міністерства освіти України від 15 квіт. 1993 р. № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-93#Text> (дата звернення: 31.08.2022).
11. Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ : наказ Міністерства освіти і науки України від 26 вересня 2005 р. № 557. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05#Text> (дата звернення: 31.08.2022).
12. Постанова Верховного Суду України у справі № 5-106кк15 від 1.10.2015 р. URL: <https://court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/5-106ks15> (дата звернення: 31.08.2022).
13. Павликівський В.І. Оціночна ознака в злочинах проти трудових прав людини та її визначення. *Вісн. Нац. у-ту внутр. справ.* 2004. Вип. 28. С. 65–70.
14. Про практику розгляду судами трудових спорів : постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text> (дата звернення: 31.08.2022).
15. Ткаченко В.В., Волющук Т.В. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про працю. *Наука і правоохорона.* 2015. № 4(30). С. 126–131.
16. Щодо відповідальності за незаконне звільнення працівника з роботи : лист Міністерства праці та соціальної політики України від 20.12.2001 № 06/2-4/169. *Бухгалтер.* 2002. № 4.
17. Книженко О.О. До питання кримінальної відповідальності за грубе порушення законодавства про працю. *Всеукр. наук.-практ. конф. «Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє (10 груд. 2020 р., м. Харків)»*. Харків, 2020. 196 с.
18. Баулін Ю.В., Борисов В.І., Тютюгін В.І. та ін. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар у 2 т. Т. 2. Особлива частина. Харків, 2013, 1040 с.
19. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, доп. і переробл. Одеса, 2017. 468 с.
20. Баулін Ю.В., Борисов В.І., Тютюгін В.І. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина. Вид. 4-тє, переробл. і доп. / за ред. Бажанова М.І., Сташиса В.В., Тація В.Я. Харків, 2010. 456 с.

References

1. Criminal Code of Ukraine. No 2341-III. (2001). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?lang=en#Text> [in Ukrainian].
2. On the Legal Regime of Martial Law. No 389-VIII. (2015) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19?lang=en#Text> [in Ukrainian].
3. Osvitiany, ne piddavaiesia tysku shchodo napysannia zaiav pro vidpustky. Osvitnii ombudsmen [Educators, don't be pressured into writing leave applications. Educational ombudsman]. Retrieved from <https://eo.gov.ua/2517-2/2022/03/31/> [in Ukrainian].
4. Osvitnii ombudsmen zvertaietsia do orhaniv vlady usikh rivniv – usunuty porushennia prav shchodo vyplaty zarobitnoi platy pratsivnykam zakladiv osvity. Osvitnii ombudsmen [The educational ombudsman appeals to authorities at all levels to eliminate violations of rights regarding the payment of wages to employees of educational institutions. Educational ombudsman.]. Retrieved from : <https://eo.gov.ua/osvitniy-ombudsmen-zvertaietsia-do-orhaniv-vlady-usikh-rivniv-usunuty-porushennia-prav-shchodo-vyplaty-zarobitnoi-platy-pratsivnykam-zakladiv-osvity/2022/06/20/> [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). The Constitution of Ukraine of June 28, 1996. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
6. The Labour Code of Ukraine. No 322-VIII. (1971). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
7. On Vacations. No 504/96-ВР. (1996). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text> [in Ukrainian].
8. About the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law. No 2136-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].
9. On Salary. No 108/95-ВР. (1995). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр#Text> [in Ukrainian].
10. Instructions on the procedure for calculating the wages of education workers. No 102. (1993). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-93#Text> [in Ukrainian].
11. On streamlining the terms of payment and approving schemes of tariff levels for employees of educational institutions, educational institutions and scientific institutions. No 557. (2005). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05#Text> [in Ukrainian].
12. The Decision of the Supreme Court of Ukraine. No 5-106кк15. (2015). Retrieved from <https://court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/5-106ks15> [in Ukrainian].
13. Pavlykivskiy V. I. (2004). Otsinochna oznaka v zlochynakh proty trudovykh prav liudyny ta yii vyznachennia [Evaluation feature in crimes against human labor rights and its definition]. *Bulletin of the National University of Internal Affairs.* Issue 28, 65-70 [in Ukrainian].

14. On the practice of consideration of labor disputes by courts. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine. No 9. (1992). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text> [in Ukrainian].
15. Tkachenko V. V., Voloshchuk T. V. (2015). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakonodavstva pro pratsiu [Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakonodavstva pro pratsiu]. Science and law enforcement. No 4 (30), 126-131 [in Ukrainian].
16. Regarding liability for illegal dismissal of an employee. No 06/2-4/169. (2001). Accountant. No 4 [in Ukrainian].
17. Knyzhenko O. O. (2020). Do pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za hrube porushennia zakonodavstva pro pratsiu [Regarding the issue of criminal liability for gross violation of labor legislation]. All-Ukrainian scientific and practical conference «Human rights in Ukraine: past, present, future». Kharkiv, 196 [in Ukrainian].
18. Baulin Yu. V., Borysov V. I., Tiutiuhin V. I. ta in. (2013). Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar u 2 t. T. 2. Osoblyva chastyna [Criminal codex of Ukraine. Scientific and practical commentary in 2 vols. Vol. 2. Special part]. Kharkiv, 1040 [in Ukrainian].
19. Fris P. L. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : pidruchn. dlia studentiv vyshch. navch. zakl. Vyd. 3-tie, dop. i pererobl [Criminal law of Ukraine. General part: a textbook for students of higher educational institutions]. Odesa, 468 [in Ukrainian].
20. Baulin Yu. V., Borysov V. I., Tiutiuhin V. I. ta in. (2010). Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part]. Kharkiv, 456 [in Ukrainian].

Zvorych Roman,

Master of Law, Lawyer, Candidate of Historical Sciences (PhD)

(Kolomyia Professional College of Economics and Law of State University of Trade and Economics, Kolomyia)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3936-3602>

FORCED VACATION WITHOUT PAYMENT AS A GROSS VIOLATION OF LABOR LAW IN WARTIME

A gross violation of labor legislation is a socially dangerous act, which acquires special characteristics in the conditions of martial law. The qualification of such an act requires the application of special knowledge both in the field of criminal law and labor legislation. The key criteria of the evaluative nature of a gross violation of labor legislation are highlighted. The composition of the criminal offense provided for in Art. 172 of the Criminal Code of Ukraine on the example of forced leave without salary. Emphasis is placed on the unacceptable activity of employers in the conditions of martial law, which harms the protected constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, in particular in the educational sphere. In the current legislation of Ukraine, there is no definition of the concept of «gross violation of labor legislation», in the disposition of Part 1 of Art. 172 of the Criminal Code of Ukraine, only two examples of such a criminal offense are given, and judicial practice indicates the expediency of assessing each individual case, based on the established norms of labor legislation, which gives our research scientific and practical weight in the development of effective mechanisms for bringing to criminal responsibility persons guilty of coercion employee before writing an application without saving wages. Coercion as an element of the objective side of a criminal act is a defining moment in the qualification of illegal behavior. By itself, the fact of committing a criminal misdemeanor, provided for in Part 1 of Art. 172 of the Criminal Code of Ukraine is not something new in judicial and investigative practice or in doctrinal criminal legal studies, however, taking into account the operation of the legal regime of martial law on the territory of the Republic of Ukraine, our scientific intelligence acquires special importance in determining the assessment of “gross violation of labor legislation”. For the correct qualification of such illegal activity, it is important to highlight the signs of a gross violation of labor legislation, which is highlighted both in the science of criminal law and in judicial practice based on the letter of the Ministry of Labor and Social Policy.

Key words: educational ombudsman, employer, employee, criminal offence, labor law, salary, martial law.

Надійшла до редколегії 31.08.2022

Сиводод Іван Сергійович,

кандидат юридичних наук

(Інститут права імені Князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2057-9609>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ВИДОВОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Анексія російською федерацією українського Криму у 2014 році, окупація спільно з представниками терористичних організацій так званих «ДНР» та «ЛНР» частини територій Донецької та Луганської областей, а також з початку повномасштабного вторгнення до України 24 лютого 2022 року – Київської, Чернігівської, Житомирської та Сумської областей, які у подальшому було звільнено Збройними силами України, та Харківської, Запорізької, Херсонської та Луганської областей, звільнення яких триває дотепер, не означає, що Україна «автоматично» не несе жодної відповідальності за порушення прав українських громадян, які перебувають на тимчасово окупованій території. Незважаючи на умови воєнної агресії та повномасштабних бойових дій, зобов'язання розслідувати порушення прав людини існує навіть у складних та небезпечних умовах, включаючи умови військового конфлікту, у тому числі й тоді, коли події, що призвели до необхідності розслідування правопорушень, відбуваються в атмосфері повсюдного насильства, і слідчі повинні працювати в умовах перешкод та труднощів, що змушують їх вдаватися до менш ефективних методів розслідування в умовах проведення бойових дій.

За загальної тенденції зменшення у 2022 році рівня злочинності на підконтрольній Україні території особливу тривогу викликають факти збільшення їх кількості на тимчасово окупованих територіях, непідконтрольних Україні, стосовно цивільних осіб, у тому числі найменш захищених категорій, таких як жінки, діти, особи похилого віку незалежно від статі, люди з інвалідністю, пов'язані із вбивствами, звалтуванням, незаконним позбавленням волі та викраденням осіб, у тому числі малолітніх дітей, заволодіння чужим майном шляхом насильства, екоциду, масового знищення людей тощо. Непоодинокі випадки умисних вбивств, які пов'язані з прихованням трупу, імітації смерті у ході бойових подій тощо.

Станом на 27 травня 2022 року за наявною інформацією з відкритих джерел Офісом Генерального прокурора зареєстровано 20877 злочинів російської федерації проти України, у тому числі 14193 злочинів агресії та воєнних злочинів і 6684 злочинів проти національної безпеки. Поряд з цим станом на 21 червня 2022 року лише на території Київської області знайдено 1333 тіла місцевих жителів, які загинули від рук окупантів, 213 тіл ще не ідентифіковано, ще 300 осіб вважаються зниклими безвісти.

При цьому більшість цих злочинів вчиняється військовослужбовцями російської федерації, найманцями приватних військових компаній, які воюють на її боці, представниками так званих терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», колаборантами у складі відповідних злочинних груп.

Водночас розкриття й розслідування цих правопорушень становить для органів слідства та прокуратури серйозні труднощі.

Оскільки в наявній вітчизняній криміналістичній доктрині відсутні напрацювання щодо створення окремої видової методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на окупованій території, наше дослідження присвячене висвітленню проблем побудови видової та міжвидової методики розслідування правопорушень, вчинених під час проведення бойових дій на тимчасово окупованій території України за період з початку проведення антитерористичної операції та операції об'єднаних сил упродовж 2014–2022 років та повномасштабного російського вторгнення до України 24 лютого 2022 року і дотепер.

Ключові слова: методика розслідування, військові дії, повномасштабна війна, тимчасово окуповані території України, видові та міжвидові методики розслідування правопорушень.

Постановка проблеми. Вранці 24 лютого 2022 року війська російської федерації розпочали повномасштабні військові дії проти держави України. Реагуючи на вказані військові дії, Президент України видав Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», зазначивши, що у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в Україні вводиться воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 [1].

Крім цього, Президентом та Верховною Радою України прийняті необхідні законодавчі акти для діяльності органів державної влади та її громадян, зокрема Указ Президента України «Про загальну мобілізацію», Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію», Закон України «Про основи національного спротиву», Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Частина території Харківської, Херсонської, Запорізької та інших територій були захоплені та окуповані військами РФ. З березня 2022 року на цих територіях України були встановлені тимчасові адміністрації з числа колаборантів, які перейшли до співпраці на боці окупаційних військ [2].

Зазначається, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини й громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Одним із проявів цієї негативної тенденції на тимчасово захоплених терористичними угрупованнями та військовими РФ частини міст України є значне зростання злочинності загалом і збільшення зокрема особливо тяжких злочинів проти особи, таких як умисні вбивства, розбійні напади, крадіжки, вимагання тощо. Слідчі та прокурори, які встигли евакуюватися із захоплених територій, продовжили фіксувати відомі їм правопорушення в порядку ст. 214 КПК України, але повноцінне розслідування у розумінні КПК фактично у провадженнях було призупинено з певних причин [3; 4].

Так, кількість зареєстрованих вбивств за період провадження бойових дій за останні 8 років в Україні збільшилася майже втричі. Найбільше їх вчинилося в період 2015–2016 років, коли відбувався наступ озброєних формувань у містах Дебальцево, Донецьк, Маріуполь, Курахове, Іловайськ тощо. У цей час у ході бойових дій загинули понад 2 тис. чоловіків особового складу Збройних сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та Служби безпеки України [5]. Військовою прокуратурою зареєстровані кримінальні провадження, але огляд місця події не проводився, експертні дослідження потерпілих осіб не проведено, місце знаходження більше ніж 600 до цього часу не встановлено. З лютого 2022 року різко зросло вчинення всіх категорій правопорушень. До деокупації території України частину правопорушень слід відносити до латентного рахунку. Понад 2300 осіб особового складу перебувають у полоні бойовиків, вій-

ськових РФ, їхній стан правоохоронним органам України не відомий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам наукового обґрунтування побудови методик розслідування окремих видів правопорушень у науці криміналістики у 80-х, 90-х роках минулого століття видатними вченими України приділялася певна увага. Вагомий внесок у побудову класифікаційних ознак різноманітних правопорушень зробили такі вчені, як В.П. Бахін, А.Ф. Волобуєв, А.Ф. Зелінський, В.А. Журавель, В.С. Кузьмичов, В.П. Колмаков, В.Є. Коновалова, В.А. Образцов, М.І. Панов, М.А. Погорєцький, О.С. Саїнчин, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько та інші.

Формування цілей статті. Проте комплексного вивчення внутрішніх процесів, що детермінують розробку основ побудови видових методик розслідування правопорушень у вітчизняній криміналістиці, не проводилося. Оскільки цей процес має закономірний характер, склалася об'єктивна необхідність у розробленні методик вирішення завдань, типових для всіх випадків розслідування.

Виклад основного матеріалу. Типову методику розслідування слід відрізнити від методики розслідування у відповідному кримінальному провадженні. Як різновид наукової продукції перша з числа зазначених методик являє собою якийсь еталон того, як слід діяти слідчому за тих чи тих умов. Оскільки йдеться про типовий варіант такої діяльності, вона має допоміжне та орієнтує для слідчого значення. До змісту типових методик входять лише положення, що відображають усе те, що з необхідністю у усіх розглянутих випадках повторюється, є типовим і для досліджуваних діянь, і для діяльності з їх дослідження. Тому в ній не враховується маса деталей, з якими слідчий стикається під час розслідування конкретного кримінального провадження, але які не повторюються у всіх аналогічних ситуаціях, є по-своєму унікальними, не характерними для явищ усього класу.

Отже, методика розслідування конкретного злочину являє собою не систему методичних рекомендацій, що вказують на те, як доцільно діяти, а систему реального втілення в життя узагальнених методичних ідей, схем і процедур в умовах роботи з відповідним кримінальним провадженням.

Аналіз і узагальнення наукових поглядів із такої проблеми дозволяють виділити низку теоретичних передумов, які й утворюють інформаційно-пізнавальну структуру розслідування окремих категорій злочинів, таких, які, наприклад, вчинялися на тимчасово окупованій території України.

Безсумнівно, що за своєю сутністю розслідування є системною діяльністю, здійснюваною належним суб'єктом та спрямованою на розкриття вчиненого злочину і встановлення істини у кримінальній справі. Зазначена теза, що проголошена професорами В.П. Колмаковим, В.В. Тіщенком та іншими, в основному є доктриною загального характеру і за своєю суттю дає лише загальний напрям організаційної діяльності з розкриття злочинів [6, с. 403; 7, с. 108–111].

При цьому ми відзначимо, що з позиції деяких авторів слідча діяльність характеризується багатофункціональністю і досить широким колом осіб, які беруть у ній певну участь, а також різноманітністю цілей і завдань, що стоять перед нею [4, с. 201; 6, с. 48–51]. Навіть одна окремо взята забезпечувана криміналістичними методами і засобами функція з дослідження обставин справи з метою встановлення об'єктивної істини передбачає

надзвичайно складну організаційно-тактичну, методику-евристичну і процесуальну діяльність.

Вчинені злочини різноманітні, як відзначає Р.С. Белкін, не тільки окремі види злочинів не схожі один на одного, але й навіть серед злочинів одного виду немає таких, розслідування яких не відрізнялося б у кожному випадку низкою індивідуальних особливостей. Безумовно, розслідування злочинів у загальному значенні повинне підкорятися певним законам. Відповідно до цього можуть бути сформульовані, як відзначає В.П. Колмаков, два фундаментальні криміналістичні закони:

1) неможливо вчинити злочин, не залишивши при цьому слідів;

2) не існує принципово злочинів, що не розкриваються [6, с. 520].

Однак і перший, і другий закони не є самі по собі структурами поза статикою і динамікою, що відбуваються як у них самих, так і поза їхніми процесами. Зазначені процеси виникають досить бурхливо, як правило, в одному або декількох сценарних форматах і зумовлені тим, що як дії, так і бездіяльність певних осіб перебувають у системі певних інформаційних потоків.

Звідси виникають постійні складнощі з витребуванням необхідної інформації, а у разі одержання потрібна їй правильна інтерпретація і перевірка.

Не можна не погодитися з тим, що в розслідуванні пізнання істини відбувається не шляхом абстрактного споглядання або міркування, а шляхом тактики інтелектуальної боротьби, у ході якої «виявляються тонкі інсценування, розкриваються масковані дії і штучно створені результати, відбувається спілкування з особами, які докладають зусиль для того, щоб істина залишилася невстановленою, а процесуальне спілкування не дало результатів, необхідних для розслідування» [7, с. 108].

Отже, як указує В.В. Тищенко у своєму дослідженні, розслідування доцільно розглядати як різновид предметної діяльності, що являє за формою і змістом складну динамічну обмежено відкриту систему, яка взаємодіє з конфронтуючою системою діяльності із вчинення злочинів [7, с. 108–111].

За своєю природою і сутністю розслідування злочинів є різновидом пізнавальної діяльності. У цьому розумінні думка В.В. Тищенка узгоджується з думкою такого видатного вченого, як професор В.О. Образцов, який зауважує, що уявне відтворення на підставі зібраних фактичних даних цілісної картини вчиненого і його наслідків у всіх суттєвих криміналістично і юридично значимих ознаках утворює загальне пізнавальне завдання кримінального судочинства.

Що ж стосується принципової можливості розкриття кожного окремо взятого злочину, то зазначена теза або один із загальних законів базується на положенні діалектичного матеріалізму про пізнаваність світу, подій і явищ як сьогодення, так і минулого, пізнання об'єкта шляхом діяльності і через діяльність – практичну і теоретичну. У філософській літературі вказується на те, що пізнання як діяльність реалізується за допомогою системи пізнавальних засобів: 1) спостереження; 2) повсякденної практики; 3) експерименту; 4) моделі; 5) математичного апарату; 6) методологічної основи.

Отже, у діяльності з розслідування злочинів застосовуються як пізнавальні методи безпосереднього (почуттєвого) сприйняття: спостереження, виміру, опису, фіксації, порівняння, експерименту, та опосередкованого (раціонального) пізнання: індукція і дедукція, аналіз і синтез, аналогія, гіпотеза, моделювання, програмування й інші методи (кібернетичні, евристичні).

Одними з найбільш ефективних методів пізнання в розслідуванні злочинів є методи висування криміналістичної версії і моделювання. Криміналістична версія як система логічно обґрунтованих припущень про подію злочину й особистість злочинця дозволяє передбачити всі причинно-наслідкові зв'язки і варіанти подій і дій, здійснюючи їх перевірку процесуальними засобами.

Розглядаючи версію як уявну ретроспективну, логічну модель досліджуваної події, її обставин, особистості злочинця, багато видатних криміналістів у зазначеному розумінні не доходять єдиної точки зору. Їхні поняття «версія» і «модель» не збігаються, оскільки версія – один із найважливіших, але не єдиний елемент уявної моделі, що визначає її зміст [6, с. 208]. Модель злочину або його обставин створюється не тільки за рахунок гіпотез, але й за рахунок інших форм мислення, уявних образів, до того ж вона може представляти подію загалом або її фрагменти в динаміці.

Вірогідна модель події загалом або її окремих обставин виконує роль накопичувача і систематизатора інформації, служить пошуку відсутньої інформації, відбору суттєвої і відсіванню зайвої інформації. На основі одержуваної інформації висуваються і перевіряються нові версії, доповнюючи і змінюючи уявлення про досліджувану подію, її уявну модель.

Відомо, що процесуальна діяльність, безсумнівно, немислима без наявності тієї чи тієї інформації, що визначає динаміку розслідування справи, відзначимо, що нині неодмінним атрибутом життя стало стрімке зростання інформаційних потоків. Важко знайти таку сферу людської діяльності, де б не використовувалася інформація. До виникнення теорії інформації в 20–30-х роках ХХ ст. термін «інформація» вживався у значенні «повідомлення», «знання» та ін. Наприкінці 40-х років минулого століття Клод Шеннон, американський математик, створив математичну теорію інформації, яка відіграє важливу роль у технічних засобах зв'язку. У теорії Шеннона під інформацією розуміються не будь-які повідомлення, якими люди обмінюються та які передаються технічними каналами зв'язку, а лише зменшують невизначеність в одержувача інформації. Останнім часом вжиток широко ввійшли словосполучення «інформаційне поле», «інформаційний вибух», «інформаційна криза», «інформаційний вал» тощо. Якщо в 1963 р. енциклопедичний словник під «інформацією» визначав «повідомлення про щось», то в 1985 р. на сторінках «Літературної газети» одним з учених висловлено думку, що під інформацією необхідно розуміти більш широкі процеси, що це такий же національний стратегічний ресурс, як мінеральна сировина, електроенергія, транспорт. Вважаємо за необхідне приділити кілька слів такому поняттю, як «інформація».

Людство нині перебуває на такому етапі свого розвитку, коли подальший прогрес не тільки визначається рівнем матеріального виробництва, наявністю матеріальних і енергетичних ресурсів, але в не меншому ступені залежить від наукової інформації, від здатності й уміння людини ефективно використовувати здобуту інформацію.

У криміналістиці поряд із загальнонауковим поняттям інформації використовується поняття криміналістичної [6, с. 50] або криміналістично значимої інформації [8, с. 118]. Як відзначає О.С. Саїнчин, інформаційні процеси в діяльності з розслідування злочинів відрізняються великою складністю і специфічністю. Криміналістично значима інформація найчастіше не лежить на поверхні, не надходить «самопливом» по задалегідь

відомих каналах у розпорядженні правоохоронних органів. Оволодіння корисною інформацією сполучено з подоланням численних труднощів, перешкод і завад. Образно кажучи, розслідування злочинів уявляється «битвою за інформацію» [8, с. 90–98].

На нашу думку, специфічна складність інформаційних процесів у розслідуванні зумовлюється низкою обставин:

- неочевидність джерел інформації, які є в досліджуваному навколишньому середовищі, у т. ч. обставини місця події, та об'єктивні труднощі у визначенні їх причетності до пізнаваної події;

- фрагментарність і «розчинність» інформації, причетної до досліджуваної події, що ускладнюють її пошук, виявлення й оцінку;

- навмисні дії осіб, які маскують джерела інформації та перешкоджають її виявленню й адекватному сприйняттю;

- перекручування або знищення цікавої для слідчого інформації про обставини розслідуваної події, що виникає через об'єктивні умови (дощ, пожежу), а також внаслідок наміру або омани певних осіб;

- небажання у певних випадках передавати слідчому інформацію (приховування інформації);

- труднощі у вилученні (декодуванні) з названих причин одержуваної інформації;

- певні складності, пов'язані з належним правовим оформленням процесу виявлення інформації і її джерел, посвідчення, фіксації інформації, одержання в ході оперативно-розшукової діяльності та введення її в кримінальне судочинство;

- складність у встановленні справжніх зв'язків і відносин між обставинами досліджуваної події внаслідок уривчастості, недостатності, суперечливості, невідомому ступені вірогідності отриманої інформації, особливо на початковому етапі розслідування [8, с. 360–361; 9, с. 8].

На підставі цього зазначений автор дійшов висновку, що інформаційні процеси, що лежать в основі доведення як пізнавальної специфічної діяльності, спря-

мованої на розкриття злочинів, доцільно розділити на такі стадії.

1. Пошук і виявлення криміналістично значимої інформації.

2. Сприйняття і фіксація криміналістично релевантної інформації.

3. Обробка інформації.

4. Використання інформації. Якщо проблеми пошуку і виявлення криміналістично значимої інформації в науці криміналістики досліджені досить повно, то у сприйнятті, фіксації, обробці і використанні зазначеної інформації наукових розробок з такої тематики ще досить мало. У цьому розумінні робота В.В. Тішенка з цієї проблематики становить певний інтерес, і ми думаємо, що на окремих моментах її змісту необхідно зупинитися більш докладно.

Висновки. Виходячи з комплексу сприйняття і фіксації, на його думку, виявлена інформація повинна бути сприйнята суб'єктом пошуку, а саме: а) з'ясована її потенційна або фактична причетність до пізнавальної події; б) з'ясовані її природа і джерело одержання (люди як носії ідеальних і матеріальних слідів, предмети, документи, сліди); в) визначена її форма представлення (вербальна, буквено-знакова, цифровий, графічний, магнітний запис, відеозапис і ін.); г) декодована в необхідних випадках, тобто з'ясовані її зміст, переклад з однієї знакової системи в іншу, з використанням спеціальних знань і технічних засобів.

Ми розділяємо зазначену точку зору автора і хочемо додати, що здобуту інформацію необхідно зафіксувати для подальшого збереження, аналізу і використання. У слідчій діяльності фіксація інформації провадиться за допомогою процесуальних засобів в обов'язковому порядку і за допомогою технічних засобів на розсуд слідчого. Отже, фіксація інформації містить дії відповідного суб'єкта розслідування, спрямовані на процесуальне, техніко-криміналістичне або оперативне закріплення і посвідчення здобутої інформації (здебільшого разом з її носієм) у встановленому законом і підзаконними актами порядку з метою подальшого дослідження, збереження і використання.

Список використаних джерел

1. Особливий період в Україні діє – Верховний Суд: вебсайт. URL: <https://medoc.ua/blog/osoblivij-period-v-ukrani-diverhovnij-sud> (дата звернення: 26.08.2022).

2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 26.08.2022).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17> (дата звернення: 26.08.2022).

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-ге вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор». 2019. 1384 с. URL: <https://jurkniga.ua/wa-data/public/shop/products/75/19/11975/attachments/Науково-практичний%20коментар%20Кримінального%20кодексу%20України.pdf> (дата звернення: 26.08.2022).

5. Втрати військових, цивільних осіб, представників силових структур внаслідок російського вторгнення в Україну. *Вікіпедія* : вебсайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

6. Колмаков В.П. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3. 792 с.

7. Тішенко В.В. Щодо проблем застосування та побудови криміналістичних методик у слідчій діяльності. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів* : матеріали IV Міжнар. «круглого столу», м. Одеса, 11–13 червня 2016 р. Одеса, 2016. С. 108–111.

8. Саїнчин О.С., Сиводєд І.С. Умисні вбивства військовослужбовців, які вчинені в умовах проведення бойових дій (кримінально-правовий, кримінальний процесуальний та криміналістичні аспекти) : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 470 с.

9. Сиводєд І.С. Розслідування умисних вбивств військовослужбовців, які вчинені в умовах проведення бойових дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 22 с.

References

1. *Osoblyvyi period v Ukraini diie – Verkhovnyi Sud [A special period in Ukraine operates – the Supreme Court]*: veb-sait. Retrieved from: <https://medoc.ua/blog/osoblivij-period-v-ukrani-di-verhovnij-sud> [in Ukrainian].
2. *Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiinu: zakon Ukrainy [On mobilization training and mobilization: the Law of Ukraine]* vid 21.10.1993 № 3543-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (Last accessed: 26.08.2022) [in Ukrainian].
3. *Kryminalnyi protsesualnyi Kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine]* (2012, April 13). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (Last accessed: 26.08.2022) [in Ukrainian].
4. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]* (2019). / Za red. Melnyka, M.I., Khavroniuka, M.I. 11-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv. Retrieved from: <https://jurkniga.ua/wa-data/public/shop/products/75/19/11975/attachments/Naukovo-praktychnyi%20komentar%20Kryminalnoho%20kodeksu%20Ukrainy.pdf> (data zvernennia: 26.08.2022) [in Ukrainian].
5. *Vtraty viiskovykh, tsyvilnykh osib, predstavnykiv sylovykh struktur vnaslidok rosiiskoho vtorhnennia v Ukrainu [Losses of military personnel, civilians, and representatives of security forces as a result of the Russian invasion of Ukraine]*. Vikipediia: veb-sait. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8_%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85_%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80_%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BA_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83 (Last accessed: 06.08.2022) [in Ukrainian].
6. Kolmakov V.P. (2001) *Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]*. u 6 t. / red. kol.: Shemshuchenko, Yu. S. (vidp. red.) ta in. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana. V. 3. p. 792 [in Ukrainian].
7. Tyshchenko V.V. (2016) *Shchodo problem zastosuvannia ta pobudovy kryminalistychnykh metodyk u slidchii diialnosti [Regarding the problems of application and construction of forensic methods in investigative activities]*. Informatsiine zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv: materialy IV Mizhnar. «kruhloho stolu». NU OIuA ta in. Odesa. Pp. 108–111 [in Ukrainian].
8. Sainchyn O.S., Syvodied I.S. (2022) *Umysni vbyvstva viiskovosluzhbovtziv, yaki vchyneni v umovakh provedennia boiovykh dii (kryminalno-pravovyi, kryminalnyi protsesualnyi ta kryminalistychni aspekty) [Intentional killings of servicemen committed in the context of hostilities (criminal legal, criminal procedural and forensic aspects)]*: monohrafiia. Odesa: Vydavnychy dim “Helvetyka” [in Ukrainian].
9. Syvodied I.S. (2011) *Rozsliduvannia umysnykh vbyvstv viiskovosluzhbovtziv, yaki vchyneni v umovakh provedennia boiovykh dii [Investigation of intentional killings of military personnel committed in the context of hostilities]*. Avtoref. dys. kand. yurid. nauk: 12.00.09. Kyiv, 2021. 22 s [in Ukrainian].

Syvodied Ivan,

PhD in Law

(Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great of Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2057-9609>

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE DEVELOPMENT OF A MODEL METHOD OF INVESTIGATING OFFENSES COMMITTED IN THE OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE

Annexation by the Russian Federation of Ukrainian Crimea in 2014, occupation together with representatives of terrorist organizations of the so-called “DPR” and “LPR” of parts of the territories of Donetsk and Luhansk regions, as well as from the beginning of the full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022 – Kyiv, Chernihiv, Zhytomyr and Sumy regions, which were later liberated by the Armed Forces of Ukraine, and Kharkiv, Zaporizhzhia, Kherson, and Luhansk regions, the liberation of which continues to this day, does not mean that Ukraine “automatically” bears no responsibility for the violation of the rights of Ukrainian citizens who are temporarily occupied territory. Despite the conditions of military aggression and full-scale hostilities, the obligation to investigate human rights violations exists even in difficult and dangerous conditions, including conditions of military conflict, including when the events that led to the need to investigate violations occur in an atmosphere of widespread violence and investigators must work under conditions of obstacles and difficulties that force them to resort to less effective methods of investigation in the conditions of hostilities.

With the general trend of a decrease in the level of crime in 2022 in the territory under the control of Ukraine, the facts of an increase in their number in the temporarily occupied territories, not under the control of Ukraine, relative to civilians, including the least protected category, such as women, children, elderly people, are of particular concern from gender, people with disabilities, related to murders, rape, illegal deprivation of liberty and abduction of persons, including minor children, seizure of other people’s property by violence, ecocide, mass destruction of people, etc. There are rare cases of intentional murders that are connected with the concealment of a corpse, imitation of death during combat events, etc.

As of May 27, 2022, according to available information from open sources, the Prosecutor General’s Office registered 20.877 crimes of the Russian Federation against Ukraine, including 14.193 crimes of aggression and war crimes and 6.684 crimes against national security. Along with this, as of June 21, 2022, 1.333 bodies of local residents who

died at the hands of the occupiers were found in Kyiv region alone, 213 bodies have not yet been identified, and another 300 people are considered missing.

At the same time, the vast majority of these crimes are committed by servicemen of the Russian Federation, mercenaries of private military companies fighting on its side, representatives of the so-called terrorist organizations “DPR” and “LPR”, collaborators in the relevant criminal groups.

At the same time, the disclosure and investigation of these offenses poses serious difficulties for investigative bodies and the prosecutor’s office.

Since the existing domestic criminalistic doctrine lacks work on the creation of a separate method of investigation of criminal offenses committed in the occupied territory, our study is devoted to highlighting the problems of building a type and inter-type method of investigation of offenses committed during hostilities in the temporarily occupied territory of Ukraine in the period from the beginning the conduct of anti-terrorist and joint forces operations during 2014–2022 and a full-scale Russian invasion of Ukraine on February 24, 2022 to the present.

Key words: *methods of investigation, military operations, full-scale war, temporarily occupied territories of Ukraine, specific and interspecies methods of investigation of offenses.*

Надійшла до редколегії: 25.08.2022

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

Міщук І. В. ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УКРАЇНІ.....	3
Філатов В. В. АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ФОРМ РОБОТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ У СФЕРІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ.....	8
Хвойницька-Перейма Х. М. ПОГЛЯД НА ДОКТРИНУ ПРИРОДНОГО ПРАВА КРИЗЬ ТЕОЛОГІЧНУ ПРИЗМУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ....	13

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО.
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО**

Гуйван П. Д. ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОСТРОЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ДОГОВОРОМ КУПВЛІ-ПРОДАЖУ.....	17
Ніколенко К. В., Зінченко В. М. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРИЙ.....	22

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Золотар А. С. ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ BLOCKCHAIN ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ.....	27
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

Германов С. А. ОКРЕМІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНИМИ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ В УКРАЇНІ.....	33
Городецька М. С. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	37
Дучимінська Л. М. РОЛЬ І МІСЦЕ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	42
Ковальова О. В. ОКРЕМІ ПРОГАЛИНИ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	47
Коссе В. В. СУТЕНЕРСТВО ЯК КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОСТІ.....	53
Посудевський І. В. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНОЗЕМЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ У СКЛАДІ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ГРУП В УКРАЇНІ.....	58
Чекан Н. В. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ МАРГІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ.....	64

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Журавель М. В.

ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
ІЗ ПОРУШЕННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ (ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)..... 69

Пилипенко Д. О., Андріяшевський А. Г.

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ РЕСТИТУЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....74

Шульга А. О.

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ НЕЗАКОННОГО НОСІННЯ НОЖА, ВИЗНАНОГО ВИСНОВКОМ
ЕКСПЕРТА ХОЛОДНОЮ ЗБРОЄЮ: АСПЕКТИ ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЇ..... 79

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Дракохруст Т. В.

ОСОБЛИВОСТІ КОНСУЛЬСЬКОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНЦІВ,
ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ В ПЕРІОД ВІЙНИ..... 86

Захарченко А. М.

ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....90

Зварич Р. В.

ПРИМУС ДО ВІДПУСТКИ БЕЗ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ
ЯК ГРУБЕ ПОРУШЕННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ.....96

Сиводєд І. С.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ВИДОВОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ВЧИНЕНИХ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....102

CONTENTS

**THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW.
CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW**

Mishchuk I.
CONCEPTS AND CHARACTERISTIC FEATURES OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITY.....3

Filatov V.
ANALYSIS OF LEGAL FORMS OF UNITED NATIONS WORK IN THE FIELD
OF TRANSITIONAL JUSTICE..... 8

Khvoynitska-Pereima K.
A LOOK AT THE DOCTRINE OF NATURAL LAW THROUGH THE THEOLOGICAL PRISM
OF THE MIDDLE AGES.....13

COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Guyvan P.
ISSUE OF LIABILITY FOR DELAY IN FULFILLMENT OF OBLIGATIONS UNDER
THE PURCHASE-SALE AGREEMENT.....17

Nikolenko K., Zinchenko V.
PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS OF CREATIVE INDUSTRIES.....22

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW. INFORMATIONAL LAW**

Zolotar A.
USING BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES TO IMPROVE INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION
IN UKRAINE.....27

CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY

Germanov S.
INDIVIDUAL DETERMINANTS AFFECTING MINORS IN ILLEGAL OWNERSHIP OF VEHICLES
IN UKRAINE.....33

Horodetska M.
SEPARATE ISSUES OF ACKNOWLEDGMENT OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....37

Duchyminska L.
THE ROLE AND PLACE OF THE PENSION FUND OF UKRAINE IN THE SYSTEM
OF SUBJECTS OF PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES.....42

Kovalova O.
INDIVIDUAL GAPS IN STATUTORY REGULATION OF INFORMATION SUPPORT
OF PRE-TRIAL INVESTIGATION IN UKRAINE.....47

Kosse V.
PIMPING AS A CRIMINALLY ILLEGAL PHENOMENON OF TODAY.....53

Posudevsky I.
CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF A FOREIGNER WHO COMMITS MERCENARY
AND VIOLENT CRIMES AS PART OF ORGANIZED CRIMINAL GROUPS IN UKRAINE.....58

Chekan N.
CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE COMPOSITION OF MARGINAL BEHAVIOR OF A PERSON....64

**CRIMINAL PROCESS AND CRIMINOLOGY.
OPERATIVE AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

Zhuravel M.

DETERMINATION OF THE SUBJECT OF INVESTIGATION OF ENVIRONMENTAL CRIMES
(LEGAL ANALYSIS).....69

Pylypenko D., Andriiashevskiy A.

ON THE ISSUE OF DETERMINING THE CONTENT OF RESTITUTION IN THE CRIMINAL PROCESS
OF UKRAINE.....74

Shulha A.

PROBLEMS OF THE QUALIFICATION OF ILLEGAL CARRYING OF A KNIFE, RECOGNIZED
BY THE OPINION OF AN EXPERT WITH A COLD WEAPON: ASPECTS OF DECRIMINALIZATION.....79

**ACTUAL ISSUES OF LEGAL REGULATION
SOCIAL RELATIONS UNDER MARTIAL LAW**

Drakokhrust T.

FEATURES OF THE CONSULAR PROTECTION OF UKRAINIANS STAYING
IN THE RUSSIAN FEDERATION DURING THE PERIOD OF WAR.....86

Zakharchenko A.

THE LEGAL BASIS OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE BODIES UNDER
THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL.....90

Zvarych R.

FORCED VACATION WITHOUT PAYMENT AS A GROSS VIOLATION OF LABOR LAW IN WARTIME..96

Syvodied I.

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE DEVELOPMENT OF A MODEL METHOD OF INVESTIGATING
OFFENSES COMMITTED IN THE OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE.....102

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 3(80) 2022

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – Н.С. Кузнецова

Підписано до друку 06.10.2022 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 13,02. Обл. вид. арк. 15,02.
Зам. № 1022/398. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.